

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Boj o novelu říšského školského zákona 1883 a její ohlasy v dobovém tisku
v Čechách

The fight for Reich's school law amendment in 1883 and the response in
Czech press at the time

Bc. Stefanie Bílková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Studijní program: Učitelství pro střední školy (N7504)

Studijní obor: N ČJ-D (7504T215, 7504T216)

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Boj o novelu říšského školského zákona 1883 a její ohlasy v dobovém tisku v Čechách* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 7. 2020

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala především doc. PhDr. Magdaléně Pokorné, CSc., která se mnou prošla cestu plnou peripetií, a nakonec mne nasměrovala k tématu této práce. Konzultace pro mne byly vždy obohacující a neustále mne posouvaly v psaní, děkuji i za pochopení a lidský přístup, který mi dodával energii práci dokončit. Dále bych chtěla poděkovat svému partnerovi, který oplýval pochopením pro mé pracovní vytížení a poskytoval mi cennou zpětnou vazbu k této práci. Dále bych chtěla poděkovat za pomoc s jazykovou stránkou práce Mgr. Anně-Marii Rabové a jejímu bystrému oku jazykového korektora. V poděkování nemohu zapomenout na svou rodinu, která mi poskytla klidné zázemí v době, kdy jsem potřebovala nejintenzivněji bádát. Poslední poděkování patří Národní knihovně České republiky, která v době pandemie nemoci covid-19 nenechala čtenáře svému osudu a umožnila studentům vysokých škol přístup do své digitální knihovny, i díky tomu bylo možné v době karanténních opatření dále tvořit.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá děním kolem novelizace školského zákona v roce 1883. Jak je všeobecně známo, jednalo se o značně kontroverzní, a především zpátečnickou normu ve školství v Rakouském císařství. Právě o tuto normu byl sváděn ostrý boj. Jednou z nejmóraznějších postav boje proti této novele se v našem prostředí stal matematik František Tilšer, který jako jediný z českých poslanců v říšském sněmu pro přijetí novely nehlasoval. Stal se také terčem štvavé kampaně v dobovém tisku. V práci bude stručně nastíněn legislativní vývoj školského zákona od zavedení povinné školní docházky až po zmiňovanou novelu. Jádro práce bude spočívat v analýze dané problematiky v česky i německy psaném dobovém tisku. Pro textovou analýzu jsme zvolili následující tisky, abychom dosáhli širokého názorového rozpětí: Národní listy, Politik, Bohemia a Čech. Práce je rovněž do jisté míry sondou do politické kultury druhé poloviny 19. století v habsburské monarchii.

KLÍČOVÁ SLOVA

školská novela 1883, Národní listy, Politik, František Tilšer, politická kultura, dějiny školství

ABSTRACT

This thesis handles with the events concerning the school law amendment from 1883. It is well known that it was considerably controversial as well as regressive school policy in the Austrian Empire. This policy was aggressively fought over. One of the most prominent characters of the fights was František Tilšer – the only czech member of parliament that didn't vote for the reform. He became the target of incendiary press campaign. This thesis will briefly introduce the legislative developments of school law since the beginning of compulsory school attendance up until the aforementioned amendment. The core of this work lies in analysis of the given problematics in Czech and German period press. The text analysis deals with papers that present wide range of opinions: *Národní listy*, *Politik*, *Bohemia* and *Čech*. The thesis is thus a probe of political culture of the second part of the 19. century in the Habsburg monarchy as well.

KEYWORDS

1883 school amendment, *Národní listy*, *Politik*, František Tilšer, political culture, history of education

Obsah

Úvod	7
1 Politická a národnostní situace v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století... 10	
1.1 Naše politická reprezentace ve druhé polovině 19. století..... 12	
1.1.1 Národní strana	12
1.1.2 Národní strana svobodomyšlná	13
1.2 Situace kolem školské novely	13
2 Cesta ke školské novele	15
2.1 Od konkordátu po sekularizaci	15
2.2 Memorandum českých biskupů a jeho ohlas v kruzích učitelských..... 17	
2.3 Novelizace školského zákona 1883	19
3 Jednání poslanecké sněmovny říšské rady	22
3.1 Protagonisté bojů	22
3.2 Argumenty poslanců	25
3.3 Hlasy Čechů aneb Tilšer versus Rieger	28
4 Český tisk ve druhé polovině 19. století..... 36	
5 <i>Národní listy</i> versus <i>Politik</i>	41
6 František Tilšer proti všem..... 47	
6.1 Českobrodský projev	47
6.2 Vystoupení v říšské radě..... 50	
6.3 Od prvního hlasování po vyloučení z klubu	55
6.4 Poslanec Trojan..... 58	
7 Úloha Františka Ladislava Riegra	61
7.1 Riegrova řeč v Českém klubu..... 62	
7.2 František Ladislav Rieger na říšské radě	65

7.3	Nerudův fejeton	67
7.4	Dozvuky	70
8	Výročí Národní strany svobodomyslné a Eduard Grégr	72
	Závěr	78
	Seznam použitých informačních zdrojů	81

Úvod

„April, skutečný April panoval to tehda v Čechách.“¹ Takto příznačně začínal článek na úvodní straně *Národních listů* prvního dubna 1883, redakce tímto osobitým způsobem komentovala dění kolem novely školského zákona, k jejímuž schvalování se v dubnu schylovalo v poslanecké sněmovně říšské rady Rakouského císařství. Právě boji o školskou novelu se zaměřením na česky i německy psaný tisk v Čechách je věnována i následující diplomová práce, která čtenáři nabízí vhled do politické kultury a jejího odrazu v dobových médiích. Tato konzervativně laděná novela rozehrála celou řadu parciálních konfliktů, které nezřídka překročily hranici toho, co je běžně považováno za taktní jednání.

Problematicke se dostalo pozornosti prozatím jen v menších kapitolách větších syntetických děl, například v díle Otty Urbana *Česká společnost* nebo Zdeňka Václava Tobolky *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Další odkazy ke školské novele je poté možné nalézt v oborové pedagogické literatuře, především ve dvousvazkovém spisu *Školy české* od Jana Šafránka. Dohledatelné jsou i práce menšího rozsahu opět spíše syntetické povahy.

Novela stávajícího říšského zákona z roku 1869 přišla na popud klerikálů s odkazem na obyvatele alpských zemí. Pro tyto obyvatele byla údajně současná osmiletá povinná školní docházka nepředstavitelně těžkým břemenem, a tak bylo potřeba jim solidárně pomoci a zákon upravit. Roku 1880 z toho důvodu vyšlo memorandum českých biskupů, které žádalo o změnu říšského zákona. K projednání se novela dostala až v roce 1883 a v českých kruzích se o ni strhl vskutku velký boj, a to zejména proto, že některým zemím říše se podařilo z platnosti této novely vymanit. Konkrétně se jednalo o Dalmácii a Halič. Z dnešního pohledu lze objektivně posoudit, že novela byla jednoznačně zpátečnická a jen těžko se hledají motivy pro ospravedlnění rozhodnutí Českého klubu ji svými hlasy podpořit.

Novela mimo jiné znamenala možnost zkrácení povinné školní docházky, částečné navrácení vlivu církve (především katolické) na chod škol a také kontrolu nad učiteli i v čase tráveném mimo školu. Celá situace se stala pro Čechy o to diskutovanější, poněvadž se neúčastnili procesu schvalování dosud platného říšského školského zákona, jelikož

¹ *Národní listy*, 1. 4. 1883, roč. 23, č. 78, s. 1.

zmiňovanou dobu trávili v tzv. pasivní rezistenci. Pro mladočeské poslance se tak novela stala dalším prostředkem šikany českého národa, kdežto pro staročechy v čele s Františkem Ladislavem Riegre a Jindřichem Clam-Martincem se stala solidární obětí, jež byla nezbytná pro udržení parlamentní většiny a vlády v čele s hrabětem Taaffem. Zajímavé je, že autoři dosavadních monografií o Riegrovi nevěnovali krátkou kapitolu právě aféře kolem školní novely. Mohli bychom proto usuzovat, že se jednalo o tendenční pojetí, které nechtělo prezentovat Riegra ve špatném světle, jelikož se opravdu časem ukázalo, že jednání Českého klubu v této záležitosti nebylo tak vlastenecké, jak si protagonisté tehdy mysleli? Jak tedy vnímal tehdejší tisk Riegrovo postavení v čele české politiky?

Je známo, že novela školského zákona nakonec vešla v platnost, byť velmi těsným rozdílem tří hlasů, a jediným českým poslancem, který ve svém nesouhlasném stanovisku vytrval, byl nakonec František Tilšer. Je poměrně překvapující skutečností, že právě Tilšerovi nebyla dosud věnována obsáhlejší biografická monografie. Z dostupných zdrojů existuje pouze publikace z řady *Postavy české pedagogiky*, která svým rozsahem připomíná spíše brožuru.² Jak tedy reagoval tisk na Tilšerovo vystoupení z řady českých poslanců?

Tato práce čtenáře stručně uvede do národnostní a politické situace v podunajské monarchii druhé poloviny 19. století. Stručně představí dvě hlavní české politické strany a jejich dobovou reprezentaci. Následně čtenáře seznámí s vývojem školských norem v Rakouském císařství od poloviny 19. století do námi sledovaného roku 1883. Pomocí stenoprotokolů z jednání poslanecké sněmovny se v části práce pokusíme o rekonstrukci hlavních argumentů zastánců i odpůrců novely a podrobněji poté dáme prostor hlavním hlasům z českého tábora – poslancům Tilšerovi a Riegrovi. Dále čtenáři nabídneme krátký průhled do situace českého tisku a stručnou charakteristiku listů, jimiž se práce zabývá.

Hlavní jádro práce spočívá v analýze dobového tisku psaného česky i německy. Podobnou analýzu problematiky provedla již Věra Urbanová ve své bakalářské práci,³ její práce je však zaměřena pouze na moravský česky psaný tisk. V této práci budou pro analýzu mediálních sdělení vybrána následující čtyři periodika, u nichž jsme vycházeli z jejich různé

² Karel RÝDL, *František Tilšer: 1825-1913*, Praha 1990.

³ Věra URBANOVÁ, *Novela školského zákona z roku 1883 a její ohlas v českém tisku na Moravě*, Brno 2009. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.

názorové orientace, a sice *Národní listy* jako list sympatizující s mladočechy, *Politik* jako německy psaný list podporující staročechy, dále konzervativní katolický tisk *Čech* a konečně deník *Bohemia* představující pohled z perspektivy německé liberální strany. Zvláštní pozornost bude věnována především *Národním listům* a *Politik*. Pro účely této práce byly stanoveny dva časové mezníky, v nichž budou daná periodika sledována. Prvním mezníkem je začátek března 1883 čili období po schválení novely v panské sněmovně a druhým mezníkem je počátek měsíce května téhož roku čili po schválení novely poslaneckou sněmovnou. Jak se tedy lišily pohledy jednotlivých periodik na otázku školní novely? Jak se v tisku promítla kauza kolem Františka Tilšera? Jak byl vnímán František Ladislav Rieger? Jak promluvil do bojů Eduard Grégr?

Dodejme, že diplomová práce byla dokončována v době pandemie nemoci covid-19, a tak nebylo možné vytěžit všechny relevantní zdroje. Naštěstí Národní knihovna ČR poskytla svým uživatelům maximální podporu, a tak bylo možné těžit alespoň z jejích bohatých zdrojů. V práci je citováno podle úzu časopisu při Katedře dějin a didaktiky dějepisu na Pedagogické fakultě UK, *Marginalia Historica*.

1 Politická a národnostní situace v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století

Celé devatenácté století se pro české politické zastoupení neslo v duchu soupeření s německým živlem,⁴ a to především od doby, kdy se probíhající národní hnutí stalo záležitostí širších mas a vybredlo z kruhu společenské elity. Čechem přestal být ten, kdo v Čechách jen žil nezávisle na své mateřtině, ale stal se jím příslušník českého jazykového a kulturně-politického okruhu. Jistěže napětí mezi Čechy a Němci ve společnosti rezonovalo, ale nelze jej nikterak vnímat jako celopopulační záležitost, byť zásadně ovlivňovalo politický život monarchie. Tyto národnostní třenice poté povětšinou končily ústupky z české strany.⁵

Obecně česká politická scéna byla od šedesátých let poměrně roztržštěná. Vzhledem ke svým národnostním preferencím odmítali Češi spolupracovat s českými Němci, ačkoliv oba tyto zneprátelené tábory měly k sobě politicky poměrně blízko, a tak se čeští poslanci stali věrnými spojenci konzervativněji laděných klerikálů z alpských zemí.⁶ Hlavním nepřítelem staročechů i mladočechů byla Německá liberální strana, která dlouhá desetiletí ovládala německy hovořící politickou scénu u nás. Někdy nazývaná také jako Ústavní strana nebo Sjednocená levice, tato strana povětšinou stála v opozici proti šlechtě a klerikálům a zásadně stála proti českým snahám o národnostní vyrovnání.⁷ Jejím hlavním představitelem v námi sledovaném období byl Eduard Herbst.

K těmto všem okolnostem se navíc čeští politici málokdy shodli se svými potenciálními spojenci – moravskými Čechy, kteří s přihlédnutím ke specifikům své situace (města byla téměř výhradně německy hovořící) si odmítali nechat cokoli diktovat a mnohdy šli svým jednáním proti záměrům české Národní strany, v níž došlo k rozkolu na základě jednání Moravanů, kteří se rozhodli opustit pasivní rezistenci mnohem dříve než jejich čeští

⁴ Luboš VELEK, *Politické strany a politická kultura*, in: *Habsburkové: 1740–1918: vznikání občanské společnosti*, Ivo CERMAN (ed.), Praha 2016, s. 447.

⁵ Tamtéž, s. 448.

⁶ Tamtéž, s. 451.

⁷ Jaroslav ŠEBEK, *Německé politické strany v českých zemích*, in: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 467–469.

soukmenovci.⁸ Obecně tato politická strategie získala moravské Národní straně i ministerské křeslo, do něhož usedl Alois Pražák.⁹

V šedesátých letech 19. století se situace národů v monarchii zásadně proměňuje. Liberální vláda v čele s Antonem Schmerlingem se snažila monarchii nasměrovat k další centralizaci a posílení německé, už tak silně dominantní, role. Proti politice Schmerlingovy vlády se ale silně ozvaly jiné národy v monarchii (mj. i Češi), a tak se tyto plány nakonec neuskutečnily. Napjatá atmosféra končí ustanovením rakousko-uherského vyrovnání. Po tomto aktu se hlavními politickými nepřáteli Němců v nově ustanovené oblasti Předlitavska stávají právě Češi, kteří v pomyslném žebříčku oponentů nahrazují na vrcholu Maďary. Čeští Němci se dostávají pod tlak především proto, že posílení autonomie českých zemí by pro ně znamenalo, že se z komfortního postavení národnostní většiny stanou jednou z národnostních menšin, tato problematika (rakousko-českého vyrovnání) poté provází podunajskou monarchii až do jejího úplného zániku.

Konec sedmdesátých let 19. století s sebou přináší pád Schmerlingovy vlády a opakovaný vstup českých poslanců do říšské rady, kde od roku 1863 vedli jen prakticky bezvýslednou opoziční politiku tzv. pasivní rezistence.¹⁰ Ministerským předsedou říšské vlády a zároveň ministrem vnitra byl hrabě Eduard Taaffe, který nezastíral, že jeho vláda je jen jakýmsi vyrovnávacím projektem bez zřetelnějšího programu. „*Celá jeho filozofie politiky byla na první pohled zdánlivě neobyčejně jednoduchá: přežít, přetrvávat, tlumit – a to vše bez jednotliví myšlenky, bez koncepce, bez programu.*”¹¹

S vyhlídkou na alespoň menší politické úspěchy se český poslanecký klub připojil k tzv. železnému kruhu pravice, který podporoval Taaffeho politiku. Až do roku 1883 čeští poslanci hlasovali provládně, a to i přesto, že za svou podporu Taaffeho vlády nebyli doma

⁸ L. VELEK, *Politické strany a politická kultura*, s. 455.

⁹ Pavel CIBULKA, *Národní strana*, in: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 132.

¹⁰ Pasivní rezistence nebo také trpný odpor byl způsob jednání českých poslanců, kteří se v roce 1863 v čele s Františkem Ladislavem Riegrem rozhodli, že se nebudou účastnit zasedání říšské rady. Ke společnému odporu se napřesrok připojili i moravští poslanci. (Robert SAK, *Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily 1993, s. 146.)

¹¹ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 336.

vždy chváleni.¹² Taaffe si byl totiž velice dobře vědom obav českých stran z návratu liberálních vlád, a tak se mu dařilo Čechy pomocí „drobečkové“ politiky držet na uzdě.¹³

1.1 Naše politická reprezentace ve druhé polovině 19. století

V následující podkapitole bychom chtěli částečně nastínit představitele a ideje dvou hlavních politických stran (Národní strana a Národní strana svobodomyslná), které do konfliktu zasáhly skrze své členy nebo jimi řízená média.

1.1.1 Národní strana

Národní strana patřila mezi naši nejstarší politickou reprezentaci vůbec. Obecně bychom mohli říci, že v jejím čele vždy stála silná osobnost. Zpočátku byl hlavní tváří František Palacký, později jeho zeť František Ladislav Rieger a následně Augustin Brauner, na Moravě se jako nejvýraznější osobnost etabloval Alois Pražák.

František Ladislav Rieger byl neotřesitelným vůdcem strany až do konce století a vskutku i ideovým tvůrcem strany, neměl však problémy ani s faktickou politickou prací. V roce 1861 se sešel s hrabětem Jindřichem Jaroslavem Clam-Martinicem, a byly tak položeny základy pro spolupráci Národní strany a federalistické šlechty.¹⁴

Zásadní vliv na soudružnost české a moravské odnože strany mělo rozhodnutí moravské buňky vstoupit v roce 1874 do poslanecké sněmovny, což vyvolalo nelibou reakci Františka Ladislava Riegra, který následně vyzval Aloise Pražáka k opětovnému vystoupení z říšské rady, to se ale nestalo a následovala série ostrých výměn názorů mezi jednotlivými stranickými periodiky.¹⁵

Roku 1879 byl po opětovném návratu do říšské rady založen Český klub na říšské radě, jehož hlavním účelem bylo koordinovat postup při řešení národních otázek. Na schůzkách klubu se scházeli politici staročestí, mladočestí, ale i konzervativní velkostatkáři,

¹² O. URBAN, *Česká společnost*, s. 368.

¹³ Jiří MALÍŘ, *Národní strana svobodomyslná v Čechách a lidová strana (pokroková) na Moravě*, in: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 165.

¹⁴ P. CIBULKA, *Národní strana*, s. 112.

¹⁵ Tamtéž, s. 123.

nebylo proto překvapivé, že v jeho čele se objevuje František Ladislav Rieger, který následně vede strategii české politiky směrem k podpoře Taaffeho vlády.¹⁶

1.1.2 Národní strana svobodomyslná

Strana označovaná německým tiskem jako mladočeská vznikla oficiálně 27. prosince 1874, neoficiálně se v době před vznikem profilovala jako názorové křídlo strany Národní.¹⁷ Hlavní tváří odporu proti pevné ruce vedení Národní strany se stal Julius Grégr, kterému se podařilo postupně převzít čelní médium Národní strany – *Národní listy*.¹⁸ Hlavním jablkem sváru mezi staročechy a mladočechy se stalo spojení s českou šlechtou představovanou především Jindřichem Clam-Martinicem, a tím i respektování nároků církve a šlechty, což bylo v rozporu s liberální politikou, ke které se mladočeši hlásili.¹⁹ Definitivním rozdělovacím klínem mezi staročechy a mladočechy se následně stal přístup k politice pasivní rezistence, k níž měli ve světle fundamentálních článků mladočeši vážné námitky.

Hlavním demonstrativním aktem nesouhlasu s pasivní rezistencí se stalo opuštění klubu, ke kterému se odhodlali čtyři poslanci: Karel Sladkovský, Julius Grégr, Eduard Grégr a Jakub Škarda.²⁰ Hlavním programovým tvůrcem strany se následně stal Julius Grégr. Po nástupu vlády hraběte Taafeho se rozdělené strany opět sbližují a zasedají spolu v rámci zemského sněmu ve Státoprávním klubu a na říšském sněmu v rámci Českého klubu, přičemž hlavní slovo v obou klubech si udrželi staročechi.²¹ Mladočeši se tak dostali opět pod politický vliv staročechů, od nichž se nakonec opět oddělili. Prvním náznakem, že jejich koalice nemůže dlouhodobě obstát, se staly právě i boje o novelu říšského školského zákona.

1.2 Situace kolem školské novely

Politická situace se vyostřila kolem tématu reformy školského zákona, o kterou projevil zájem memorandum českých biskupů předložené vládě v únoru 1880.²² Vzhledem

¹⁶ P. CIBULKA, *Národní strana*, s. 124.

¹⁷ J. MALÍŘ, *Národní strana svobodomyslná*, s. 139.

¹⁸ Tamtéž, s. 139.

¹⁹ Tamtéž, s. 140.

²⁰ Tamtéž, s. 141.

²¹ Tamtéž, s. 164.

²² O. URBAN, *Česká společnost*, s. 368.

k tomu, že téma vztahu církve a státu patřilo mezi ta ožehavější, trvalo rozhodování o něco déle, než bylo zvykem. V lednu 1882 předložila vláda v panské sněmovně vlastní návrh školské reformy, ve které nebyly načrtnuty nikterak radikální změny. „*Jestliže podle dosavadního zákona byla cílem školské výchovy mravně náboženská výchova, pak podle nové textace to měla být nábožensko-mravní výchova.*“²³ Než byla celá záležitost postoupena k projednání v říšské radě, bylo zapotřebí, aby se jí plně věnoval zvláštní výbor, čímž se proces jejího schvalování prodloužil ještě o další rok. Oficiálně se o novele začalo jednat 13. února 1883 a nutno podotknout, že se jednalo o velice vypjaté jednání. Školský zákon v dosud platném znění byl schválen v roce 1869, což bylo období, kdy se čeští poslanci nacházeli v pasivní rezistenci, takže se po nich v podstatě chtělo, aby schválili normu, k níž měli mnoho výhrad již v době jejího schvalování, ale nemohli je náležitě přednést.²⁴ Problematickými tématy byly především záležitosti autonomie škol a jazyková rovnoprávnost.

V Českém klubu se samozřejmě objevila nesouhlasná stanoviska, a to hned patnácti poslanců. Po prohlášení školské novely za klubovou záležitost, byli poslanci vázáni hlasovat kladně, nadále však proti novele protestovala trojice poslanců – Karel Adámek, František Tilšer a Alois Pravoslav Trojan.²⁵ Pevným stanoviskem se v této kauze prezentoval zejména František Tilšer, který nakonec jako jediný z českých poslanců hlasoval proti zmiňované novelizaci. Od 14. dubna probíhala samotná debata v poslanecké sněmovně, 29. dubna proběhlo hlasování, které novelu posvětilo v poměru 170:167.²⁶ O tom, že se jednalo o zvláště dramatickou situaci, svědčí i fakt, že Tilšer byl kvůli svému jednání *fakticky politicky diskriminován*,²⁷ a zároveň několik mladočeských poslanců na svůj mandát rezignovalo pod tlakem voličů, kteří projevíli svou nespokojenost s tím, že jejich zástupci nestáli v rozhodující chvíli Tilšerovi po boku.²⁸

²³ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 869.

²⁴ Tamtéž, s. 369.

²⁵ Tamtéž, s. 369.

²⁶ Tamtéž, s. 370.

²⁷ Tamtéž, s. 370.

²⁸ Tamtéž, s. 370.

2 Cesta ke školské novele

Nyní se budeme podrobněji věnovat školské legislativě v habsburské monarchii od poloviny 19. století. Obecně od počátků vzdělávání ve středověku hrála ve výchovně-vzdělávacím procesu důležitou roli církev. Po staletí byla nositelem vzdělanosti a je pochopitelné, že za tuto dobu nabyla pocitu, že má na školství monopol. Nejinak tomu bylo i v podunajské monarchii.

2.1 Od konkordátu po sekularizaci

Roku 1855 uzavřelo mocnářství konkordát s církví, který ji utvrzoval v jejím neochvějném postavení nejen na poli vzdělávání.²⁹ Správa školství se dostala do rukou jednotlivých biskupství. Diecéze poté dohlížely na to, aby se ve školách užívaly adekvátní pomůcky, učebnice, dokonce i na to, jakými knihami mohou žáci být odměňováni.³⁰ Toto postavení si církev udržela až do roku 1868. Rakouská monarchie byla v polovině šedesátých let 19. století nucena pod tlakem nedávných vojenských porážek od Sardinie a Pruska přistoupit k řadě reformních kroků, spolu s obnovením ústavnosti přichází i redukování vlivu církve na stát a znovuzískávání moci do státních rukou. V květnu 1868 vychází říšský zákon předávající kontrolu nad vyučováním do rukou státu v čele s ministerstvem kultu a vyučování. V zemích monarchie tak byla utvořena hierarchie školních rad na úrovni místní, okresní a zemské.³¹ Hlavní postavou školského zákonodárského procesu se stal ministr kultu a vyučování Leopold Hasner, který sice nebyl ve své podstatě antiklerikálem, ale státní moc byla pro něj přednější, a tak chtěl, aby opětovně převzala kontrolu nad školským sektorem.³²

Čtrnáctého května následujícího roku vyšel říšský školní zákon o školách obecných.³³ Zákon dával do rukou státu rozhodování o vhodných učebnicích, což bylo dříve v kompetenci duchovních. Dále stanovil počet žáků na jednoho učitele na maximální úhrn osmdesáti žáků, při půldenním vyučování byl počet omezen na sto žáků. Zákon samozřejmě

²⁹ Tomáš KASPER a Dana KASPEROVÁ, *Dějiny pedagogiky*, Praha 2008, s. 96.

³⁰ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů, II. svazek, r. 1848–1913*, Praha 1918, s. 75.

³¹ Zdenka VESELÁ, *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*, Brno 1992, s. 41.

³² J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 230.

³³ *Sbírka říšských zákonů školských*. Praha 1883.

pojednával i o vyučovacích předmětech na školách obecných i měšťanských, a to v §3³⁴ a §17.³⁵ Nově tento zákon stanovoval délku povinné školní docházky, ta měla být osmiletá od šesti do čtrnácti let a žák měl školu opouštět s tím, že ovládá čtení, psaní a počty.³⁶ Zákon samozřejmě také specifikoval podmínky pro vzdělávání učitelů a podmínky pro jejich případné odvolání při porušení pracovní povinnosti. Zákon se nezabýval školami středními, pro ty platila dříve vydaná norma.

Školský zákon z roku 1869 byl prosazen bez souhlasu církve a neobešel se bez nesouhlasné reakce tehdejšího papeže Pia IX., který zákon formálně proklel. „*Papež prohlásil tyto zákony za zločinné, bohaprázdné, veskrze bezbožné a neplatné.*“³⁷ Ministerstvo následně 20. srpna 1870 vydalo *Řád školní a vyučovací*. Tento řád dále specifikoval podmínky pro uvedení nového zákona do praxe. Ve svých ustanoveních například předepisuje, že by děti *bez podstatné omluvy* neměly chybět ve škole, zároveň je v normě přesně specifikováno, co se pokládá za *podstatnou omluvu*.³⁸ Mimo jiné se řád také zabývá hodnotící škálou, která se má používat pro závěrečné hodnocení, dále organizací školního roku, povinnostmi žáků a učitelů a také školní kázní, kde je samozřejmě stanoveno, jak se mají žáci chovat, ale také jsou zde stanovena opatření, jichž mohou pedagogové využívat. Nově se zde objevil paragraf zakazující praktikování tělesných trestů.³⁹ „*Zákon, který se nám s odstupem času zdá progresivní, nepřijala veřejnost jednoznačně kladně.*“⁴⁰ Problematické mohlo být zejména prodloužení povinné školní docházky, a to pro sociálně slabé rodiny, které si nemohly dovolit nechat zahálet práceschopné zdravé ruce.

³⁴ *Na každé škole obecné vyučováno buď alespoň těmito předměty, totiž: náboženství, jazyku, počtům, tomu, čeho nejvíce potřebí věděti z přírodovědy, ze zeměvědy a historie, zvláštění zřetel majíc k vlasti a ústavě vlastenské, psaní, nauce o formách geometrických, zpěvu a tělocviku. Děvčata vyučována buďte mimo to v ženských pracech ručních a v nauce o domácím hospodářství.*

³⁵ *Na těchto školách vyučovati se má těmito předměty: náboženství, jazyku a písemnostem, zeměpisu a dějepisu, zvláštění zření majíc k vlasti a ústavě vlastenské, přírodopisu, přírodopytu, aritmetice, geometrii, vedení knih, kreslení od ruky, kreslení geometrickému, krasopisu, zpěvu a tělocviku; děvčata vyučovati se mají: ženským pracem ručním a nauce o domácím hospodářství. Na školách měšťanských, které nejsou německé, poskytnuto buď příležitosti, naučiti se jazyku německému. Když k tomu přivolí školní úřad zemský, může se na školách měšťanských také vyučovati některému cizímu jazyku živému, však způsobem neobligátním.*

³⁶ Říšský školský zákon z roku 1869 § 21.

³⁷ Z. VESELÁ, *Vývoj české školy*, s. 48.

³⁸ *a) když dítě onemocní, b) když onemocní rodiče nebo jejich příslušní, a mají, jakož prokázáno, opatrování se strany dítěte nevyhnutelně za potřebí, c) podstatnou omluvou je špatné počasí, když by dětem vzešla škoda na zdraví, d) neschůdné cesty*

³⁹ §24 *Trestati dítě na těle není v nižádném případě dovoleno.*

⁴⁰ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Praha 1999, s. 65.

2.2 Memorandum českých biskupů a jeho ohlas v kruzích učitelských

Jak již bylo zmiňováno, církve se k novému školskému zákonu stavěla od počátku odmítavě. Snahy o změnu dosavadní právní normy vyústily k sepsání memoranda českých biskupů, jež bylo Taaffemu předloženo 26. prosince 1879. Samotné memorandum se do pléna říšské rady dostalo až v únoru následujícího roku. S jeho stanovisky se neztotožnili ani mladočeští poslanci a tito se následně rozhodli 15. února 1880 podat proti jeho znění petici.⁴¹ Memorandum vzbudilo ohlasy i v učitelských kruzích, například v časopise *Česká škola* vyšel v březnu 1880 článek *Na obranu školství a učitelstva českého*.⁴² Článek se snaží reagovat na výtky, které jsou obsaženy ve zmiňovaném memorandu, to tvrdilo, „že by na učitele množily se žaloby se všech (!) stran na jich – zvláště u mladších – nadutost' a domýšlivou vypínavost' zvláště proti správcům duchovním.“ Autor článku zastává pravý opak, za nevhodné pokládá spíše to, že „pohoršení jsou někteří duchovní správcové tím, že učitel již není jim podřízen a dávají nelibost' svou s novým pořádkem ve školách na jevo tím, že buď ignorují naprosto učitelstvo i školu, nebo vynášejí veřejně nad tím soud toho způsobu, že zlehčuje se tím vážnost učitelstva i školy.“⁴³

Další vyčítanou věcí mají být zejména přestupky proti morálce a učitelské profesionalitě, na to se autor snaží argumentovat tím, že přeci není každý vzorem ctnosti, ale že pochybení se objevují „jak v stavu učitelském, tak ve stavu kněžském i jiném.“ Prakticky bychom mohli použít biblické *kdo jsi bez viny, hod' kamenem první*. Další nespokojenost poté měla panovat ještě se zavedenou osmiletou docházkou a s chováním dětí, kolem kázně žáků však pisatel poznamenává, že „nynější mládež, není-li mravnější než bývala druhdy, není nikterak spustlejší.“⁴⁴ K otázkám modliteb při vyučování je v článku dodáno, že kříže na stěnách škol zůstaly ponechány, navíc: „K tomu, že špatná známka z náboženství, nevedí postupu do vyšší třídy neb vyššího oddělení, připomínáme, že i za dřívějšího zřízení školního přihlíželo se k tomu, aby postupovala mládež dospělejší, byť i měla špatnou známku z náboženství.“⁴⁵

⁴¹ Zdeněk Václav TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl III, Část 1: 1879–1914. Období národní (staročeské) strany*, Praha 1934, s. 114.

⁴² *Česká škola*, 15. 3. 1880, č. 6, s. 81.

⁴³ Tamtéž, s. 82.

⁴⁴ Tamtéž, s. 82.

⁴⁵ Tamtéž, s. 84.

Zmiňované memorandum si našlo své místo i v některých projevech na 3. sjezdu učitelů v Praze, který se konal od 4. do 6. srpna 1880. Jako první na téma narazil roudnický učitel Josef Kobr, hovořící o *zřizování a vydržování škol*. Zmiňuje, že se objevují hlasy, které by chtěly narušit dosavadní integritu školy, konkrétně se mělo jednat právě o memorandum českých biskupů a jmenovitě o poslancích knížeti Alfrédu Lichtenštejnovi, doktoru Georgovi Lienbacherovi a hraběti Richardu Clam-Martinicovi⁴⁶. Staví se proti názoru, že školy by selhávaly ve své funkci z důvodu, že již nejsou pod správou církve. Za podpory posluchačů poté pronáší nadčasovou myšlenku, že škola by ve své podstatě měla být nábožensky neustranná a neměla by se „*postaviti výlučně za stanovisko jedné konfese*“, pro podložení svého tvrzení poté ještě odkazuje na heslo „školství“ ve *Slovníku naučném*, někdy také nazývaném jako *Riegrův slovník naučný*, danému heslu je totiž ve slovníku věnován poměrně rozsáhlý prostor. Stanovisko prezentované slovníkem je exaktně pro sekularizační tendence školy. „*Vymaniti š. od takového škodného poručnictví (církve) jest tedy snahou všech přátel osvěty, a to snahou velmi oprávněnou. Š. má za účel svůj vzdělanost vůbec, té pak jest náboženské vzdělání jenom jednou stránkou, a není zajist slušno, aby celek podřízen byl části. S toho stanoviska také nelze schvalovati odevzdávání škol do rukou řeholních řádů, u nichž vyučování vždy bere směr jednostranný.*“⁴⁷ Ačkoliv autorem tohoto hesla nebyl sám František Ladislav Rieger, ale jeho následovník Jakub Malý, tak pouhý samotný fakt, že je slovník spojován s Riegrovým jménem, se stává velice bizarní skutečností vzhledem k tomu, jak se k dané problematice František Ladislav Rieger, coby poslanec, nakonec postavil.

Jako problematické se z řeči roudnického kantora jeví placení výloh školy, v čemž hraje roli komplikovaný vztah rodičů, kteří jsou k posílání dětí do školy veskrze nuceni restrikcemi a poté ještě musejí platit školní daň, která je počítána na hlavu podle počtu školou povinných dětí v domácnosti. Řešením této situace by podle Kobra bylo přenést tyto náklady na „*železnice, továrny a velkostatky, které nejvíce získají tím, když lid pracující bude vzdělanější, spořádanější a mravnější, [a které by] byly nuceny přispěti značnější částkou*

⁴⁶ *Třetí sjezd učitelstva československého v Praze 4., 5. a 6. dne m. srpna 1880*. Praha 1880. s. 21.

⁴⁷ Heslo *školství*, in: *Slovník naučný*, sv. IX, Praha 1872, s. 57.

na školy než dosud, a proč vybírá se dosud nedůstojný plat z dítek školních, který měl smyslu v dobách zatmělosti.“⁴⁸

Co se týče správy školy, učitelé na sjezdu mají povětšinou jasno, škola by měla být spravována především učiteli, a ne církví. Velice ostré názory vyjádřil pražský učitel Antonín Skála, který promlouval v bloku věnovanému otázce výuky přírodních věd a reálií. Jednak zde prezentuje stanovisko memoranda českých biskupů, ale jednak i výňatky z řeči poslance Georga Lienbachera a hraběte Richarda Clam-Martiniče. Především se poté zaměřuje na přírodovědu, na kterou je *osten protivníků nejvíce zaměřen*, výuka na obecné škole probíhala především na názorných pomůckách, kterých, jak z projevu vyplynulo, nebyl dostatek, Skála proto říká: „*A že ta zvířátka jsou bezkonfesijní, za to my také nemůžeme; nechť opatří nám nějaké konfesijní žáby, krokodily, velbloudy a opice, a my je raději vyvěsíme než ty, co jsou bez konfesí.*“⁴⁹ Upozorňuje také na to, že cudnost žáků, pokud má učitel zdravý rozum, rozhodně není nikterak narušena výukou fyziologie člověka, nýbrž může být narušena i nevhodnou výukou biblických dějin (příběhy o Lotovi a jeho dcerách, dogma neposkrvněného početí, ...).

Situace ve školství v Čechách v roce 1880 rozhodně nebyla ideální, učitelé upozorňovali na rezervy dosavadního systému, mezi ně však rozhodně nepatřil nedostačující vliv církve na výchovně-vzdělávací proces nebo snad to, že by se měl redukovat dosavadní objem učiva. Celá situace kolem memoranda českých biskupů se jeví jako pokus o znovunabytí moci církve nad školou a obviňování škol ze záležitostí, které na sjezdu učitelstva byly rozhodně popírány. Reforma v těchto konkrétních ohledech nebyla z pohledu učitelů žádoucí.

2.3 Novelizace školského zákona 1883

Novelu dosavadního platného zákona z roku 1869 žádali především klerikálové a konzervativně ladění poslanci, zaštiťující se prosbami obyvatel alpských zemí monarchie. Nejdříve byla tato nová norma schválena 20. února v panské sněmovně a poté 28. dubna

⁴⁸ *Třetí sjezd učitelstva československého v Praze 4., 5. a 6. dne m. srpna 1880.* V Praze: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 1880. s. 23.

⁴⁹ Tamtéž, s. 106.

i v poslanecké sněmovně, právní vymahatelnosti nabyla 2. května 1883, kdy získala sankci panovníka.⁵⁰ Jak uvádí trefně Tobolka: „*Nebyl s ní spokojen nikdo mimo vládu.*“⁵¹ Levice uvažovala o opuštění říšské rady, to by však uvolnilo ruce pravici, němečtí klerikálové v novele viděli jen polovičaté řešení svých snah, staročeši přišli o svou dobrou reputaci a mladočeši novelu dál odsuzovali.⁵² Od schválení školské novely už se zákonodárství školskou otázkou nezabývalo a podle Šafránka jen díky pokrokovému přístupu pedagogů se v našich podmínkách nestala tak zásadním krokem zpět.⁵³ Novela byla zrušena až tzv. malým školským zákonem, jenž byl vydán roku 1922, ten mimo jiné ustálil povinnou školní docházku na osm let, zrovnoprávnil postavení učitelů a učitelek a zavedl společné vzdělávání dívek a chlapců.

Co však novelizace školského zákona z roku 1883 znamenala v praxi? Největší změny vnesla novela do fungování škol obecných. Zde bylo vyučování učitelům ztíženo tak, že se zvedl počet žáků, kteří mohli být vyučováni jedním učitelem z osmdesáti na sto (§11). Zákon umožňoval tzv. úlevy (§21) ze školního vyučování, prakticky bylo možné dítě z pravidelné účasti na vyučování vymanit po šesti letech splnění školní docházky místo v předchozím znění stanovených osmi let.⁵⁴ Tyto úlevy byly svým způsobem svérázně vykládány především na venkově, jak upozorňuje Lenderová: „*V praxi se novela, pro niž hlasovali i čeští poslanci, dotkla především školní docházky dívek: chudší rodiny nikdy nepřestaly nelibě nést ztrátu tolik potřebné pracovní síly, teď se naskytlá příležitost v některých ročních obdobích neposílat děvče do školy vůbec.*“⁵⁵

Učitelé se prostřednictvím této novely dostali pod neustálý státní dozor, bylo stanoveno, že nejen za své jednání v rámci školy, nýbrž i za své jednání ve svém osobním volnu mohou být disciplinárně stíháni (§54). Školním správcem se mohl stát jen rakouský občan, který prokázal způsobilost učit právě to náboženství, ke kterému se hlásí většina žáků

⁵⁰ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 243.

⁵¹ Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*, s. 117.

⁵² Tamtéž, s. 117.

⁵³ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 243.

⁵⁴ *Po skončení šestileté docházky můžou děti na venkově a děti nemajetných obyvatel měst a městeček získat úlevy v docházce po žádosti rodičů. Buď úlevy na jistou část roku, poloudenní vyučování, nebo na vyučování o jednotlivých dnech v týdnu. Okresní školní dozorstvo může na konci školního roku propustit žáka, který ještě není ve věku 14 let, ale v následujícím půlroce jim 14 bude a osvojili si veškeré učivo*

⁵⁵ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 65.

spadajících do kompetence školy (§48). Což prakticky zatlačilo učitele pod jeho konfese a škola se dostala pod vliv církevní hierarchie. I přesto, že byla novela schválena velice těsným rozdílem tří hlasů, její platnost trvala ještě krátce po rozpadu habsburské monarchie. Pravděpodobně jediným kladným rysem, který tato novelizace přinesla, bylo zpřesnění úlohy měšťanských škol. Původně byla měšťanská škola chápána jako varianta školy obecné, novelizací se z ní stává škola na vyšším stupni hierarchie než škola obecná.

3 Jednání poslanecké sněmovny říšské rady

Projednávání zmiňované novely probíhalo na půdě rakouského parlamentu již od února roku 1883, a to sice nejprve v panské sněmovně. Do dolní sněmovny se zákon k projednání dostal 14. dubna, poslanci měli k dispozici znění novely a rovněž věděli o průběhu v panské sněmovně. Následné projednávání v poslanecké sněmovně bylo velice emotivní a k rozpravě se přihlásila celá řada poslanců.⁵⁶

V následující kapitole se zaměříme na stručné představení protagonistů probíhajících bojů, konkrétně se jedná o postavy, které se alespoň částečně ve veřejném prostoru zapojily do bojů o novelu, dále zmíníme argumenty, které padaly v hlavní rozpravě v panské sněmovně a pojednáme o pomyslném řečnickém klání Františka Tilšera a Františka Ladislava Riegra.

3.1 Protagonisté bojů

Eduard Grégr (1827–1907), poslanec zemského sněmu (1861–1907), poslanec říšské rady (1871–1907)

Český politik a novinář, bratr Julia Grégra, kritik Františka Ladislava Riegra. Na sklonku sedmdesátých let aktivně agitoval za opětovné obeslání říšské rady, zvítězila však umírněnější koncepce Karla Sladkovského.⁵⁷ V době projednávání školské novely nebyl poslancem říšské rady, jelikož v listopadu 1879 odmítl kandidaturu s tím, že zde není kvůli národním zájmům prostor pro prosazování liberální politiky.⁵⁸ To mu však nebránilo se veřejně vyslovovat pro nepřijetí novely říšského školského zákona. Jako poslanec říšské rady se prezentoval později roku 1883 po doplňovacích volbách na Podřipsku, ty se konaly

⁵⁶ Proti poslanci: Dr. Hallwich, Tilšer, Dr. Rechbauer, Dr. Tomaszczuk, Dr. Promber, Ritter v. Carneri, Kowalski, Dr. Witlos, Dr. Sturm, Stibitz, Dr. Luftkandl, Dumba, Dr. Heilsberg, Dr. Haase, Dr. v. Stourzh, Dr. Roser, Dr. Nitsche, Dobler, Wickhoff, Suess Eduard, Meissler, Dr. Ritter v. Wildauer, Klinkosch, Dr. Wegscheider, Löblich, Ritter v. Ehrlich, Dr. Waibel, Dr. Keil, Ritter v. Chlumecký, Pöck, dr. Herbst, Ritter v. Moro, Dr. Magg, Dr. Hoffer, Müller (Tschöppern), Panowsky, Dr. Bareuther, Ritter v. Proskowetz, Johann Steudel.

Pro poslanci: Richard hrabě Clam-Martinic, Dr. Rieger, Ozarkiewicz, Ritter v. Schönerer, Oberndorfer, Rus, Freiherr v. Giovanelli Ignaz, Dr. Chelmecki, Dr. Oelz, Bärnseind, Dr. Graf Dziedusznecki, v. Pflügl, Czerkawski Eusebius a Wurm.

⁵⁷ Pavel CIBULKA, *Eduard Grégr a poslanecká sněmovna říšské rady*, in: *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Milan Řepa – Pavla Vošahlíková (eds.), Praha 1997, s. 134.

⁵⁸ P. CIBULKA, *Eduard Grégr*, s. 134.

až po projednávání školské novely. Jelikož pod tlakem svých voličů složil mandát Emanuel Tonner, Juliu Grégrovi se vstup Eduarda do aktivní politiky moc nezamlouval, ale nakonec přeci jen Eduard získal podporu *Národních listů*.⁵⁹ Kvůli svým odmítavým postojům ke školské novele váhal poté na podzim Český klub s jeho přijetím do svých řad, do klubu jej přijali až po pronesení řeči proti návrhu německého státního jazyka v lednu 1884.⁶⁰

František Ladislav Rieger (1818–1903), poslanec zemského sněmu (1861–1871, 1879–1895), poslanec říšské rady (1861–1863, 1879–1891)

Jak již bylo zmíněno, Rieger byl jedním z hlavních vůdců české Národní strany, předsedou Českého klubu a také politickým nástupcem Františka Palackého. František Ladislav Rieger pocházel z hospodářské rodiny, vlastnili u Semil mlýn a pilu.⁶¹ Malý Rieger byl dítětem neduživým, neustále opatrovaným starostlivou matkou, ale když si semilský kaplan povšiml, že co se mu nedostává v tělesné odolnosti, dostává se mu v bystrosti ducha, rozhodl se vzít si ho pod křídla a dále vzdělávat.⁶² Roku 1833 mu bylo umožněno nastoupit do Prahy na akademické gymnázium a osobně se setkat s Josefem Jungmannem, který se stal jeho třídním učitelem.⁶³ V létě roku 1837 se měl Rieger vrátit z pražských studií zpět k hospodářství, kde měl být k ruce svému otci. Aby ale léta studia nepřišla vniveč, zapsal se k soukromému studiu práv na pražské univerzitě.⁶⁴

Po dokončení doktorátu se na podzim 1847 Rieger na radu lékaře kvůli dýchacím obtížím vydal na cesty do zahraničí.⁶⁵ K návratu do vlasti ho povzbudila zpráva o setkání ve Svatováclavských lázních 11. března 1848, vyrazil proto z Itálie přes Vídeň domů, ve Vídni se však potkal s druhou deputací Čechů – Aloisem Pravoslavem Trojanem a Josefem Gabrielem, kteří ho přibrali ke své misi, a právě to byl jeden z prvních rozhodných kroků Riegrovy politické kariéry.⁶⁶ 2. června 1848 společně s Nosticem přijel do Innsbrucku, kde měli jednat s císařem o české otázce, sešel se s nimi však jen arcivévoda František Karel, ale

⁵⁹ P. CIBULKA, *Eduard Grégr*, s. 135.

⁶⁰ Helena KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim: životopisná studie a edice korespondence*, Praha 1999, s. 28.

⁶¹ Robert SAK, *Rieger: konzervativce nebo liberál?*, Praha 2003, s. 11.

⁶² Tamtéž, s. 11.

⁶³ Tamtéž, s. 15.

⁶⁴ Tamtéž, s. 33.

⁶⁵ Hugo TRAUB, *Fr. L. Rieger*, Praha 1922, s. 35.

⁶⁶ R. SAK, *Rieger*, s. 75.

jejich mise byla v podstatě úspěšnou, odváželi si totiž potvrzení dříve vydaného kabinetního listu.⁶⁷ Při cestě zpět se v Norimberku dozvěděli, že v Praze vypukly svatodušní bouře. Rieger nechtěl, aby úspěchy české politiky za poslední dva měsíce jen tak zmizely, a tak se urychleně vydal do Prahy.⁶⁸ V Praze se Rieger pokoušel ujednat co nejvýhodnější podmínky míru ve městě, ale generál Windischgrätz byl neoblomným, a tak se město vzdalo a politický život se dostal do útlumu.⁶⁹ Ještě téhož roku byl zvolen poslancem, a to hned na pěti místech, mandát přijal a vydal se do Vídně.⁷⁰ Rieger byl ve své době velice uznávaným řečníkem a Sak ve své monografii také konstatuje: „Byl-li Palacký prvním českým politikem moderního věku, pak Rieger založil tradici českého parlamentarismu: byl vpravdě prvním českým poslancem.“⁷¹

Po rozeznání kroměřížského sněmu, kde dokázal svými řečmi rozšířit povědomí o české politice i za hranice rakouského mocnářství, byl zklamán, a tak se odhodlal opět cestovat. Po svém návratu v roce 1851 se stal častým hostem u Palackých, sblížil se s dcerou Františka Palackého Marií a v roce 1853 se stali manželi.⁷² Rieger se poté věnoval více literární činnosti, prakticky celý rok 1858 je na plno zaměstnán prací na naučném slovníku, který vešel ve známost jako Riegrův.⁷³ Jako spolupracovníky si mj. zvolil Františka Palackého, Karla Jaromíra Erbena nebo Josefa Podlipského.⁷⁴ Slovník měl nakonec mnohem větší ohlas než se očekávalo, a tak byl záhy proveden jeho první dotisk. Postupem času však nemohl Rieger věnovat slovníku tolik své energie, nahradil ho proto Jakub Malý, pod jehož vedením byl tento ambiciózní ediční počín dokončen.⁷⁵

V roce 1861 Rieger uzavřel spojení s Jindřichem Clamem-Martinicem, a tím začala dlouhá éra spolupráce staročechů s českou federalistickou šlechtou. Jejich spojení posunulo českou politiku o velký krok vpřed, avšak už během bojů o školní novelu se ukázalo, že ne všem se toto spojení zdálo natolik přínosné.

⁶⁷ R. SAK, *Rieger*, s. 82.

⁶⁸ Tamtéž, s. 82.

⁶⁹ Tamtéž, s. 83.

⁷⁰ Tamtéž, s. 86.

⁷¹ Tamtéž, s. 87.

⁷² Tamtéž, s. 115–117.

⁷³ Tamtéž, s. 122.

⁷⁴ Tamtéž, s. 122.

⁷⁵ Tamtéž, s. 123.

František Tilšer (1825–1913), poslanec zemského sněmu (1878–1883), poslanec říšské rady (1873–1885, 1891–1895)

Patřil ve své době mezi největší odborníky v oboru geometrie, v duchu Komenského idejí o výuce tvořil spisy o možnosti výuky přírodních věd. Roku 1864 se stal profesorem geometrie na českém polytechnickém ústavu, kterému dal přednost před vojenskou akademií.⁷⁶ Dlouholeté působení v německy mluvících kruzích si vybralo daň na jeho mateřštině, a tak zpočátku potřeboval výpomoc při překladu svých přednášek a spisů, navíc tvořil původní českou geometrickou terminologii.⁷⁷ Roku 1865 inspirován sokolskou ideou pod hrozbou vpádu pruských vojsk vypracoval plán ženijní obrany Krkonoš, ten však vzhledem k neefektivnosti státního úřednického aparátu byl schválen až po prohrané bitvě u Sadové.⁷⁸ Jako politik se angažoval na zemském sněmu i říšské radě. V klíčovém roce 1883 proti němu Rieger popudil tisk poté, co 14. dubna vystoupil v poslanecké sněmovně se svou řečí proti školní novele.⁷⁹ Následně 28. dubna při hlasování o příslušné novele byl Tilšer jediným českým poslancem, který se proti ní postavil. Za své jednání byl vyloučen z Českého klubu, ale ještě na podzim téhož roku byl opět přijat.⁸⁰

3.2 Argumenty poslanců

Obecně poslanci stojící proti novele hovořili o kroku zpět, protože dosavadní školský zákon byl poměrně progresivní a v jeho fungování se nejevily závažnější problémy. Poslanec Hermann Hallwich dokonce cituje ministra, že se docházka zvýšila z 58 na 87 procent a míra gramotnosti ze 45 na 67 procent, proto sám nechápe, proč je zapotřebí radikálního kroku zpět.⁸¹

⁷⁶ Karel RÝDL, *František Tilšer: 1825–1913*. Praha 1990, s. 7.

⁷⁷ Tamtéž, s. 7.

⁷⁸ Tamtéž, s. 8.

⁷⁹ Tamtéž, s. 11.

⁸⁰ Tamtéž, s. 11.

⁸¹ *Der Minister führt aus, dass der Schulbesuch im Laufe von kaum zwölf Jahren von 58 auf 87 Percent gestiegen; dass der Percentasatz der Wehrpflichtigen, die des Lesens und Schreibens kundig sind, in demselben Zeitraume von 45 auf 67 gesteigert worden. Und dennoch, meine Herren, soll und muss geändert, dennoch ein Schritt nach rückwärts gethan werden? (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10131).*

Na úvod hovoří zpravodaj Georg Lienbacher, ten předává slovo poslanci Adolfu Beerovi, který jasně pojmenovává hlavní předmět sváru obou táborů – otázku povinné školní docházky a přeměnu školy s přihlédnutím k hospodářským, mravním a národním poměrům.⁸² Ve svém projevu také zmiňuje největší argumenty proti novelizaci zákona – škola by podle něj měla být zbavena vlivu politiky,⁸³ a především se snaží poukázat na to, že pokud má ke změně v zákoně dojít, je třeba to udělat uvážlivě a nechce, aby novelizaci projektovala vláda, která každý měsíc mění názor.⁸⁴ Ve svém poměrně kritickém projevu poslanec také vyjmenovává problematické paragrafy novely, a právě kolem problematických paragrafů poté probíhá celá rozprava v poslanecké sněmovně.

Pokud budeme postupovat podle číselné řady, tak jako první je zmíněn §3, kde se řeší problematika vyučovaných předmětů, mimo slovíčkaření s pojmy zeměpis a geografie poslanec Adolf Beer nese s nelibostí, že by měl být tělocvik pro dívky nepovinný.⁸⁵ Problematické byly také počty dětí na jednoho učitele upravené v §11, v extrémních případech mohlo dojít k tomu, že při půldenním vyučování mohl mít učitel na starost až 120 dětí, a díky chystaným úlevám v docházce tento paragraf značně komplikoval učitelskou práci.⁸⁶ Pravděpodobnou motivací pro změnu tohoto paragrafu byla finanční stránka, kterou zmiňují i poslanci hovořící proti novele, konstatují však, podobně jako Adolf Beer, že pokud se tyto výdaje sečtou, tak se ušetří jen nepatrná částka.⁸⁷ Ze strany zastánců novely k tomuto bodu argumentoval Richard Clam-Martinic, že v daném paragrafu vidí tendenci

⁸² [...] eine totale Umgestaltung der Volksschule mit Berücksichtigung der wirtschaftlichen, der sittlichen und der nationalen Verhältnisse zu fordern. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10122).

⁸³ die Schule sollte von dem Getriebe politischer Parteien fern gehalten werden, damit nur aus fachlichen Gründen jene Verbesserung vorgenommen werden, welche nothwendig sind. (Tamtéž, s. 10122).

⁸⁴ Allein, welches Vertrauen soll man einer Novelle entgegenbringen, welche von einer Regierung vorgelegt wird, die mit ihrer Ansicht in jedem Monde eigentlich wechselt? (Tamtéž, s. 10123).

⁸⁵ tělocvik chlapcům obligátní, dívkám neobligátní

⁸⁶ In der politische Schulverfassung durften nicht mehr als 100 Kinder einem Lehrer zugewiesen werden und mit den verschiedenen Modalitäten Ihrer jetzigen Novelle können bis zu 120 Kinder einem Lehrer zugewiesen werden und dann hat man doch zu berücksichtigen, dass gegenwärtig die Kinder bis zum vierzehnten Jahre in die Schule gehen sollen, wenn auch mit einer gewissen Verkürzung des Unterrichtes, während bis 1869 der Unterricht bis zum zwölften Jahre dauern sollte, also eine weit schwierigere Aufgabe an den Lehrer gestellt wird. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10126).

⁸⁷ Suchen Sie die statistischen Daten nach, gruppieren Sie sie, wie Sie wollen, und Sie werden eine winzige Summe herausbringen, die in Folge dieses §. 11 erspart wird. Also kein Ersparniss und nur eine Verschlechterung unseres Volksschulwesens. (Tamtéž, s. 10126).

ke zjednodušení, i přesto že by se to projevilo jen v terminologii a vynechání tělesné výchovy u dívek.

Velice významná součást boje o školskou novelu je také otázka vlivu církve na školy. Z historických reálií měla pravděpodobně církev této doby pocit, že má nárok ovlivňovat chod školy, nacházíme se však v epoše, kdy se jednotlivé evropské monarchie snaží chod státu sekularizovat, a tak by bylo logickým krokem církev ze školních záležitostí vynechat, aby stát mohl převzít úplnou kontrolu nad rezortem. Adolf Beer navrhuje, že by se náboženství mělo z osnov úplně vyškrtnout, nebo je možné jej zachovat, avšak duchovenstvo nesmí mít možnost ovlivňovat další předměty.⁸⁸ Zákon také vyžadoval příslušnost učitele ke stejné konfesi, jako byla většina obyvatel v daném školním obvodu, Adolf Beer ale nevidí problém ani v opaku, náboženské vyučování by mohla zprostředkovat náboženská společenství.⁸⁹ Poslanec Hermann Hallwich považuje vyučování morálky na školách na základě jediné konfese za nevhodné⁹⁰ a navíc může vést k výchově k sociální nesnášenlivosti,⁹¹ jelikož je dětem přisuzována hodnota na základě jejich náboženského vyznání. Hermann Hallwich proto vyzval poslance, aby nechali děti se vedle sebe tiše modlit, a tak nemůže dojít k žádné újmě, ve státě má podle zákona platit svoboda vyznání. Zatímco hrabě Richard Clam-Martinič považuje za jedinou správnou školu tu konfesní, která by měla fungovat tak, že škola bude podřízena většinovému náboženskému cítili dané oblasti, ale jinověrcům bude do ní samozřejmě dán přístup. Ve své řeči dokonce reaguje na Hallwichovy domněnky ohledně náboženské nesnášenlivosti a cituje Götha: „*Všechny epochy, ve kterých kralovala víra, jsou zářivé, srdceryvné a plodné pro současníky i*

⁸⁸ *Entweder: die Religion wird aus dem Lehrplane des Schulwesens vollständig gestrichen - bekanntlich haben einzelne Staaten das bei sich auch adoptirt - oder man schlägt einen Mittelweg ein un bestimmt: Der Religionsunterricht bildet einen integrirenden Bestandtheil des Schulwesens, aber die Geistlichkeit, die Kirche, de Religionsgesellschaft darf auf die anderen Schllgegenstände einen Einfluss nicht ausüben. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10126).*

⁸⁹ *[...] denn wenn die Religion einen Angelegenheit der Kirche ist, so haben die Religionsgesellschaften, die kirchlichen Gesellschagften für die Besorgung des Religionsunterrichtes zu sorgen. (Tamtéž, s. 10127).*

⁹⁰ *Ich halte es eher für bedenklich als für erspriesslich oder nützlich, die Moral in der Schule auf Grund und nur auf Grund einer bestimmten Confession zu lehren. Hallwich (Tamtéž, s. 10135).*

⁹¹ *[...] für jenes Schulkind gegenüber seinem Gespielen, seinem Mitschüler die sociale Unbefangenheit noch manches Andere. (Tamtéž, s. 10135).*

*potomky, proti tomu všechny epochy, ve kterých ponuré vítězství slaví nevíra, i když na chvíli také září, potomkům zmizí, protože se nikdo rád neobtěžuje s neplodností.*⁹²

Další změny se chystaly také na měšťanské školy v paragrafech 17, 18 a 19.

Zásadní neshody panovaly také kolem dětské práce. Tato otázka souvisela zejména s §21, který umožňoval po šesti letech docházky úlevy z pravidelného docházení na výuku. Hermann Hallwich vystupující proti návrhu si klade otázku, jestli je nutné, aby děti musely pracovat, je zapotřebí spíše dát jim náležitý vzdělání a do budoucna tím zvýšit jejich šanci na lepší výdělek.⁹³

3.3 Hlasy Čechů aneb Tilšer versus Rieger

Z řad českých poslanců je velice důležitý postoj poslance Františka Tilšera, hovořícího proti novele, a samozřejmě postoj poslance Františka Ladislava Riegra, zetě a politického nástupce Františka Palackého, hovořícího pro přijetí novely.

František Tilšer se ve svém projevu snaží vystupovat jako muž z lidu, lidem zvolený a zastupující jeho vůli. Právě z úvodu jeho projevu se dá vytušit, jak byla situace v rámci Českého klubu ožehavá. Volí přirovnání z antických reálií, tzv. železný kruh pravice přirovnává k neprostupné falanze,⁹⁴ poslanecké kluby ke klidným táborům, kde se provádějí přípravy na rozhodující boj, v němž nemůže nikdo vykročit z řady svých spolubojovníků,⁹⁵

⁹² „Alle Epochen, in welchen der Glaube herrscht, sind glänzend, herzererhebend und fruchtbar für die Mit- und Nachwelt, alle Epochen dagegen, in welchen der Unglaube einen kümmerlichen Sieg behauptet, und wenn er auch einen Augenblick mit einem Scheinglanz prahlt, verschwinden vor der Nachwelt, weil sich Niemand gerne mit der Erkenntniß des Unfruchtbaren abgeben mag.“ So sagt Göthe. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10141).

⁹³ *Wie wäre es, wenn er Euch mit so harten Zeiten drückte, weil Ihr seine Lieblinge so misshandelt habt? Wie wäre es, wenn er Euch immer mehr unter das Joch der Armuth sinken liesse, weil Ihr Euere Kinder zur Arbeit und zum Verdienste nicht tüchtig macht? Wie wäre es, wenn diese unversorgten, dieser unschuldigen Kinder bis in den Himmel um Rache schrien? Wie sehr habt Ihr zu besorgen, dass es also sei. Ihr habt diesen kleinen Geschöpfen nicht Euere hilfreiche Hand angeboten. Ihr habt ihren Körper nicht zur Arbeit abgehärtet, nicht ihren Verstand aufgeklärt, nicht ihren Willen gebessert, nicht sie zur Tugend, nicht zum Unterricht, ohne welchen keine Tugend erreicht werden kann, angehalten und sie dadurch zur Erwerbung eines Nebengewinnstes untüchtig gemacht.* (Tamtéž, s. 10133).

⁹⁴ *Hier, sagte man, werden parlamentarische Kämpfe mit geschlossener Phalanx gefochten.* (Tamtéž, s. 10142).

⁹⁵ *In den Clubs werden, wie in friedlichen Lagern, die Vorbereitungen zu dem entscheidenden Kampfe getroffen, und kein Kämpfer darf im entscheidenden Momente aus den Reihen seiner Kampfgenossen treten.* (Tamtéž, s. 10142).

natož přeběhnout na stranu nepřítele. Pokud by se tak stalo, čeká přeběhnuvšího nesnesitelná ostuda, ponížení a izolace. Právě tato metafora nám může velice dobře ilustrovat Tilšerův pocit osamocení boje a vyvrhelství za nesouhlas se stanoviskem poslaneckého klubu.

Mimo bezprostřední reakci na Clam-Martiničův projev se Tilšer zaměřuje na bezpochyby slabá místa novely. Jako problém zmiňuje jednotřídky, kde děti v průběhu školní docházky chodí stále do jedné a té samé třídy, kde učí jeden a ten samý učitel, ale současně je vyučováno v různých odděleních. V takové škole nelze podle jeho názoru získat za šest let docházky všechny stanovené znalosti, na které dříve měl žák osm let.⁹⁶ Jako alternativu navrhuje speciální jednotřídní školy pro starší děti, aby bylo možné opravdu dosáhnout cíle školní docházky.⁹⁷ Představou, že tato novela bude zacelovat nedokonalosti předchozího zákona, byl původně nadšen, a tak se vrhl do pročítání materiálů z panské sněmovny. Myslel, že žákům bude ulehčeno za pomoci inovativních metod, že za kratší dobu bude dosaženo lepších výsledků, avšak to, že by bylo možné s nižšími výdaji mít lepší učitele a dokonalejší pomůcky, si nedokázal představit.⁹⁸ Klade si také zásadní otázku: „*Pokud novela neobsahuje žádné podstatné změny, tak proč tedy tento strašný boj?*“⁹⁹ Podobně jako mluvčí předcházející se věnuje §3, řeší, že vynecháním slova *přínejmenším* je odstraněna pregnantní hranice toho, co by si žák měl z obecné školy odnášet, obsah je zahrnutý ve slovech *nejrozumnější pro žáky*.¹⁰⁰ V návaznosti na tuto hranici se také ptá, zda se má snížit

⁹⁶ *Dass man Kinder verurtheilt, durch acht Jahre dasselbe Schulzimmer zu demselben Lehrer zu gehen, wo gleichzeitig der Unterricht in verschiedenen Abtheilungen erteilt wird, kann aus pädagogischen Rücksichten als eine kaum oder nur höchst schwierig zu lösende aufgabe nicht gebilligt werden. In einer solchen Schule hat das Kind zum sechsten Schuljahre sich Alles, wenn es nur ein wenig Fassungskraft hat, angeeignet, was es überhaupt in den acht Jahren lernen kann. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10144).*

⁹⁷ *Ich bin dafür, dass das Ziel, welches durch die achtjährige Schulpflicht vorgesteckt wurde, überall, wo es nur halbwegs thunlich ist, angestrebt werde, man schicke nicht die Kinder vom zwölften bis zum vierzehnten Jahre in eine solche einclassige Schule, man schaffe, wo es möglich ist, Institutionen für kleinere bezirke, wie es bei uns in Böhmen angestrebt wird, damit die gereisteren, größeren Schüler der späteren Jahrgänge die Schule mit Nutzen besuchen, und den Zweck, den sie erreichen sollen, auch wirklich erreichen können. (Tamtéž, s. 10144).*

⁹⁸ *[...] dass es möglich wäre, bessere Lehrer, bessere Lehrmittel mit geringeren Geldmitteln zu erreichen, das konnte ich nicht verstehen. (Tamtéž, s. 10144–10145).*

⁹⁹ *Wenn die Novelle wirklich keine wesentlichen Aenderungen enthält, warum denn dieser furchtbare Kampf? (Tamtéž, s. 10145).*

¹⁰⁰ *[...] bei Aufzählung der Lehrgegenstände des Wort „mindestens“ aus dem geltenden Gesetz weglassen und dagegen im weiteren Alinea anstatt „das Wissenswertheste aus der Naturgeschichte u.s.w.“ gesetzzt wurde „das für die Schüler Faßlichste und Wissenswertheste aus der Naturgeschichte u.s.w.“ zu lehren ist. Durch das Wort „mindestens“ war jedenfalls eine minimale Grenze im Gesetze gegeben, unter welche man nicht hinabgehen, über welche man jedoch unter Umständen hinaufsteigen durfte. Läßt man dieses Wort weg, so hat*

hranice toho, co se musejí učit učitelé. Učitelé totiž nejsou podle něj náležitě vzděláváni, ale pouze drezurováni: „*Nenacházím žádnou stopu rozumu a všechno je drezura. Když nebudeme učitele vzdělávat, ale budeme je jen drezurovat, jak můžeme potom požadovat, aby výchovně působili a formovali naši mládež?*”¹⁰¹ Trefně se obouvá také do paragrafu §54 vztahujícího se na chování učitelů vně školy, učitel se podle něj musí neustále chovat vzorně, aby náhodou nebyl spatřen udavačem.¹⁰² Je tedy touto novelou stavěn pod neustálý policejní dohled. „*Budujme především charakter adeptů učitelství, naučme je dbát zákonů bez hlídacího paragrafu, naučme je stát se vzorem pro své žáky a nebudeme jistě tento demoralizující paragraf potřebovat.*“¹⁰³ Za nešťastný označuje §11 specifikující počty žáků na učitele, má sice vést ke snížení nákladů, ale jistě nepovede ke zefektivnění školství. S tím samozřejmě souvisí i §21 ohledně úlev: pokud se sníží počet učitelů nebude možné žáky v posledních ročnících obecné školy náležitě učit.

Do projevu Tilšer zakomponoval i národnostní hledisko, ideálem podle této řeči je ve své podstatě bilingvní společnost, kde dochází ke vzájemnému učení se jazyku už od dětství, je však potřeba, aby to společnosti nebylo diktováno skrze zákonnou normu, ale vyvstalo z potřeb samotné komunity. Z hlediska úlev ve škole by se se podle něj mělo hovořit právě o jazyku, žák by měl docházet na školu, jejímuž jazyku rozumí. K podložení svého projevu cituje Komenského. Je také potřeba, aby v §17 byl stanoven rozdíl mezi německým a neněmeckým zemským jazykem. Z jeho myšlenek následně vyplývá, že Němcům se podařilo své školy zaopatřit lépe a pro Čechy je momentálně nemožné se jim vyrovnat, tímto právním ustanovením by se navíc ještě podle Tilšera měl upozadit národní jazyk Čechů.

man eine Maximalgrenze im Gesetze bezüglich der Lehrgegenstände statuirt, den Inhalt aber durch die Aufnahme des Wortes: das für die Schüler Faßlichste“ noch weiter in unbestimmte Tiefe herabgedrückt. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10145).

¹⁰¹ *Ich finde keine Spur von einem Geist und Alles ist Dressur. Wenn man aber die Lehrer nicht bilden, sondern bloß dressiren will, wie kann man dann verlangen, dass die Lehrer erziehend und bildend auf die Jugend einwirken sollen?* (Tamtéž, s. 10146).

¹⁰² *Er (der Lehrer), der doch die Jugend zu Charakteren ausbilden soll, er soll die Zuchtruthe an jeder Straßenecke finden, soll sich daran gewöhnen, sein Benehmen so einzurichten, dass er nich diesem oder jenem Denuncianten in die Augen fallen kann.* (Tamtéž, s. 10146).

¹⁰³ *Man bilde vor Allem den Charakter des Lehramtscandidaten, man lehre ihn Gesetze achten auch ohne solche Aufsichtsparagraphe, man lehre ihn, als Muster vor seinen Schülern dastehen und man wird nicht solche demoralisirende Gesetzartikel zu bestimmen brauchen.* (Tamtéž, s. 10146).

Za hřmotné reakce poslanců levice Tilšer dokončuje svou řeč, jejíž závěr ladí do vlasteneckých tónů, sám sebe dokonce označuje za patriota.

Prezident sněmovny poté uděluje slovo dr. Riegrovi. Rieger začíná svou řeč velmi energicky, a sice reakcí na aktuální společenský kontext, zejména na značnou medializaci tématu školské novely.¹⁰⁴ Dokonce zmiňuje, že poslancům pravice byly posílány výhrušné dopisy,¹⁰⁵ levice se tomu však vzápětí směje a poslanec Anton Meissler dokonce zvolal: „*To si myslí jen dr. Rieger!*“¹⁰⁶ Rieger však pokračuje tím, že předešlého dne měl takový dopis sám obdržet.¹⁰⁷ Rieger protistranu v podstatě od začátku své promluvy ironizuje, mluví o teatrálním patosu, se kterým jsou protiargumenty přednášeny.¹⁰⁸ „*Není také mým zvykem, aby velkolepé fráze oklamaly můj zdravý rozum, dávám přednost tomu, že o návrzích zákonů, o kterých se bude jednat, uvažuji v klidu a střízlivým způsobem, ctěným pánům bych doporučil udělat to samé.*“¹⁰⁹

V následujících okamžicích Riegrovy řeči se poslanci levice houfně zvedali a opouštěli sál. Podle toho bychom mohli soudit, že Rieger nebyl aktuálně právě nejoblíbenějším poslancem levice. Jeho postoj je jasný – reformu zhotovujeme na přání nebohých alpských obyvatel a v duchu moderního státu jim sloužíme a plníme jejich přání. Avšak nezapomíná podotknout, že by tato pravomoc měla být v kompetenci jednotlivých zemských sněmů, aby si jednotlivé země podle svých potřeb vyměřily délku povinné školní docházky.¹¹⁰ Nemůžeme nechat bez povšimnutí, že celkově by mohl jeho projev vyznívat

¹⁰⁴ *Seit Wochen wettert die Journalistik gegen diese Vorlage, und man ha teine förmliche Bewegung in das Volk gebracht. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10149).*

¹⁰⁵ *Die Sache geht so weit, daß man sogar Drohbrieße an die verschiedenen Abgeordneten der Rechten verschickt hat. (Tamtéž, s. 10149).*

¹⁰⁶ *Dr. Rieger allein glaubt es! (Tamtéž, s. 10149).*

¹⁰⁷ Což je velice zajímavé z hlediska toho, že tomu vůbec nevěnoval pozornost Sak ve své monografii o Riegrovi.

¹⁰⁸ *Alles das und so viele Andere werden wir zu hören bekommen, vielleicht mit vielem theatralischen Pathos und in einer ganz vortrefflichen Declamation vergetragen. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10149).*

¹⁰⁹ *Aber es ist auch nicht meine Art, angesichts großer tönender Phrasen einen gesunden Menschverstand außer Thätigkeit zu setzen; ich ziehe es vor, die Gesetzentwürfe, um die es sich handelt, in ruhiger nüchternen Weise zu erwägen, und ich würde den verehrten Herren anrathen, ein Gleiches zu thun. (Tamtéž, s. 10149).*

¹¹⁰ *Meine Herren! Ich glaube fast, daß es nicht nöthig war, alles das in diese Novelle aufzunehmen, um der Bevölkerung, die diese Klage geführt hat, zu entsprechen. [...] Consequent wäre es vielleicht von unserer Seite zu sagen oder den Antrag zu stellen, daß die in Verhandlung stehende Vorlage unmittelbar von der Tagesordnung abgesetzt werde. Denn, meine Herren, es kann ja für Niemandem ernstlich ein Zweifel bestehen, daß dieses Gesetz vor den hohen Reichsrath überhaupt nicht gehört. (Tamtéž, s. 10151).*

tak, že navzdory všem předpokladům nehájí českou národní otázku tak, jak by se očekávalo, nýbrž do jisté míry straní Němcům. Němci jsou ti, kteří pochopili, že je nutné ovládat češtinu i němčinu a nemají problém dávat své děti do českých škol i přesto, že se tyto školy nacházejí v německých obcích, protože vědí, že dítě bude ve svém životě potřebovat obě: „*to německé se naučí v rodině, dáme je proto do české školy, aby se naučily češtinu.*“¹¹¹ Stejnou úvahu přivlastňuje i Čechům, ale ne v takové míře.

Za zvláště diskutovaný paragraf považuje §54 vztahený k chování učitelů mimo školu, avšak stěžování si proti němu považuje za neopodstatněné. Není důvod, aby učitelé jako jediní nepodléhali disciplinární moci, všichni ostatní úředníci ve státě jí podléhají, tímto opatřením rozhodně podle jeho názoru není snižována prestiž učitelství, spíš naopak.¹¹² Od učitelů očekává vysokou úroveň společenského vystupování.¹¹³ Paragraf bere také jako ochranu společnosti před možným nežádoucím zneužitím pravomoci učitele.¹¹⁴ Podle jeho názoru není politická orientace jedince nikterak potlačována, paragraf stanovuje disciplinární tresty jen v případě porušení důstojnosti učitelské profese.

Rieger následně přechází k §21, který podle něj v podstatě nikdy nevešel v platnost, jelikož je pravidelně obcházen.¹¹⁵ Argumentuje tím, že není možné, aby v jedné třídě jeden

¹¹¹ *Thatsächlich fühlt auch die deutsche Bevölkerung dieses Bedürfnis, sie sucht ihm auch Befriedigung zu verschaffen, und so kommt es denn, daß die deutschen Familien häufig ihre Kinder auf eine Zeit, auf ein bis zwei Jahre in böhmische Ortschaften schicken, damit sie dort die böhmische Sprache erlernen. Das Bedürfnis hiefür ist in der deutschen Bevölkerung so dringend und wird so sehr empfunden, daß der Fall öfter vorgekommen ist, daß deutsche Familien in deutschen Ortschaften, in welchen eine böhmische Schule errichtet wurde, ihre Kinder daselbst in die böhmische Schule schicken wollten, begreiflicherweise nicht etwa um si zu bohemisieren, sonder weil die Eltern sich gesagt haben: Unsere Kinder brauchen einmal das Böhmische; das Deutsche lernen sie ohnehin in der Familie, wir schicken sie daher in die böhmische Schule, damit sie die böhmische Sprache erlernen. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10151).*

¹¹² *Ich muß nun gestehen, daß in dieser Beziehung die Anklage gegen die Novelle nach meiner Ueberzeugung vollends unbegründet ist. [...] Zu glauben, daß alle anderen Beamten im ganzen Staate zwar der Disciplinargewalt unterstehen sollen, aber den Schulbeamteeinzig und allein nicht, das ist wirklich eine absonderliche Annschauung. Es ist ja auch aufliegend, daß i dieser Bestimmung keineswege eine Zurücksetzung des Lehrerstandes enthalten ist, sondern vielmehr in gewisser Beziehung einen Bevorzugung. (Tamtéž, s. 10152).*

¹¹³ *Man verlangt eben von dem Schullehrer einen höheren Grad von Anstand und Würde, auch in äußeren Gebahren außer der Schule; er soll eben der Bevölkerung veranleuchten durch sein Benehmen und seine ganze moralische Haltung. (Tamtéž, s. 10152).*

¹¹⁴ *Wenn ferner ein junger Lehrer de Autorität, die er in der Schule vis-à-vis jungen Mädchen besitzt, mißbrauchen wolle, um auch außerhalb des Hauses mit ihnn zu scherzen, so würde dies die löbliche Schulaufsicht nach Umständen wohl auch übel nehmen müssen. (Tamtéž, s. 10152).*

¹¹⁵ *Vorerst erlaube ich mir zu constatiren, daß das gegenwärtige Gesetz factisch in der ganzen Monarchie nirgends zur Ausführung gelangt, und daß fast überall die Kinder mit dem zwölften und dreizehnte Jahre vom*

učitel vyučoval děti od šesti do čtrnácti let. Podle Riegra veškeré potřebné znalosti má dítě již v deseti letech. „*Svůj čas si musíš ve škole odsedět, ať už to potřebuješ, nebo ne, ať už se tam ještě něco naučíš, nebo ne, musíš tam do svých čtrnácti let ztrácet čas, a to i přesto, že všechno, co se ve škole přednáší, víš už v deseti letech.*“¹¹⁶

Zmiňuje, že stížnosti k tomuto paragrafu pocházely hlavně z alpských oblastí, kde je problematické posílat děti do škol na velkou vzdálenost a také je potřeba každá ruka při zemědělských pracích, zejména v době sklizně, hlídání dobytka a dalších různých menších pracích.¹¹⁷ Zde se poslanec pokouší působit velice empaticky vůči chudým rodinám, které si nemůžou dovolit nechat dětské ruce nevyužité, navíc jako příklad zmiňuje pěstování řepy v českých podmínkách, kde dle jeho názoru je možné dětské ruce využít mnohdy efektivněji než ty dospělé.¹¹⁸

Pro akcentaci emotivní části projevu potom vypráví příběh, o kterém mu psal známý. Šlo o příběh vdovy s osmi dětmi, která sama pracovala v továrně, aby uživila rodinu. Problém spočíval v tom, že nejstarší dceru nechávala doma hlídat sourozence. Za toto jednání byla matka pohnána před komisi, aby podala vysvětlení. Cesta však trvala několik hodin, počasí bylo nepříznivé a dítě, které s sebou nesla na rukou, se nachladilo a následkem toho zemřelo. „*Kdyby jen, mí páni, během doby, kdy byla matka pohnána k zodpovědnosti za porušení zákona, byla dívka pověřená doma hlídat děti ve škole, a například by se jedno z dětí v blízkosti kamen nebo sporáku popálilo, co by následovalo? Potom by byla matka potrestána mnohem přísnějším způsobem, protože dětem nevěnovala dostatečný dohled!*

Schulbesuche dispensirt werden, durch den Lehrer selbst ämtlich oder doch factisch, indem man eben durch die Finger sieht. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10152).

¹¹⁶ *Aber wenn auch ein naderer Schüler es bis zu dieser Zeit prästirt hat und ausweist, aber nicht die Absicht hat, ins Gymnasium einzutreten, da hilft ihm nichts, unser Gesetz sagt: du mußt deine Zeit in der Schule absitzen, ob du es brauchst oder nicht, ob du dort noch etwas lernst oder nicht, du mußt deine Zeit bis zum 14. Jahre verlieren, wenn du schon mit zehn Jahren Alles weißt, was in der Schule vorgetragen wird. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10153).*

¹¹⁷ *Es ist ja bekannt, daß diese Klagen namentlich aus den Alpenländer in sehr heftiger Weise geführt werden, wo eben die Dinge so liegen, daß es für die Leute eine große Beschwerde ist, wenn sie auf große Distanzen ihre Kinder in die Schule schicken müssen, wähen dieselben mit zwölf Jahren zu Hause bei der Feldarbeit, zum Vieh hüten, zu kleinen Botengängen, zur Bewachung der Kinder [...]. (Tamtéž, s. 10153).*

¹¹⁸ *[...] z. B. bei uns in Böhmen bei der Rübenkultur der Fall ist, wo man Kinder von zwölf bis dreizehn Jahren sogar besser verwendet kann als einen erwachsenen Mann – für diese armen Familien wird eine ungemaine Erleichterung herabgeführt, wenn Kinder in diesem Alter ihnen bei Ernährung der übrigen Familienmitglieder bereits helfen können. (Tamtéž, s. 10153–10154).*

A kdo by pro rodinu pracoval, kdo by je živil?“¹¹⁹ V této pasáži dle našeho pohledu Rieger hraje velice rafinovanou politickou hru působící na city. V celé prostotě nám ale popisovaná situace ukazuje velký společenský problém – tím však není osmiletá povinná školní docházka, nýbrž zásadní nedostatky státu v problematice sociálního zabezpečení obyvatel. Řešení této problematiky je v době projevu ještě evidentně ve svých počátcích a mluvčí nemohli na základě zkušeností hovořit jinak, než hovořili, nám se ale se získaným časovým odstupem jeví argument jako irelevantní.

Rieger však zachází ještě dál. Podle něj ke slušnému společenskému uplatnění bohatě stačí trivium – čtení, psaní, počítání a k tomu přidaná vůle se prosadit. Jako podklad svému tvrzení udává množství milionářů, pana von Klein a na pomyslný vrchol poté staví *velkého Franklina*. Není tedy potřeba víc než mít tyto tři základní znalosti.¹²⁰ Působí téměř až neuvěřitelně, že tak vzdělaný a vážený člověk, který měl možnost navštěvovat akademické gymnázium a svou studijní dráhu zakončil titulem doktora práv, který ve své řeči hýří latinskými citáty, o jejichž existenci by se znalostí pouhého trivia neměl ani tušení, nyní souhlasí s takovým článkem.

K otázce náboženství ve škole a k §48 má Rieger také jasný postoj. Nemyslí si, že by snad tento paragraf znamenal dát školu do rukou *fland'áků* nebo krok zpět v oblasti

¹¹⁹ *Eine Witwe, welche mit acht Kindern gesegnet ist, ist in einer Cichorienfabrik beschäftigt. Sie konnte natürlich ihre acht Kinder zu Hause nicht ohne Aufsicht lassen. Sie ließ also ihre älteste Tochter von zwölf Jahren, die also auch bereits hätte etwas verdienen können, zu Hause, um auf die übrigen Kinder Acht zu geben. Was war die Folge? Sie wurde zur Bezirkshauptmannschaft citirt, weil sie dieses Kind nicht in die Schule geschickt hatte. Sie mußte einen Weg von drei Stunden zur Bezirkshauptmannschaft nach Gitschin machen, sie nahm hiebei ihr kleinstes Kind mit, indem sie es auf den Armen trug; das Wetter war schlimm, das Kind verköhlte sich unterwegs und starb in Folge der Verköhlung. Wenn nun, meine Herren, während der Zeit als die Mutter wegen Verletzung des Gesetzes zur Verantwortung gezogen wurde, das Mädchen welches zu Hause die Aufsicht hatte, auch nicht gegenwärtig, sondern in der Schule gewesen, und z. B. ein Kind dem Ofen oder Sparherd zu nahe gekommen wäre und verbrannt wäre, was wäre die Folge gewesen? Dann wäre die Mutter noch einmal, und zwar einer viel härteren Weise gestraft worden, weil sie eben nicht hinreichende Aufsicht ihren Kindern gewidmet habe! Und wer hätte für die Familie gearbeitet, sie genärt? (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10154).*

¹²⁰ *Die in diesem Gesetze ausgesprochene Erleichterung ist aber auch an die Bedingung gebunden, daß das Kind jedenfalls, bevor es aus der Schule austreten kann, die Kenntniß des Lesens, Schreibens, Rechnens nebst der Religion nachweisen muß. [...] Ich erinnere daran, daß wir bei uns vielfach bedeutende, und hochangesehene Männer, auch wohl reiche Fabrikanten haben, die es bis zum Millionären gebracht, und doch hatten sie aus der Schule nicht mehr mitgebracht, als die Kenntniß dieser drei Elemente. Ich bitte, meine Herren, mir zu gestatten, nur auf ein Beispiel hinweisen zu dürfen, auf den Freiherrn v. Klein. [...] Und, meine Herren, auch der große Franklin, einer der größten Staatsmänner, der Begründer einen der größten Staatswesen der Welt, hat aus der Schule auch nicht mehr mitgebracht. (Tamtéž, s. 10154).*

náboženské svobody.¹²¹ Je však nutné si uvědomit, že škola by mimo vzdělávací měla plnit i funkci výchovnou a podle Riegra je nemyslitelné, aby katolické mládeži dával nábožensko-morální výchovu žid, zrovna tak jako je problematické, když je k této výchově povolán učitel bez konfese, a to obzvláště v případech, kdy je většina populace katolická.¹²²

V poslední části projevu se pozastavuje nad tím, že liberálové jsou proti předávání větší moci nad školami jednotlivým komunitám, on sám stojí proti centralizované podobě školství, jelikož brání autonomnímu rozvoji podle aktuálních potřeb jednotlivých zemí. „*Nevnucovat všem v dosavadním centralistickém způsobu, bez ohledu na množství jejich zvláštních přání, nýbrž každému, co potřebuje, co je mu potřeba v jeho rozmanitosti, v jeho nacionalitě, v jeho specifických zemských a jiných požadavcích, to bychom jim měli dát!*”¹²³

¹²¹ *Da handle es sich darum, die Schule wieder den Pfaffen, wie man sagt, in die Hand zu geben, da handle es sich um einen Rückschritt in der Gewissensfreiheit und in Bezug auf Gleichheit der Staatsbürger und ich weis nicht, was Alles. Nun, meine Herren ist das da wirklich der Fall? Was bestimmt dieser Paragraph? Er bestimmt, daß der Volksschullehrer angehören sollte der Confession der entschiedenen Majorität seiner Schüler. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X, s. 10155).*

¹²² *Ist es nun z. B. denkbar daß ein Jude einer katholischen Jugend eine sittlich-religiöse Erziehung gäbe? Das ist ja doch offenbar nicht denkbar. [...] Können sie voraussetzen, daß ein solcher confessionsloser Lehrer katholischen Kindern eine sittlich-religiöse Erziehung geben und sie in dieser Ueberzeugung bestärken kann? Das, meine Herren, ist ja offenbar undenkbar. Wenn das aber richtig ist, so ist dieser confessionslose Lehrer offenbar nicht befähigt das Amt zu versehen, nämlich diesen Kindern eine sittlich-religiöse Erziehung zu geben, und damit ist die Frage erledigt; es ist ausgemacht, daß er auf einer katholischen Volksschule nicht als Erzieher wirken kann. (Tamtéž, s. 10155).*

¹²³ *Die Uniformität ist nicht über die nothwendigen Anforderungen des Staates auszudehnen. Nicht Allen dasselbe! Nicht Aleln in der bisherigen centralistischen Weise dasselbe octroyiren, ohne Rücksicht auf das das Maß seines besonderen Bedürfnisses, sondern jedem Das, was er braucht, was ihm frommt nach seiner Eigenart, nach seiner Nationalität, nach seinen eigenthümlichen Landes – und sonstigen Verhältnissen, das sollen wir ihnen geben! (Tamtéž, s. 10157).*

4 Český tisk ve druhé polovině 19. století

Od šedesátých let až prakticky do konce 19. století by se dalo mluvit o *grérovské éře* české žurnalistiky, přední roli totiž hrály *Národní listy* spravované bratry Grégrovými. Po celé toto období bylo charakteristické prorůstání politických témat do tisku, což vedlo k tomu, že se mohli čtenáři politicky angažovat a sdílet své názory.¹²⁴ Žurnalistika tohoto období nebyla omezena jen na velká politická centra, ale s rozvojem vzdělanosti a komunální politiky se postupně začala prosazovat i do okrajových regionů.¹²⁵ Navíc v březnu 1863 vešel v platnost nový tiskový zákon, který zmírnil možnosti represí policejního aparátu, ten mohl od nynějška pouze navrhnout konfiskaci „závadných“ tiskovin, provedení však muselo posvětit státní zastupitelství.¹²⁶ Podle tohoto tiskového zákona platila možnost tzv. suspenze, pokud došlo třikrát ke konfiskaci tisku, bylo vydavateli odebráno oprávnění k produkci dané tiskoviny, avšak toto omezení bylo v roce 1868 zrušeno.¹²⁷

Národní listy (1861–1941)

V listopadu 1860 byla vydána koncese povolující vydávání *Národních listů*, hlavními postavami stojícími za vznikem tohoto politického tisku byli František Palacký a František Ladislav Rieger. Společně poté hledali někoho, kdo by jim pomohl s vydáváním listu, ale zároveň by doposud nebyl aktivním politikem. Dostatečně kompetentní osobou se ukázal být Julius Grégr. Velice brzy se ukázalo, že dosavadní koncepce, a to především kvůli názorovým neshodám mezi zakladateli a vydavatelem, nemůže obstát a po prvním ročníku se *Národní listy* dostaly do výrazného rozpočtového deficitu. Julius Grégr proto navrhl, že si noviny vezme pod patronát sám a uhradí veškeré dluhy.¹²⁸

¹²⁴ *Das Steigen des Angebots an politischen Themen in der Presse hat zur Folge, daß man stärker am öffentlichen Leben teilnehmen konnte, etwa indem man der Redaktion un den anderen Lesern seine eigene Meinung mitteilte.* (Martin SEKERA, *Das Tschechische Pressewesen*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Helmut RUMPLER, Peter URBANITSCH (eds.), Wien 2006, s. 1993–1994).

¹²⁵ *Zeitungsgründungen bleiben nicht nur auf die politischen Zentren beschränkt. Mit der sich entwickelnden Kommunalpolitik und der Steigerung des Bildungsniveaus im Laufe der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstand ein spezifischer Typ der Lokaljournalistik.* (Tamtéž, s. 1994).

¹²⁶ Petr BEDNAŘÍK, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha 2019, s. 107.

¹²⁷ Tamtéž, s. 107.

¹²⁸ Tamtéž, s. 108.

Díky svým schopnostem dokázal Julius Grégr získat ke spolupráci přední spisovatele a žurnalisty své doby, například Karla Sladkovského, Josefa Baráka, Vítězslava Háalka, Jana Neruda a další. Záhy se *Národním listům* podařilo vybudovat i kvalitní síť korespondentů, mezi nimiž vynikal zejména vídeňský dopisovatel Gustav Eim.¹²⁹

Gustav Eim (1849–1897) byl již v době svých studií zvyklý žít rušným sociálním životem a scházet se s předními osobnostmi kulturního života v Čechách.¹³⁰ Jako žurnalista se pokoušel prosadit již na gymnáziu, ale první větší angažmá získal na počátku sedmdesátých let, kdy začal pracovat pro *Politik* Jana Stanislava Skrejšovského.¹³¹ Další novinářskou praxi získal Eim po odchodu z *Politik* v *Poslovi z Prahy*, kde mu bylo umožněno více projevovat své názory.¹³² Jako mladého talentovaného žurnalistu se jej úspěšně pokusil získat v roce 1874 Julius Grégr pro *Národní listy*, zde záhy po ukončení pasivní rezistence zaujal místo vídeňského zpravodaje. Za dobu svého působení ve Vídni si Eim vybudoval rozsáhlou a spolehlivou síť kontaktů.¹³³ Vždy sledoval i konkurenční periodika a zvýrazňoval si v nich místa, kde byl kritizován. Ačkoliv on sám si zřídka bral servítky, tak vlastní kritiku snášel jen velmi těžko.¹³⁴ V době bojů o školní novelu se snažil přesvědčit Julia Grégra, aby se *Národní listy* zcela nepřikláněly na stranu Františka Tilšera a Eduarda Grégra, a to především proto, aby si periodikum upevnilo nezávislost na mladočeské straně.¹³⁵

Kolem *Národních listů* se formovalo politické zastoupení Národní strany svobodomyšlné, provázanost strany s listem byla dokonce tak zásadní, že autorita šéfredaktora byla provázaná s autoritou předsedy strany.¹³⁶ Staly se také jedním z hlavních agitačních hlasů proti školní novele. Jedním z největších problémů pro ně byl centralizační ráz zákona, nové znění nedávalo prostor kompetencím zemských sněmů, a tak žádný příznivce federalizace nemohl s klidným svědomím tuto novou úpravu školského zákona

¹²⁹ M. SEKERA, *Das Tschechische Presswesen*, s. 1996.

¹³⁰ H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, s. 20.

¹³¹ Tamtéž, s. 21.

¹³² Tamtéž, s. 21.

¹³³ Tamtéž, s. 22.

¹³⁴ Tamtéž, s. 25.

¹³⁵ Tamtéž, s. 28.

¹³⁶ M. SEKERA, *Das Tschechische Presswesen*, s. 1996.

podpořit.¹³⁷ Navíc mimo posilování centralizace viděly *Národní listy* v novele i další byrokratizaci systému.¹³⁸ Předloha také podle nich obsahovala problematický přístup k jazyku, jelikož upřednostňovala němčinu.¹³⁹ Jako nedostatečné se jevilo *Národním listům* také polodenní vyučování, díky němuž by dětem ubylo až jedenáct hodin týdně, ale rozsah vyučovací látky, kterou by bylo potřeba ve zkráceném vyučování žákům předat, zůstal nezměněn. Navíc je polodenní vyučování náročnější na žákovu domácí přípravu, na to ale kvůli pracovnímu vytížení žáků také nebude dostatečný prostor.¹⁴⁰ Vzhledem k tomu, jak se podařilo z novely vysvobodit Halič, zdálo se jim, že podpora novely byla dána za příliš nízkou cenu. „*Jak lacino může nám hr. Taaffe opatřovati radost! Nemá-liž pravdu, že dává po kapkách, abychom často měli k radosti a vděčnosti příčinu.*“¹⁴¹

***Politik* (1862–1907)**

Zatímco silnou osobností *Národních listů* byl Julius Grégr, za rozvojem deníku *Politik* stál Jan Stanislav Skrejšovský. V dobách největšího nákladu vycházela *Politik* čtyřikrát denně, z toho dvakrát česky pod názvem *Česká politika*. Noviny vycházely jako německy psané periodikum zaměřené na českou politiku, svým zaměřením jsou tradičně považovány za liberální tisk. Od poloviny sedmdesátých let rostl vliv vůdců Národní strany mimo jiné i na *Politik* a objevily se pokusy o sesazení Jana Stanislava Skrejšovského. Ten pod tlakem okolností přesídlil roku 1878 do Vídně, kde vedl méně vlivné listy hlásající provládní politiku.¹⁴² Coby orgán staročeské strany hájila *Politik* školní novelu.

K otázce domnělé germanizace škol uznávali, že na všech měšťankách je novelou dána výuka němčiny, ale samo o sobě to neznamená, že by se ji žáci museli učit, argumentovali tím, že byla pouze nabídnuta možnost se němčině učit. Záleží pouze na rodičích, jestli chtějí své děti nechat se učit německy, nebo ne, a to nutně neznamená

¹³⁷ *Národní listy*, 7. 3. 1883, roč. 23, č. 56, s. 2.

¹³⁸ *Národní listy*, 8. 3. 1883, roč. 23, č. 57, s. 1.

¹³⁹ *Národní listy*, 8. 3. 1883, roč. 23, odpolední vydání k č. 57, s. 1.

¹⁴⁰ *Národní listy*, 26. 4. 1883, roč. 23, odpolední vydání k č. 99, s. 1.

¹⁴¹ *Národní listy*, 18. 3. 1883, roč. 23, č. 66, s. 2.

¹⁴² M. SEKERA, *Das Tschechische Presswesen*, s. 1996.

germanizaci.¹⁴³ Novelý se nechtěli zastávat, uznávali slabší stránky. Podpora novely říšského zákona byla nezbytná, jelikož v parlamentu lze uspět pouze s podporou německé konzervativní strany, ta zase očekávala podporu od Čechů ve svých záležitostech.¹⁴⁴ Novela byla pro *Politik* otázkou eminentního významu, pokud by tato záležitost hladce neprošla, obávali se rozpadu parlamentní většiny z důvodu zklamání důvěry koaličních partnerů.¹⁴⁵

Bohemia (1828–1938)

Německý konzervativní tisk spjatý s politikou Německo-liberální strany. Paradoxně toto médium vnímané jako konzervativní se stavělo na stranu odpůrců novely.¹⁴⁶

Čech (1869–1896)

Čech s podtitulem *Politický týdeník katolický* patřil do konzervativního proudu české žurnalistiky, vycházel mezi lety 1869-1937 a byl v podstatě první katolický tisk, který se alespoň vzdáleně blížil politickému zpravodajství. V roce 1878 došlo k proměně koncepce a list začal vycházet jako deník.¹⁴⁷ Jako katolický tisk hájil *Čech* souhlasné stanovisko se školní novelou.

Hlavní argumentační taktikou *Čecha* k věci novely bylo přesvědčování čtenářů, že se nic neděje a nic se nemění. „*Tu i tam bude učitel židáček přeložen, avšak ti tajní i zjevní bez konfessionelní a bezbožci zůstanou.*“¹⁴⁸ Novela podle tohoto tisku byla jen záblesk konzervativního směřování, které v tomto případě má přinášet jednoznačně pozitivní

¹⁴³ *Es bleibt also den freien Ermessen der Eltern anheimgestellt, ob sie ihre Kinder deutsch lernen lassen wollen oder nicht und es kann daher von einer Germanisirung keine Rede sein.* (*Politik*, 7. 3. 1883, roč. 22, č. 56, s. 1).

¹⁴⁴ *Politik*, 7. 3. 1883, roč. 22, č. 56, s. 1.

¹⁴⁵ *Denn es ist offenkundig, dass die deutsch-konservativen Abgeordneten dem mächtigen Anstürmen nicht widerstehen könnten und bemüssiget wären, sich von der slavischen Vertretern zu trennen, wenn sie von ihnen in dieser für si so wichtigen Frage nicht die genügende Unterstützung fänden.* (*Politik* 8. 3. 1883, roč. 22, č. 57, s.1).

¹⁴⁶ V námi sledované periodě *Bohemia* o novele psala především informativně bez subjektivního zabarvení, to se však netýkalo jednotlivých akcí, které se v souběhu s novelou udály, a tak soudíme, že se stavěla na stranu odpůrců.

¹⁴⁷ M. SEKERA, *Das Tschechische Presswesen*, s. 2003.

¹⁴⁸ *Čech*, 18. 4. 1883, roč. 15, č. 89, s. 1.

konotaci.¹⁴⁹ Navíc se snažili zdůraznit, že se nejedná o novinku, je to stále ten stejný starý zákon, jen se tam pro zmírnění utrpení chudých přidává paragraf o zkrácení povinné školní docházky, a rozhodně nepoškozuje zemskou autonomii, jelikož i to je dílem dosud platného zákona.¹⁵⁰ Jako problematické vidí také to, že na výuku náboženství dohlíží okresní školní inspektoři, kteří jsou zřídka kompetentní k hodnocení náboženské výuky, pokud nejsou náležitě proškoleni. Potřebnou kvalifikaci mají vikáři, ale ti nemají žádné slovo v okresních školních radách.¹⁵¹

¹⁴⁹ *Čech*, 18. 4. 1883, roč. 15, č. 89, s. 1.

¹⁵⁰ *Čech*, 24. 3. 1883, roč. 15, č. 69, s. 8.

¹⁵¹ *Tamtéž*, s. 8.

5 *Národní listy* versus *Politik*

Národní listy se problematikou školní novely začaly zabývat už na začátku března a téměř záhy se dostaly do ostrého konfliktu se staročesky laděnou *Politik*. Už 6. března zmiňují, že obdržely nesčetné množství korespondence namířené proti školní novele. Snaží se upozornit na některé problematické paragrafy, ale také se vymezují proti výrokům nedostatečně vzdělaného dopisovatele *Politik*, „výroky takové dokazují jenom jedno, a sice že povinnost navštěvovati nějakou pořádnou školu trvala pro dopisovatele a jeho duševní spřízněnce tuze krátce a že měla by se v určitých takových případech spíše zvýšiti, nežli snížiti.“¹⁵²

Politik však větší pozornost věnovala problematice novely a *Národních listů* až 7. března v článku *Mnoho povyku*.¹⁵³ *Národní listy* jsou zde představeny jako pobuřující síla veřejnosti, která nabádá k sepisování petic a protestům. V nejčernějších barvách maluje mladočeský list novelu českému lidu a útočí na poslance.¹⁵⁴ *Politik* se proto chce od mladočechů distancovat a chce dokázat, že novela není takovou katastrofou, jak se snaží namlouvat jejich názoroví oponenti.

Národní listy a jejich přívrženci se mohou přesvědčit, že na českých školách podle *Politik* není ani jeden židovský ředitel a neexistuje ani jedna škola s převahou katolických žáků, kde by vyučoval protestantský učitel. Pokud jde o osvědčení o odborné způsobilosti, tak chce pouze upozornit, že od roku 1873 je nutné, aby kandidáti učitelství byli způsobilí k výuce náboženství, a toto osvědčení musí získat i němečtí kandidáti. K čemu tedy ten povyk?¹⁵⁵

Národní listy přehánějí a hledají, jak oklamat širokou veřejnost.¹⁵⁶ Uznávají, že na všech měšťankách je novelou dána výuka němčiny, ale samo o sobě to neznamená, že se jí žáci musejí učit. Argumentují tím, že je tam pouze nabídnuta možnost se němčině učit. Záleží pouze na rodičích, jestli chtějí své děti nechat se učit německy, nebo ne, a to nemůže být

¹⁵² *Národní listy*, 6. 3. 1883, roč. 23, č. 55, s. 1.

¹⁵³ *Viel Lärm, Politik*, 7. 3. 1883, roč. 22, č. 56, s. 1.

¹⁵⁴ *Die Národní Listy schildern in den grellsten Farben die schrecklichen Folgen, welche die Novelle für das böhmische Volk und den Liberalismus haben wird, und machen in gewohnter Weise die böhmischen Abgeordneten zur Zielscheibe unqualifizierbarer Angriffe.* (Tamtéž, s.1).

¹⁵⁵ *Wozu also das ganze Geschrei?* (Tamtéž, s.1).

¹⁵⁶ *Sucht das große publikum zu täuschen.* (Tamtéž, s.1).

žádná řeč o germanizaci, jak bylo uvedeno výše.¹⁵⁷ Novely se nechtějí zastávat, uznávají slabší stránky, a nemají pocit, že by byli na řadě s vysvětlením, že se jedná o velkou oběť, kterou přinášejí čeští poslanci tím, že pro ni hlasují. V parlamentu lze uspět pouze s podporou německé konzervativní strany, ta zase očekávala podporu od nás ve svých záležitostech, a bez pomoci konzervativců by následné období bylo pro Čechy problematické.

Novela bude podle *Politik* stejně přijata i přesto, že by čeští poslanci hlasovali proti. Agitace *Národních listů* podle nich přišla pozdě, proto bude neúspěšná – měla přijít ještě před přijetím novely v panské sněmovně. I kdyby se tirády *Národních listů* zdesetinásobily, nanejvýš mohou způsobit to, že dostanou naše poslance do nezávidění hodné situace. Je to snad jejich záměr?¹⁵⁸

Národní listy většinou nejednaly s *Politik* tak adresně jako ona s nimi, následujícího dne otiskly článek, který částečně reagoval na nařčení z předchozího dne. Redakce se v něm diví, že je tolik odsuzováno, pokud někdo nesouhlasí s připravovanou novelou. „*Je to neoprávněné bouření a poškozování veřejných zájmův, když ozývají se zde v zemi výstražné hlasy, aby zkracováním doby vyučovací, ztečováním nynějšího, na mnoze tak pracně dobytého školního materialu nezdržoval se duševní rozvoj národa? Je to neodůvodněné brojení, když se varuje před tím, aby učitelstvo české, vymaněné nedávno na obecný prospěch našeho školství z područí farních kuchařek, nevydávalo se opět vlivu kněží a konzistoře?*“¹⁵⁹

Chtějí vědět, proč by neměl mít národ právo na to, aby ho jeho poslanci hájili, proč by neměl mít národ právo na obranu jazyka a tím i na to, aby nebyla na školách upřednostňována němčina. Reagují také na výtky, že se tématu věnují pozdě, uvádějí, že se mu věnovali už před projednáváním v panské sněmovně a že sami členové české delegace ve Vídni jim píší, že je ještě možné s věcí něco dělat.

¹⁵⁷ *Es bleibt also den freien Ermessen der Eltern anheimgestellt, ob sie ihre Kinder deutsch lernen lassen wollen oder nicht und es kann daher von einer Germanisirung keine Rede sein. (Politik, 7. 3. 1883, roč. 22, č. 56, s. 1).*

¹⁵⁸ *[...] auch wenn sich die Tiraden der Národní listy verzehnfachen würden und sie kann höchstens die ohnedies nicht beneidenswerthe Situation unserer Abgeordneten nur noch schwieriger gestalten. Oder ist das der Zweck der Národní listy? (Tamtéž, s. 1).*

¹⁵⁹ *Národní listy, 8. 3. 1883, roč. 23, č. 57, s. 1.*

K obvinění, že *Národní listy* reagovaly v otázce novely pozdě, se list vyjádřil ještě jednou 9. března. Argumentují tím, že v létě před zahájením říšské rady byli vyzváni čeští důvěrníci, aby záležitost novely řešili včas, aby panská sněmovna se neusnesla na něčem, čeho by národ později mohl litovat. *Národní listy* totiž předvíдалy, že pak už s tím nic moc nesvedou.¹⁶⁰

Další roztržka mezi listy se rozpoutala poté, co *Národní listy* 19. března otiskly dva články k problematice novely. Článek *Co bude s českým sněmem* řešil rozpuštění zemského sněmu v Čechách. Rozpuštění bylo dáno do souvislosti se souhlasným stanoviskem ke školní novele, za něž měli Češi rozpuštění získat. A druhý, zásadnější, článek mluví o *švindlu* kolem školní novely. To, že je odpor proti novele vnímán jako *štvácké dílo Národních listův a věc mladočeskou* zásadním způsobem znemožňuje integritu Českého klubu. Samotní zástupci klubu oznámili, že opozice proti novele vychází přímo od poslanců, které *Národní listy* též vyjmenovávají. „*Není tedy pravda, že tento »švindl« provozují »Národní listy« a pět poslanců mladočeských – jej tedy provozuje také 8 poslanců staročeských, mezi nimi tři členové konsorcia hlavního a předního orgánu klubu Českého.*“¹⁶¹

Politik si svou reakci nenechala dlouho pro sebe, *Národní listy* opět našly skvrnu, která zatemňuje nynější politický horizont.¹⁶² Otázka českého sněmu ještě není jasně vyřešená a *Národní listy* o ní s přílišnou horlivostí informují, jako by měly všude oči a uši.¹⁶³ Poslanecký klub bude zajisté vědět sám, na co si dát pozor, aniž by mu to někdo, jako například *Národní listy*, připomínal.¹⁶⁴

Další připomínky má *Politik* ke zmiňovanému *švindlu*, o kterém informovaly předchozího dne *Národní listy*. *Politik* popírá, že by orgány Českého klubu podnikly

¹⁶⁰ *Národní listy*, 9. 3. 1883, roč. 23, č. 58, s. 1.

¹⁶¹ *Národní listy*, 19. 3. 1883, roč. 23, č. 67, s. 1.

¹⁶² *Die „Národní listy“ haben wieder einen dunklen Punkt gefunden, der den politischen Horizont des böhmischen Volkes ganz zu verfinstern droht. Politik*, 20. 3. 1883, roč. 22, č. 67, s. 4.

¹⁶³ *Man sieht, die „N.L.“ haben in ihrem Feuereifer „für das Wohl des Volkes“ überall ihre Ohren und Augen, denn sie erfahren bereits, daß Fürst Auersperg vom Ministerpräsidenten aufgefordert wurde, anzuzeigen, welche Zeit er für die Einberufung des böhmischen Landtages am geeignetesten findet.* (Tamtéž, s. 4).

¹⁶⁴ *Der böhmische Abgeordnetenklub wird sicherlich wissen, was er zu thun und über was er zu wachen hat, ohne erst immer und immer wieder von gewisser Seite an seine Pflicht gemahnt werden zu müssen.* (Tamtéž, s. 4).

neoprávněné útoky na poslance ve věci školské novely, a označila to za podvod. Brání se také, že by kritizovali chování jednotlivých poslanců. Připouští, že z hlediska národní autonomie není zákon zrovna nejšťastněji formulován, ale to je vyváženo jeho přínosem. Zásadně ale neschvalují zneužívání této otázky novinami a mladočeským hnutím, zejména pokud se snaží zaujmout dav nepravdivými tvrzeními. Naopak *Politik* označuje jako *švindl*, že oponenti tvrdí, že novela stanovuje povinné vyučování v německém jazyce, že učitelstvo staví do podřazené pozice vůči duchovním a že chce snížit všeobecnou povinnou školní docházku.¹⁶⁵

Podle *Národních listů* se česká odnož *Politik* strefovala do Gustava Eima. Údajně měla tvrdit, že se potuluje v kuloárech sněmovny a zdržuje projednávání novely. Redakci se zdá nanejvýš obdivuhodné, že jejich zpravodaj dokáže řídit politický život v Rakousku.¹⁶⁶ K tomuto nařčení se na platformě *Národních listů* vyjadřuje i samotný Gustav Eim, který se informace o sobě z *Národních listů* dočetl a diví se skutečnosti, že měl s levicí smlouvat o pádu novely. Tato informace pravděpodobně rezonovala v širších kruzích, podle Marie Červinkové-Riegrové byl o této skutečnosti přesvědčen i sám F. L. Rieger. Eim se rozhodl reagovat následujícím způsobem: „*Vzhledem k této zprávě nemohu než litovati, jak hluboce upadá jedna část české žurnalistiky, když za svými účely, ať již národu prospěšnými nebo škodlivými, užívá ne už jen nemravných, ale také hloupých a směšných předsudkův.*“¹⁶⁷ Uznává, že pád novely by pro něj byl uspokojujícím zážitkem, avšak fakt, že by mezi poslanci agitoval, razantně odmítá s tím, že s nikým nekomunikoval mezi čtyřma očima, ale vždy za přítomnosti dalších poslanců.

Dne 2. dubna přinesly *Národní listy* zprávu informativního charakteru, že poslanec Čeněk Hevera mluvil před svými voliči pro novelu.¹⁶⁸ Druhého dne poté informují *Národní listy* o přijetí kolínské rezoluce, jejíž text v podstatě uznává potřebu pomoci spojencům, ale

¹⁶⁵ *Gegen was wir uns aber wendeten, ist die Ausbeutung dieser Frage seitens eines Journals und für das Jungczechenthum, namentlich wenn man unrichtige Behauptungen ausstellt, um die Menge zu kaptiviren. So ist es falsch, daß die Schulnovelle den obligatorischen Unterricht in der deutschen Sprache anordnet, daß sie die Lehrerschaft neuerdings unter die Botmäßigkeit der Geistlichen stellen und daß sie allgemein die achtjährige Schulpflicht berabmindern will. Nur gegen solche wissentlich vorgebrachte Unwahrheiten haben wir uns gewender und müssen solche auch heute als Schwindel bezeichnen.* (*Politik*, 20. 3. 1883, roč. 22, č. 67, s. 4).

¹⁶⁶ *Národní listy*, 30. 3. 1883, roč. 23, odpolední vydání k č. 76, s. 1.

¹⁶⁷ *Národní listy*, 1. 4. 1883, roč. 23, č. 77, s. 7.

¹⁶⁸ *Národní listy*, 2. 4. 1883, roč. 23, č. 78 s. 3.

zároveň prosí své zástupce, aby se zachovali tak, aby nebyly poškozeny české národní zájmy.¹⁶⁹

Politik opět pružně reaguje, a to hned 3. dubna, tím, že *Národní listy* podle jejich mínění vedou lacinou propagandu. Nejdříve odsoudily poslance Heveru a poté vyzývaly poslance, aby se chovali podle kolínské rezoluce, tu *Politik* vykládá, jako by byla jednoznačně pro novelu.¹⁷⁰ Co tedy vlastně ty dobré *Národní listy* chtějí?¹⁷¹

Národní listy se opět pouští do aktivní defenzivy, 4. dubna oponují tvrzení *Politik*, že nevědí, co chtějí, jelikož se měly přihlásit ke stanovisku poslance Hevery.¹⁷² Tvrzení razantně odmítají. „*Bud' zapomněla německá »Politik« již česky aneb dovolila si opět jednou malé changement s tím, co jsme byli řekli a upravila si výrok náš tak, jak se jí právě do krámu hodil.*“¹⁷³ Odmítají tedy v plném rozsahu veškerá tvrzení *Politik* a přiklánějí se ke všem rezolucím proti novele.

Prímá konfrontace mezi *Politik* a *Národními listy* v podstatě končí 5. dubna, kauza kolem školní novely se totiž stupňuje a do hry vstupují konkrétní protagonisté, o které se následně strhne v tisku boj. Tisky mezi sebou soupeří i nadále, ale spíše v oblasti sympatií s jednotlivými protagonisty boje za školní novelu. 5. dubna tedy *Politik* ještě několikrát *Národním listům* zdůrazní, že nevědí, co chtějí a kam směřují, zrovna tak jako poslanec František Tilšer.¹⁷⁴ Zbytečně se *Národní listy* vykrucují, *Politik* dobře ví, že 2. dubna správně poukázaly na to, že kolínská rezoluce s novelou souhlasí.¹⁷⁵ Kdyby se touto rezolucí měli poslanci řídit a s těžkým svědomím pro novelu hlasovat, tak stojí *Národní listy* před dilematem, jemuž nelze uniknout. Ty *Národní listy*, které aktivně bojovaly proti novele, se za ni najednou postavily, nebo se jednoduše pominuly a nemají potuchy, co „chtějí“ a co

¹⁶⁹ *Národní listy*, 3. 4. 1883, roč. 23, č. 79, s. 2.

¹⁷⁰ *Politik*, 3. 4. 1883, roč. 22, č. 79, s. 2.

¹⁷¹ *Was wollen also eigentlich die guten „N.L.“?* (Tamtéž, s. 2).

¹⁷² *Národní listy*, 4. 4. 1883, roč. 23, č. 80, s. 2.

¹⁷³ Tamtéž, s. 2.

¹⁷⁴ *Wir hätten es wahrlich nicht für nothwendig gehalten, nochmals zu den Beweise zurückzukehren, daß die „Nár. L.“ – ebenso wie der Herr Abgeordnete Tilšer – mitunter selbst nicht wissen, was sie den eigentlich bekämpfen und was sie wollen.* (*Politik*, 5. 4. 1883, roč. 22, č. 81, s. 3).

¹⁷⁵ *Národní listy*, 2. 4. 1883, roč. 23, č. 78.

říkají.¹⁷⁶ V závěru článku *Politik* polemiku s *Národními listy* končí tak, že logiku a politiku *Národních listů* zanechají jejich osudu.

¹⁷⁶ Die „Nár. L.“, welche bisher mit aller Kraft und allen Mitteln gegen die Annahme der Novelle agitirt haben, sind entweder plötzlich anderen Sinnes geworden und wollen nun für die Novelle eintreten, oder – sie haben den Kopf verloren und wissen selbst nicht mehr was sie wollen und was sie reden. (*Politik*, 5. 4. 1883, roč. 22, č. 81, s. 3).

6 František Tilšer proti všem

Profesor techniky František Tilšer se od počátku vyhrazoval proti článkům novely. Z *Národních listů* je jasné, že v českém klubu to Tilšer neměl jednoduché už v březnu. Klub se totiž shodnul na tom, že nikdo z poslanců nebude proti novele mluvit a Tilšer byl spolu s Karlem Adámkem a Aloisem Pravoslavem Trojanem vyzván, aby se neúčastnil rokování.¹⁷⁷ Jeho zásadním veřejným vystoupením byl proslov na schůzi českobrodských voličů, kde veřejně prezentoval své postoje v době parlamentních prázdnin, na Velikonoční pondělí 26. března 1883. Dalším zásadním bodem poté bylo jeho vystoupení v poslanecké sněmovně říšské rady 14. dubna.

6.1 Českobrodský projev

Národní listy tuto událost prezentovaly kladně, zveřejnily celý jeho projev, podle jejich tvrzení plný logiky a objektivitu bez přehánění.¹⁷⁸ Tilšer se zde staví do role klidné síly, která chce pouze věcně popsat, jak se věci mají. Zásadní myšlenkou jeho projevu je také to, že: „*V Rakousku jsou poměry tak různé, že nedají se srovnati do jedné šablony, a ona snaha, nicméně tak učiniti, byla největší původní vadou.*“¹⁷⁹ Což samozřejmě koresponduje celkově s argumentací *Národních listů*, které si kladou často otázku, proč si tuto právní normu neupravili v alpských zemích sami pomocí zemského sněmu. Proč je vnucována všem?

Oproti *Národním listům Politik* nevěnovala samotnému projevu Tilšera takový prostor. O setkání v Českém Brodě informuje v článku *Bůh nás chraň před našimi přáteli*,¹⁸⁰ účinkující – poslance Františka Tilšera a Eduarda Grégra – označuje za ty, kteří využívají český lid k rozbití parlamentní většiny. Navíc *Politik* argumentuje tím, že Tilšer je ve vleku Eduarda Grégra a jeho názoru, že místo Čechů je v opozici, což je podle *Politik* absurdní.¹⁸¹

¹⁷⁷ *Národní listy*, 14. 3. 1883, roč. 23, č. 62, s. 3.

¹⁷⁸ *Národní listy*, 28. 3. 1883, roč. 23, č. 74, s. 1.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 1.

¹⁸⁰ *Gott behüte uns vor unseren Freunden.* (*Politik*, 29. 3. 1883, roč. 22, č. 75, s. 1).

¹⁸¹ *Der Abgeordnete für Böhmisches-Brod steuert eben auch dorthin, wohin sein politischen Freund und Genosse Dr. Ed. Grégr unser Schiff treiben möchte: auf die hochgehenden Wogen á tout prix. Nach der Ansicht dieses*

Proti prvním útokům na Tilšera se v *Národních listech* poměrně brzy a aktivně postavil Ervín Špindler v dopisu adresovanému *České politice*.¹⁸² Ve své obranné polemice cituje jednotlivé pasáže, které tvrdí o Tilšerovi především to, že je ve svém boji dozajista osamocen a skončí velice špatně. „Dočetl jsem se v spanilém tomto časopise o vysoce váženém příteli F. Tilšerovi, že tak velice poškoditi hodlá »politický prospěch národa našeho«, - jenž by měl prý každému poslanci českému za všech poměrů a naproti jakýmkoliv předlohám zůstatí zákonem svrchovaným, - že bude bezpochyby z klubu českého na říšské radě vyhostěn a ubožák donucen, aby sobě zřídil »svůj zvláštní extrasvobodný klub – o jednom poslanci«.“¹⁸³ Samozřejmě se snaží argumentačně podpořit svého soupeřníka proti školní novele, a to zejména tím, že si klade otázku, proč je třeba legislativně dále upravovat naše školství, když impulz k rozpravě přišel z alpských zemí a tyto nemají právo po nás požadovat takovou velkou oběť. „Přejí-li sobě zástupcové zemí alpských, aby jejich školství nestálo na stejné výši jako školství sousedů našich v Prusku – nuže, ať pro ně novella školská třeba nabude platnosti. Aby však kvůli nim školství naše a školství polské mělo utrpěti škodu, která znamená pohromu těžkou pro národní osvětu českou i polskou, toho požadovati nejsou oprávněni alpské spojenci naši ani od českého, ani od polského klubu.“¹⁸⁴ V závěru svého dopisu vyjadřuje Špindler hrdost, že je dáván na roveň takové osobnosti, jako je František Tilšer a ujišťuje protivníky, že zajisté Tilšer spojence proti novele najde, a to takové, které nebude zajímat, kolik to bude stát, ale jak moc budou nová opatření prospěšná.

Další obhajoba Františka Tilšera na sebe nedala dlouho čekat. Prvního dubna bylo v *Národních listech* otisknuto *Ohrazení* dr. Aloise Pravoslava Trojana.¹⁸⁵ Trojan si jasně uvědomuje, jak je celá situace kolem novely bouřlivá, jak tisk rozpoutal zuřivou bitvu s poslanci. Zároveň smířlivě píše, že jistě žádný poslanec nebude s klidným svědomím pro celkovou podobu novely hlasovat. Novela je obětí pro menšinu spojenců. Odmítá však tvrzení, že sjezd ve Velvarech, kde došlo k manifestaci proti novele, nebo banket k desátému výročí mladočechů byly strojené agitace. Sjezd ve Velvarech byl naplánovaný dlouho

Politikern kann das böhmische Volk nur in der Opposition gedeihen. Etwas Absurderes vermöchte man schwer ersinnen. (Politik, 29. 3. 1883, roč. 22, č. 75, s. 1).

¹⁸² *Národní listy*, 30. 3. 1883, roč. 23, č. 76, s. 5.

¹⁸³ Tamtéž, s. 5.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 5.

¹⁸⁵ *Národní listy*, 1. 4. 1883, roč. 23, č. 78, s. 2.

dopředu a koná se pravidelně a banket mladočechů nezaslouží podle něj žádného dalšího komentáře. Novela je představena jako aktuální téma, kterému se prakticky nedá vyhnout. Všechny útoky na Tilšera považuje za hanebné a tvrdí také to, že skrze tyto ataky je narušeno jeho právo svobodně hlasovat. Navíc Tilšer opravdu nikdy proti novele nestál sám, na klubu se proti novele přihlásili ještě poslanci Trojan a Adámek, navíc proti článku 17 se ohradil ještě poslanec Jan Vašatý, který je podle Trojana ideově blíže deníku *Politik* než *Národním listům*.

Tvrzení, která se objevila v *Politik*, nenechala ani Tilšera chladným, a tak se na ně pokusil reagovat 3. dubna v *Národních listech* pomocí *Ohražení*.¹⁸⁶ V textu Tilšer pracuje s tím, že právě od tohoto shromáždění se proti němu vedou útoky, a to především v *Politik* a *České politice*.¹⁸⁷ Odkazuje na konkrétní články v *Politik*, které mluví o tom, že své voliče špatně poučil. Tilšer se v reakci na tyto články pokouší logicky podložit svá tvrzení a také uvést na pravou míru fakt, že díky zkrácení jeho projevu pro účely *Politik* nyní čelí insultacím. Závěrem se snaží odvést pozornost na Františka Ladislava Riegra, nechce jej však přímo konfrontovat, aby se nesnižoval na úroveň jiných médií, která vytvářejí své fabulace z neúplných projevů.

Politik metaforicky hozenou rukavicí F. Tilšera zvedla a rozhodla se kontrovat jeho *Ohražení* v *Národních listech*. Následujícího dne proto vyšel v novinách článek *Poslanec Tilšer a školní novela*.¹⁸⁸ Tón, jakým se *Politik* vyjadřuje, přechází do ostřejší roviny vyjadřování. Navíc zmiňuje, že Tilšerovi nabídli prostor pro vyjádření přímo v listu, avšak Tilšer jej odmítl s tím, že redakci pouze poskytl svůj českobrodský projev. Ten redakce odmítla, jelikož nechtěla zveřejňovat redigovaný text.¹⁸⁹ Do textu údajně někdo doplnil

¹⁸⁶ *Národní listy*, 3. 4. 1883, roč. 23, č. 79, s. 2.

¹⁸⁷ Česky psaná příloha deníku *Politik*.

¹⁸⁸ *Der Abgeordnete Tilscher und die Schulnovelle*. (*Politik*, 5. 4. 1883, roč. 22, č. 81, s. 2).

¹⁸⁹ *Wir haben im gestrigen Morgenblatt einer Erklärung des Abg. Tilscher Raum gegeben und thaten es mit Absicht, in der nächsten Nummer nachzuweisen daß der genannte Abgeordnete mit dieser Erklärung sich selbst eine geradezu irreparable Blamage zugefügt hat. Wir haben im Leitartikel der Nr. 75 vom 29. März eine krafte Ignoranz nachgewiesen, welche sich in der in den "Nár. L." veröffentlichten Rede des Abg. Tilscher findet. Der Herr Abgeordnete entschuldigt sich nun damit, er habe in Böhmischem-Brod einen vollständigeren Rede gehalten, demgemäß würde die in der publicirten Rede sich zeigende Unkenntniß Jenem zur Last fallen, der den "Nár. L." die Rede in jener angeblich verstümmelten Gestalt zugeschickt hat.* (Tamtéž, s. 2)

souhlasné projevy přihlížejících, které se *Politik* nezdají býti autentickými, tudíž po Tilšerovi chtějí jmenovat toho, kdo text upravil.

Národní listy se ale rozhodly opět *Politik* oponovat, snažily se ohradit proti tomu, že je Tilšer ze strany zmiňovaného tisku zahrnován urážkami. Snažily se vyzdvihnout jeho morální kredit a odvalu postavit se za svůj názor v kontrastu k nevhodnosti vyjadřování deníku *Politik*. „*Professor Tilšer zasluhuje uznání za statečnost svou, kterouž tím dokázal, že co muž zásad, nedávno na křik a krasořečnění konservativců a klerikálů, před svými voliči mužně hájil přesvědčení svoje. Muži tací jsou nyní u nás dosti vzácní a proto indignací naplniti musí každého, kdo nepozbyl smyslu pro slušnost, onen způsob, kterýmž na prof. Tilšera vrhla se »Politik« co publicistický orgán strany, jenž tvrdí o sobě, že je politickým representatem národa.*“¹⁹⁰

Na Tilšerův českobrodský projev reagoval i katolický *Čech*, a sice 5. dubna.¹⁹¹ V článku *Pro školní novellu* se redaktor kriticky vyjadřuje o části projevu, kde Tilšer podotýká, že Komenský před dvěma sty lety měl na školu mnohem větší požadavky, než má současný říšský zákon.¹⁹² Komenský by podle autora s Tilšerem rozhodně nesouhlasil, dokonce by mu ještě sám Komenský řekl, že na rozdíl od něj Tilšer nechce vést děti k Bohu a navíc si ho bere za svědka, což shledává jako *bohaprázdné*.

Německý liberální tisk *Bohemia* Tilšerovu projevu k voličům českobrodským nevěnoval větší pozornost, jelikož v daném období věnoval svou pozornost spíše kritice F. L. Riegra. Danému projevu věnovali pouze krátkou zmínku, která prezentovala Tilšerův záměr mluvit i hlasovat proti novele.¹⁹³

6.2 Vystoupení v říšské radě

Další vlna reakcí nastala pro Tilšera po 14. dubnu, kdy jako odpůrce školské novely získal prostor k pronesení řeči v poslanecké sněmovně říšské rady.

¹⁹⁰ *Národní listy*, 5. 4. 1883, roč. 23, č. 81, s. 2.

¹⁹¹ *Čech*, 5. 4. 1883, roč. 15, č. 78, s. 1.

¹⁹² *Národní listy*, 28. 3. 1883, roč. 23, č. 74, s. 2.

¹⁹³ *Bohemia*, 29. 3. 1883, roč. 56, č. 86, s. 1.

Ještě 14. dubna vydávají *Národní listy* dopis *Proč je Tilšer štvancem?*¹⁹⁴ S jistotou je zde konstatováno, že novela je silně centralizační a germanizační. Následně se text zaměřuje na samotného Tilšera, snaží se ukázat čtenáři, že je profesor pražské techniky silnou osobností a nepotřebuje zastání *Národních listů*. Vyzdvihují jeho vlastenectví, jeho zásluhy na pozvednutí české vědy a otvírají zásadní otázku jeho osudu poté, co bude hlasovat proti novele. Již dříve totiž František Ladislav Rieger avizoval, že Tilšera z klubu nevyloučí, nýbrž se svým jednáním vyloučí Tilšer sám.¹⁹⁵ Jako problematické prezentují, že Český klub na říšské radě nemá žádné stanovy, a tak není možné poslance Tilšera na jejich základě vyloučit, navíc i pokud by se takové stanovy nyní vytvořily, tak není možné po poslanci chtít, aby porušil dříve daný slib svým voličům. Nezapomínají ani upozornit čtenáře na to, že Tilšer coby čestný muž by zajisté svůj mandát po překročení klubových stanov sám dal k dispozici. Na spekulace o možném přeběhnutí českého poslance k levici odpovídají za Tilšera: „*Na to zmocnění jsme prohlásiti jménem prof. Tilšera, že on jest si vědom vlasteneckých svých povinností a že on nejen nikdy do jiného klubu nežli Českého by nevstoupil, nýbrž že by ani nechtěl vykonávati mandát svůj mimo Český klub, jako poslanec »divoký«.*“¹⁹⁶

O prvním dni školní debaty informují *Národní listy* 16. dubna a opět se v článku objevují snahy bránit Tilšera, jelikož, ačkoliv si to ostatní poslanci nepřipouštějí, jsou ostatní poslanci stejného přesvědčení: „*A již z této příčiny zdá se nám býti nemožným, aby posl. Tilšer měl dále ještě býti trýzněn a stíhán pro přesvědčení, kteréž jest vlastně přesvědčením všech anebo většiny národních poslancův českých.*“¹⁹⁷

Ve večerním vydání 16. dubna se k prvnímu dni debaty vrací samozřejmě i *Politik*, mimo velký prostor, který zde dostává Rieger se však obrací i k Tilšerovi. Rozhodli se, že na rozdíl od jiných tisků zhodnotí jeho vystoupení *sine ira et studio*. Chtějí, aby Tilšer sám uznal, že svým vystoupením proti novele pomohl levici, která jej nenápadně oslavuje, ačkoliv se vždy prezentovali jako nepřátelé všeho českého. Tilšer podle *Politik* obrazně nasadil českému národu parohy s Němci, kteří neuznávají jinou než německou hegemonii

¹⁹⁴ *Národní listy*, 14. 4. 1883, roč. 23, č. 89, s. 2.

¹⁹⁵ *Národní listy*, 7. 4. 1883, roč. 23, č. 83, s. 4.

¹⁹⁶ *Národní listy*, 14. 4. 1883, roč. 23, č. 89, s. 2.

¹⁹⁷ *Národní listy*, 16. 4. 1883, roč. 23, č. 90, s. 1.

v Rakousku, a tak se nemůže nikdo divit, že je v tisku častován takovými urážkami.¹⁹⁸ Další problém také *Politik* vidí v tom, že Tilšer se argumentačně dotkl morálky dalších českých poslanců, ty obviňuje z lehkovážnosti a jednání proti zájmům lidu, to ale jistě bude vyřešeno v rámci judikatury Českého klubu.

Zatímco *Národní listy* 17. dubna podávají spíše kratší zprávu informačního charakteru o tom, že se jedná o novele, *Politik* pokračovala v rozdmýchávání antipatií vůči Tilšerovi. V článku *Hrdina dne*¹⁹⁹ se snaží čtenářům dokázat, že se Tilšer definitivně oddělil od svých souputníků na říšské radě²⁰⁰ a snaží se ho diskreditovat skrze spojitosti s německým liberálním tiskem. *Politik* si až do poslední chvíle myslela, že Tilšer se zachová jinak, než bylo proklamováno, a pochopí, jaké možné důsledky může jeho jednání přinést, a to především ve vztahu k parlamentní většině, ale opak se stal pravdou.²⁰¹ S velkou nelibostí nese *Politik*, že tiskové orgány sjednocené levice vkládají na Tilšerovu hlavu mučednickou korunu a mluví se o něm jako o *hrdinovi dne*,²⁰² a samozřejmě se stejnou nelibostí nese, že tytéž žurnály útočí na F. L. Riegra.²⁰³ Následně jsou v textu citovány pasáže z *Neue Freie Presse*,²⁰⁴ které byly nakloněny na stranu Tilšera, to však *Politik* také kritizuje. „*Kdo by měl zájem nechat se chválit od takových listů, které by chtěly zničit vše české a považují jej za jediného spravedlivého z padesáti šesti českých poslanců?*“²⁰⁵ Vystoupení českobrodského

¹⁹⁸ *Aber er selbst wird doch zugeben, daß er durch sein Auftreten der Linken einen ungeheuren Dienst geleistet haben muß, wenn sie ihn so auffallend glorificirt, derselben Linken, die doch von ihrer sonstigen lapidar gewährten Hostilität gegen alles Böhmische ganz abgesehen - erst unlängst durch den Mund des Abg. Plener in einem Privatgespräche mit Dr. Rieger erklären ließ, auf historische Hegemonie der Deutschen in Oesterreich nie und nimmer verzichten zu können. Wenn man mit solchen Freunden des böhmischen Volkes in Ein Horn stößt, dann muß man es sich eben auch gefallen lassen, als ihr Alliirter angesehen und behandelt zu werden. (Politik, 16. 4. 1883, roč. 22, č. 90, s. 1).*

¹⁹⁹ *Held des Tages. (Politik, 17. 4. 1883, roč. 22, č. 91, s. 1).*

²⁰⁰ *Der Abgeordnete für Karolinenthal-Böhmisch-Brod, der in letzten Tagen öfters als sonst in seinem ganzen Leben gennante Prof. Tilšer hat am Samstag den Beweis geliefert, daß es ihm mit der Lostrennung von seinen politischen Genossen voller Ernst ist. (Tamtéž, s. 1).*

²⁰¹ *Wir gestehen, daß wir bis zum letzten Augenblicke angenommen haben, er werde sich über das Unzulässige seines Vorhabens klar werden und zur Einsicht kommen, welche Konsequenzen sein Auftreten gegen die Majorität unbedingt haben müsse, allein wir haben uns getäuscht: der Abgeordnete für Böhmisch-Brod hat sein Fahnenflucht wirklich durchgeführt. (Tamtéž, s. 1)*

²⁰² *Es nimmt uns nicht im geringsten Wunder, daß Herr Tilšer der vereinigten Linken und ihren publicistischen Organen der Held des Tages ist, daß sie ihn anrühren und ihm den Märtyrerkrantz um die Schläfe winden. (Tamtéž, s. 1).*

²⁰³ *Man höre doch, was dieselben Journale, welche gleichzeitig über Dr. Rieger herfallen und ihn in der rohesten Weise verunglimpfen, dem Abgeordneten für Böhmisch-Brod für Lobeslieder singen. (Tamtéž, s. 1).*

²⁰⁴ *Vídeňský list sympatizující s německými liberály.*

²⁰⁵ *Fühlt er es nicht selber, was das heißt, von dieser Art von Blättern, welche am liebsten die ganze Czechenbrut vernichten möchten, gelobt und als der einzig Gerechte unter den sechsundfünfzig böhmischen*

poslanec bere *Politik* jako souhlas s německou liberální stranou.²⁰⁶ Provokativně se autor textu ptá, odkdy němečtí liberálové oslavují disidenty a podává výčet celé řady případů, kdy došlo ke vzpouře v jejich vlastním táboře a k daným jednotlivcům se rozhodně tisk nechoval tak oslavně jako nyní k českému poslanci,²⁰⁷ jeho zrada je podle německých liberálních plátek ctností. Zároveň chce list upozornit na to, v jak nesnadné pozici se nacházejí poslanci většiny, jelikož každé jejich klopýtnutí v klubovní disciplíně může celou majoritu dostat do prekérní situace, otevírá se tím možnost, že by se mohl někdo zachovat podobně jako on, kdežto u poslanců menšiny se nejedná o tak fatální exces.²⁰⁸ A právě to má být hlavním důvodem, proč jej němečtí liberálové natolik oslavují. Pro *Politik* ale Tilšer hrdinou není, je spíše smutným vzezřením, které si dozajista uvědomí, jakou smutnou roli v celé této aféře sehrálo a že se tuze mylilo v tom, že za ním stojí miliony českých voličů.²⁰⁹

V tomto kontextu poté nepůsobí příliš vhodně další argumentace na podporu Tilšera v podání *Národních listů* v článku *Jeden moment ze školní debaty*. Z Tilšerovy řeči totiž vybraly část, která vybízela k urovnání národnostních poměrů s Němci. Podle *Národních listů* je nyní na tahu německá strana, aby se k dané problematice také vyjádřila. „*Takového slova posud jsme z německých úst neslyšeli. Situace je taková, že zrovna nutí Němce k tomu, aby někdo z nich objasnil jich poměr k nám Čechům; statečná, vlastenecká řeč prof. Tilšera je zcela určitým vyzváním v tomto směru a v tom leží celá její váha a důležitost. Na straně německé se však mlčí. Pro osobu řečníka českého vyslovují se sympathie a sladké zdvořilosti;*

Abgeordneten hingestellt zu werden? Muß er nicht, wenn seine Betheuerungen der Lieb zum böhmischen Volke wahr sind, schaudernd lesen, welches Kapital unsere geschworenen Gegner aus seiner Schwenkung schlagen? (Politik, 17. 4. 1883, roč 22, č. 91, s. 1).

²⁰⁶ *Sein Auftreten gilt ihnen soviel als Anerkennung der deutschliberalen Partei und als Entkräftung der von den slavischen Völkern gegen sie erhobenen schweren Beschuldigung, daß die Zeit ihrer Herrschaft als Vergewaltigungsära für alle Zukunft gebrandmarkt werden muß. (Tamtéž, s. 1).*

²⁰⁷ *Und welchen Angriffen waren diese Männer, sowohl um die Partei als das ganze Deutschthum hochverdient, ausgezeichnete parlamentarische Kräfte und tüchtige Politiker, von Seiten der deutschliberalen Presse ausgesetzt. (Politik, 17. 4. 1883, roč. 22, č. 91, s. 2).*

²⁰⁸ *Die Disidenten der Linken haben diese Partei, da sie sich ja in der Minorität befindet, nicht wesentlich geschädigt, die Majorität kann aber, wenn der Abgeordnete Tilšer Nachahmer finden sollte, zumindest in eine sehr prekäre Lage gerathen. (Tamtéž, s. 2).*

²⁰⁹ *Und eben darum wird der Abgeordnete Tilšer von den Deutschliberalen so fétirt, er ist ihnen heute der Held des Tages, uns ist er aber ein Held von trauriger Gestalt und bis er zur Besinnung kommt und ruhig erwägen wird, was er gethan, dann wird hoffentlich auch er zu der Einsicht kommen, daß er eine traurige Rolle gespielt und sich arg getäuscht hat in dem Glauben, daß Millionen des böhmischen Volkes hinter ihm stehen. (Tamtéž, s. 2).*

avšak věc, o kterou tu běží a o které třeba mluví aspoň v poslední už hodině, pomíjí se mlčením.²¹⁰

Politik se nad jednáním německých liberálů naopak nepozastavuje, konstatuje, že Tilšerova vlastenecká řeč je pozvánkou tlačící Němce k urovnání poměrů s Čechy.²¹¹ *Národní listy* podle *Politik* společně s Tilšerem ztropily ostudu a zbývá jen si přát, aby se začaly kát.²¹²

Konzervativní *Čech* se k jednání vyjadřuje zevrubněji až 18. dubna Samozřejmě v obširném úvodníku hodnotí, co bude novela reálně znamenat pro zaběhnutou školní praxi, ale rovněž se snaží zesměšnit své politické oponenty, v tomto případě Františka Tilšera a Georga Schönerera. Tilšerovo jednání přirovnávají k dezerci, o které se její protagonista domnívá, že je chvályhodná, *Čech* proto chce vrátit poslance zpět do skutečnosti a dokázat mu, že není hrdina. „*Pan Tilšer bezpochyby hraje si na Tyta Manlia Torquata, kterýž, jak známo, proti rozkazu vrchního vůdce na svou pěst' bojuje, myslí, že stejného vítězství jako onen vydobude. Nevíme ostatně, zdaž pan Tilšer z dějin římských tolik si ještě pamatoval. Staří Římané o kázni vojenské měli jiné, mnohem přesnější pojmy, nežli poslanec Tilšer, kterýž o sobě praví, že byl taky vojákem! Může však být ujištěn, že on co český Titus Manlius Torquatus svým odflankováním ze řad našinců nevydobude ani toho vítězství, aniž jej potká tentýž tragický osud někdejšího římského hrdiny.*“²¹³

19. dubna se k situaci polemicky vyjadřuje i *Bohemia* v úvodníku *Naši milí mladočeši*,²¹⁴ mimo kritiku příliš opatrného jednání mladočechů a Františka Ladislava Riegra se jejich pozornost obrátila i na Františka Tilšera a *Národní listy*. Tilšer se podle *Bohémie* vyjadřoval mužně a s přesvědčivou otevřeností.²¹⁵ *Národní listy* však podle jejich

²¹⁰ *Národní listy*, 18. 4. 1883, roč. 23, č. 92, s. 1.

²¹¹ *Die situation – so jammert das „freisinnige“ Organ – ist eine derartige, daß sie die Deutschen geradezu drängt, ihr Verhältniß zu den Böhmen aufzuklären* „die patriotische (!) Rede Prof. Tilšer's ist geradezu eine Aufforderung in dieser Hinsicht. (*Politik*, 19. 4. 1883, roč. 22, č. 93, s. 2).

²¹² *Die „Národní Listy“ gestehen somit implicite, daß sie sich sammt Herrn Tilšer eine Blamage geholt haben, und es wäre nur zu wünschen, daß sie nun ein reuiges Pater peccavi! sprechen.* (Tamtéž, s. 2).

²¹³ *Čech*, 18. 4. 1883, roč. 15, č. 89, s. 1.

²¹⁴ *Unsere lieben Jungčechen, (Bohemia, 19. 4. 1883, roč. 56, č. 108, s. 1).*

²¹⁵ *Prof. Tilscher aber hat in seiner letzten Rede mit männlicher, überzeugungstreuer Offenheit seinen Standpunct klar beleuchtet.* (Tamtéž, s. 1).

mínění brání svého svěřence až příliš laxně.²¹⁶ *Bohemia* se rozhodla Tilšera podpořit, jeho řeč přijala s nadšením a projevila přání, že bude možné v Rakousku pěstovat svobodomyšlné rakousko-české vlastenectví, které momentálně zastupuje právě František Tilšer.²¹⁷ *Národní listy* rozhodně nechtěly nechat *Bohemii*, aby je na svých stránkách obviňovala a utahovala si z nich, a tak redakce reagovala hned následujícího dne v článku *Na obě strany*.²¹⁸ „*Jiného druhu polemiky dostalo se nám od zdejší »Bohemie«, která chce dokázati, kterak umí býti vtipnou.*“²¹⁹ *Národní listy* poukazují na to, že zmiňovaný plátek se rozhodl beze slov přejít politický moment *Národními listy* vyzdvižený, nýbrž je obviňuje z toho, že se málo zastávají Tilšera a že mají strach, že školská novela neprojde. „*Ona cítí potřebu, ujmouti se našeho váženého přítele – proti nám! To přece je už to nejhorší, co se našemu váženému příteli mohlo přihoditi. Kde to všechno »Bohemie« v našem článku vyčtla, bozi sami vědí a můžeme soudit pouze na úmyslnost a podšitost, kterou nám chce uklouznouti, aby nemusila o politickém momentu ani slovem se zmíniti.*“²²⁰

6.3 Od prvního hlasování po vyloučení z klubu

19. dubna byl v poslanecké sněmovně odhlasován přechod k podrobné debatě o školní novele, většina byla poměrně křehká, 174 proti 164 hlasům.²²¹ František Tilšer se už v tomto hlasování postavil proti, z Českého klubu byl však jediný. „*Přece celý Český klub, vyjímaje jediného Tilšera, hlasoval pro novellu, také poslanci svobodomyšlné strany; oni neužili svého práva a nevyšli. Tím postavení zcela osamocného Tilšera arci velice stížili.*“²²² *Národní listy* dále reflektovaly, že při jmenovitém hlasování při Tilšerově „*Ne.*“ aplaudovala celá levice, Tilšer však podle *Národních listů* se k těmto poslancům nehlásil.²²³

²¹⁶ *Ach, der phlegmatischste ex offo-Vertheidiger kann eine geringfügige strafgerichtliche Sacher nicht lauer vertreten, als die "Nár. Listy" Tilschers mannhafte Rede. (Bohemia, 19. 4. 1883, roč. 56, č. 108, s. 1).*

²¹⁷ *Wir glauben, daß es zwischen den Verirrungen reichsfeindlichen Moskau-Pilgerthums und schönsten Pactirens mit der Reaction in Oesterreich Raum genug gebe zur Entfaltung jenes freisinnigen österreichisch-čechischen Patriotismus, den in der Abgeordnetenhaus-Debatte über die Schulgesetznovelle einzig und allein der Abg. Prof. Tilscher bethätigt hat. (Tamtéž, s. 1).*

²¹⁸ *Národní listy*, 20. 4. 1883, roč. 23, č. 94, s. 1.

²¹⁹ Tamtéž, s. 1.

²²⁰ Tamtéž, s. 1.

²²¹ Tamtéž, s. 1.

²²² *Národní listy*, 21. 4. 1883, roč. 23, č. 95, s. 2.

²²³ Tamtéž, s. 2.

„Její (levicový) potlesk byl beztaktní a neoprávněný, neboť Tilšer hlasoval pro to, co dle jeho přesvědčení jest prospěchem českého národa, a ne pro levici, a myslím, že byl jen s úmyslným drážděním většiny Českého klubu.“²²⁴

Politik k tomuto hlasování neopomíjí přidat fakt, že hlasování byla celkem dvě, Tilšer samozřejmě neušel pozornosti, a tak si zpravodaj všiml, že při prvním hlasování Tilšer odešel ze sněmovny, a ačkoliv jeho motiv nebyl znám, tak si redaktor mohl dovolit spekulace, a sice že Tilšer venku jistě hořce plakal jako svatý Petr.²²⁵ *Čech* hlasování věnoval jen stručnou zprávu, kde s lehkým nádechem ironie komentuje Tilšerovu situaci. „*Slavil tedy posl. Tilšer žádoucí triumf, k němuž mu z plna srdce gratulujeme.*“²²⁶ Dalšího dne si *Čech* ještě přisadil, Tilšera označuje jako *odmrštěnce* a spojence *ústaváků*.²²⁷ „*Myslíme, že dobyté vavříny neposkytnou p. profesorovi příliš měkkého lože.*“²²⁸

František Tilšer dal následně *Národním listům* k dispozici opis dopisu, který poslal také předsedovi Českého klubu, Františku Ladislavu Riegrovi. Po hlasování o novele dostal Tilšer Riegrem podepsanou pozvánku na zasedání klubu, pak byl ale ve sněmovně upozorněn, že se jednalo o omyl. „*Po včerejší schůzi sněmovní, tedy po odhlasování o školní novelle, obdržel jsem, jako obyčejně, Vámi, velevážený pane předsedo, podepsané pozvání do dnešní porady Českého klubu, kteréž účastniti se v úmyslu jsem měl. Dnes však upozorněn jsem byl ve sněmovně, že pozvání to napsáno bylo omylem.*“²²⁹ Tilšer nevidí důvod, proč by měl být z klubu vyloučen, není si vědom toho, že by porušil stanovy. „*V první schůzi Českého klubu na říšské radě učinil poslanec p. dr. Jul. Grégr jménem nás poslanců strany svobodomyšlné výslovné prohlášení, že ve všech otázkách, jež vyhraženy jsou stanovami státoprávního klubu za volné, pro nás reklamuje svobodu slova a hlasu i zde.*“²³⁰

Tilšer dále zmiňuje, že Julius Grégr také již jednou hlasoval proti všem poslancům Českého klubu a rozhodně za to nebyl nikterak sankcionován. „*Pan dr. Jul. Grégr také ve*

²²⁴ *Národní listy*, 21. 4. 1833, roč. 23, č. 95, s. 2.

²²⁵ *Herr Tilšer ging hinaus, warum, wissen wir nicht, und auch das ist uns unbekannt, ob er draußen wie Sct. Petrus bitter weinte.* (*Politik*, 20. 4. 1883, roč. 22, č. 94, s. 2).

²²⁶ *Čech*, 20. 4. 1883, roč. 15, č. 91, s. 2.

²²⁷ *Čech*, 21. 4. 1883, roč. 15, č. 92, s. 2.

²²⁸ Tamtéž, s. 2.

²²⁹ *Národní listy*, 21. 4. 1883, roč. 23., odpolední vydání k č. 95, s. 1.

²³⁰ Tamtéž, s. 1.

smyslu těchto stanov jednou proti všem ostatním poslancům Českého klubu hlasoval, aniž by proto sám sebe byl považoval za vyloučeného z klubu, a aniž by klub jeho byl proto vyloučil.²³¹ Navíc měl František Tilšer informaci od Aloise Pravoslava Trojana, že si vymohl právo volného hlasování. Nad všechny možné předpisy staví své slovo voličům. „Pan dr. Trojan, předseda klubu důvěrníků Národní strany svobodomyšlné oznámil mně, pak v klubu Českém na říšské radě při rokování o školní novelle, a naposled i veřejnými listy, že pro sebe i mne vyhradil právo samostatného jednání proti školní novelle.“²³² Odmítá se považovat za vyloučeného, dokud se na tom neusnese klub, ale zároveň by mu přišlo neoprávněné, kdyby jej vyloučili za porušení neexistujících stanov. Závěrem žádá Riegra, aby příslušný dopis přečetl na schůzi klubu.

Politik se nad dopisem více nepozastavuje a zaměřuje se na další kritiku českobrodského poslance. V článku *Kulturkampf a šaškárna*²³³ tvrdí, že Tilšer má všechny důvody ronit nad sebou hořké slzy, pokud je ještě trochu schopný posoudit situaci, do které se dostal díky své tvrdohlavosti.²³⁴ Omyl na straně jeho přítele, díky němuž obdržel pozvánku na zasedání klubu, je možné interpretovat jako ignorování možných dopadů svého jednání.²³⁵ Na základě svého hlasování proti novele se Tilšer vyloučil z klubu sám.²³⁶ Podle *Politik* Tilšer svým jednáním těžce poškodil prestiž Českého klubu.²³⁷

Bohemia se k věci vyjadřuje 24. dubna, v souvislosti s novelou konstatuje, že české kruhy jsou po prvním hlasování ještě v rozčilení, a že zatímco Tilšer ze všech stran sklízí projevy uznání, a to nejen svých voličů, Český klub se stále nedokázal rozhodnout, jak neposlušného poslance potrestat.²³⁸

²³¹ *Národní listy*, 21. 4. 1883, roč. 23, odpolední vydání k č. 95, s. 1.

²³² Tamtéž, s. 1.

²³³ *Kulturkampf und Possenspiel*, (*Politik*, 22. 4. 1883, roč. 22, č. 96, s. 2).

²³⁴ *Wenn der Herr Professor noch im Stande ist, die fatale Lage, die er sich durch seine Querköpfigkeit bereitet, richtig zu beurtheilen, so hat er allen Grund, über sich stille Thränen zu vergießen.* (Tamtéž, s. 2).

²³⁵ *Von ihm befreundeter Seite wird das Versehen, auf Grund dessen er eine Einladung in die gestrige – inzwischen wieder abgesagte – Sitzung des „Český klub“ erhielt, dahin gedeutet, als denke man nicht daran, die letzten Konsequenzen seiner Fahnenflucht zu ziehen.* (Tamtéž, s. 2).

²³⁶ *Der verehrte Abgeordnete hat durch seine Abstimmung gegen die Schulnovelle aufgehört, Mitglied des „Český klub“ zu sein, und wenn er einen feierliche Sanktion und Ratificierung dieser Thatsache wünschen sollte, so wird man nicht zögern, seinem Wunsche zu entsprechen.* (Tamtéž, s. 2).

²³⁷ *Darüber darf sich Abg. Tilšer keinen Täuschung hingeben, daß er durch seinen Abfall das Préstige des „Český klub“ gegenüber den anderen Klubs der Rechten auf's Schwerste geschädigt hat.* (Tamtéž, s. 2).

²³⁸ *Während dem Abgeordneten Prof. Tilscher nicht blos aus der Mitte seiner Wähler, sondern auch aus weiteren Kreisen Sympathiekundgebungen zukommen, scheint der čechische Reichsrathsclub noch immer*

Tilšerovo vyloučení z Českého klubu nejvíce prožívaly právě *Národní listy*. 22. dubna dokonce spekulují o tom, kdo stojí za naléhavostí potřeby vyloučit Tilšera z klubu, a jako možného viníka vidí Jindřicha Clama-Martinice. „*Pryč s Tilšerem, bez ohledu na to, jestli budou vyloučení jeho chtít všichni ti, kdož stejně smýšlí jako on, a ti voličové, kteříž jeho jednání schválili.*“²³⁹ Následně 28. dubna informovaly v rubrice *Zvláštní telegramy* »Nár. L.«, že Rieger oznámil, že dostal od Tilšera list. „*Rieger míní, že Tilšer už svým hlasováním proti školní novelle, kteráž byla klubovní otázkou, přestal býti členem klubu.*“²⁴⁰ Na schůzi klubu se poté ptal, zda má někdo nějaké námitky ohledně Tilšerova vyloučení. Neozval se nikdo. „*Tonner ani nehlesnul. Nehlasovalo se. Rieger dnes sám to Tilšerovi oznámil.*“²⁴¹ V odpoledním vydání téhož dne se Tilšerovo vyloučení řešilo dále. Poslanec je líčen jako zásadový muž hodný obdivu nezávisle na tom, zda je momentálně členem Českého klubu, nebo ne. „*Nuže, i potom Tilšer zůstane tím, čím jest dnes, po vyloučení z klubu: mužem čistého vlasteneckého přesvědčení, kterýž v otázkách svobody a národnosti nedovede se ohýbat jako měkký vosk.*“²⁴² 2. května *Národní listy* své sdělení o schůzi Českého klubu opravily, poslanec Tonner se Tilšera na schůzi zastal a nechtěl, aby byl Tilšer vyloučen na základě neexistujících stanov.²⁴³

Po konečném odhlasování školní novely se Tilšer ztrácí z permanentní pozornosti médií, což je logickým vyústěním celé kauzy, hlavním účelem takové kampaně bylo, aby Tilšer svůj hlas proti novele stáhl, nebo naopak vytrval. I přes naléhavost, s jakou byl Tilšer skrze média napadán, vytrval, a svým *ne* se tak nezvratně zapsal jako rozumný hlas proti zpátečnickému zákonu.

6.4 Poslanec Trojan

V boji proti novele měl Františka Tilšera podpořit poslanec Alois Pravoslav Trojan. *Národní listy* dávají Trojana do souvislosti s Tilšerem už 14. března, kdy jsou poslanci

unschlüssig darüber zu sein, in welcher Weise er den Bruch der Clubdisciplin an dem genannten jungböhmischem Abgeordneten ahnden soll. (Bohemia, 24. 4. 1883, roč. 56, č. 113, s. 4).

²³⁹ *Národní listy*, 22. 4. 1883, roč. 23, č. 96, s. 2.

²⁴⁰ *Národní listy*, 28. 4. 1883, roč. 23, č. 101, s. 1.

²⁴¹ Tamtéž, s. 1.

²⁴² *Národní listy*, 28. 4. 1883, roč. 23, odpolední vydání k č. 101, s. 2.

²⁴³ *Národní listy*, 2. 5. 1883, roč. 23, č. 104, s. 2.

vyzvání, aby se podle pravidel neúčastnili hlasování ani rozpravy.²⁴⁴ Když 20. března posměšně ukazují *Národní listy* na Český klub, že promrhal čas s reakcí na novelu a že ji pravděpodobně brzy prohlásí za *vymoženost české politiky*, je Trojan zmiňován opět jako člen klubu v opozici proti novele.²⁴⁵

Alois Pravoslav Trojan se na stránkách *Národních listů* samostatně projevuje 1. dubna, kdy bylo otištěno jeho *Ohražení*.²⁴⁶ V této zprávě poukazuje na to, že si je vědom bojů v tisku ohledně novely a popisuje ji jako oběť pro menšinu spojenců. Zastává se ostatních poslanců, nikdo nedokáže pro tuto předlohu hlasovat v jejím celkovém znění bez mrknutí oka.

4. dubna *Národní listy* stále stojí za tím, že Trojan bude zajisté společně s Tilšerem a Adámkem hlasovat proti novele. Zprávy podobného charakteru se objevují až do 6. dubna, kdy se z *Národních listů* dozvídáme, že Trojan se musel podrobit jisté reoperaci.²⁴⁷

Politik však přichází 9. dubna s velkým odhalením, a sice že Ervín Špindler měl napsat Trojanovi dopis, aby se opozice proti školní novele nevyhrotila natolik, aby ve svém důsledku znamenala pád vlády. Existenci tohoto dopisu však *Politik* uvádí jako nepodloženou, ale o to více zajímavou.²⁴⁸ 23. dubna ještě Trojan informuje dopisem, že chce být na třetím čtení novely, aby mohl hlasovat podle svého přesvědčení nehledě na to, zda ho vyloučí z poslaneckého klubu.²⁴⁹ Následnou zprávu o jeho uzdravení přinesly *Národní listy* až 30. dubna, kdy již hlasování o školní novele proběhlo, tudíž do jeho průběhu Trojan nezasáhl. „*Pánům ve Vídni bylo patrně tuze mrazivé, nezdravé povětrí – po čas rokování o školní předloze měli tam asi dost na poslanci Tilšerovi! – Že dr. Trojan domáhal se některých změn v té předloze ještě před rokováním v panské sněmovně a jak rozhodně stál*

²⁴⁴ *Národní listy*, 14. 3. 1883, roč. 23, č. 62, s. 3.

²⁴⁵ *Národní listy*, 20. 3. 1883, roč. 23, č. 68, s. 3.

²⁴⁶ *Národní listy*, 1. 4. 1883, roč. 23, č. 78, s. 2.

²⁴⁷ *Národní listy*, 6. 4. 1883, roč. 23, č. 82, s. 2.

²⁴⁸ *Es existirt nämlich ein Brief des Herrn Bezirksvertretungssekretärs Erwein Špindler an Herrn Dr. Trojan, welchen dieser auch Herrn Rieger vorwies. Dieser Brief beschäftigt sich mit der Schulnovelle und schließt mit einem Passus, in welchem es heißt, er (Špindler) und seine Gesinnungsgenossen seien allerdings der Ansicht, daß die Opposition gegen die Schulnovelle nicht auf die Spitze getrieben werden dürfte, damit nicht etwa der Bestand der Majorität oder der Regierung in Frage gestellt werde. Die Existenz dieses interessanten Schreibens ist eine notorische Thatsache. Ob Herr Dr. Trojan für gut befunden hat, dem angeblichen Ansuchen Špindler's um Rückstellung dieses verfänglichen Dokumentes zu willfahren, bin ich für den Moment nicht in der Lage authentisch sicherzustellen.* *Politik*, 9. 4. 1883, č. 84 s. 2

²⁴⁹ *Národní listy* 23. 4. 1883, roč. 23, č. 96, s. 4.

*zvláště proti ustanovením čl. 17, jimž se ruší rovnoprávnost národní hned ve školách občanských, jest povědomo z veřejných zpráv a projevů; on vždy a všude protestoval proti tomu, že by v Království českém mohl a měl jazyk český míti hodnoty méně než německý, neb že by zde bylo němčiny vesměs potřebí více než řeči české.*²⁵⁰

Národní listy se v tomto úryvku snažily přesvědčit, že by s přispěním Trojana došlo ke značné komplikaci v přijímání novely. Je k tomu však nutno podotknout, že ačkoliv byl poslanec Trojan členem mladočeského klubu, snažil se často působit jako vyrovnávací článek mezi nimi a staročechy,²⁵¹ zcela pravděpodobně by tuto roli neopustil ani v záležitosti školní novely, která především s ohledem na jazykové hledisko byla proti jeho přesvědčení. Samozřejmě by se dalo spekulovat o tom, jaké následky by případná podpora Tilšera mohla mít pro celý osud školní novely. To však není předmětem zkoumání této práce.

²⁵⁰ *Národní listy*, 30. 4. 1883, roč. 23, č. 102, s. 3.

²⁵¹ Tomáš PAVLÍČEK, *Působení Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku (1857–1880)*, in: Rakovnický historický sborník, Rakovník 2002.

7 Úloha Františka Ladislava Riegra

Jako další významný protagonista se do procesu vložil F. L. Rieger coby vrcholný představitel české politiky a reprezentant Národní strany. K analýze situace kolem novely zde užijeme i vhléd do jeho soukromí, které můžeme zprostředkovaně sledovat díky zpracováním edic dobových zápisů a korespondence Marie Červinkové-Riegrové a dále edici příspěvků redigované Janem Heidlerem.

V Riegrovi se musel v tomto období pravděpodobně odehrávat komplikovaný vnitřní boj. Ještě v únoru byl Rieger přesvědčen, že nejlepší by bylo, kdyby se čeští poslanci hlasování o školské novele zdrželi a odešli z jednacího sálu.²⁵² Současné politické poměry charakterizoval následovně: „*Jaká to jednání nepřijemná a důležitá, že se při tom snadno může rozpadnout pravice, protože naši poslanci nechtějí pro to hlasovat a mají vlastně pravdu, a tak je ta pravice stále takový Schaukelspiel.*“²⁵³ Více to již Rieger na sklonku února komentovat nechtěl, v této době navíc bylo jasno, že Poláci získají z novely výjimky, což bezpochyby byl další faktor, který rozhodování o novele Čechům komplikoval. Do dění kolem Riegra se ve Vídni promítl i vztah s *Národními listy*, ty zde zastupoval zpravodaj Gustav Eim, který se *všechno dozví a mluví se o jeho kombinačním a vyzvědacím talentu.*²⁵⁴

V březnu sám Rieger zvažoval, zda je skutečně podléhání v současné národní politice národu prospěšné a zda opravdu záleží tolik na současné vládní situaci.²⁵⁵ „*Otec vypravoval též, že řekl Martinicovi, on že od nějaké doby počíná uvažovati u sebe, že by pro nás nebylo to neštěstím, kdyby nynější ministerstvo padlo, že bychom my přitom ničeho neztratili.*“²⁵⁶ Problematické však pro něj bylo dobrat se toho, kdo by eventuálně mohl ministerské žezlo po Taaffovi přebrat, v úvahu totiž nepřipadal žádný levičák, liberál nebo klerikál, a zároveň ani Slovan, jelikož Slovan by se nezamlouval císaři.²⁵⁷ Červinková-Riegrová svého otce jistě velice obdivovala, mnohokrát zmiňuje jeho pracovitost a jeho až nadlidské politické schopnosti, pravděpodobně mohla s otcem velice otevřeně komunikovat, z jejích zápisů se

²⁵² Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky I (1880–1884)*, Milan VOJÁČEK, Helena KOKEŠOVÁ, Marina MAŘÍKOVÁ a kol. (eds.), Praha 2009, s. 367.

²⁵³ Tamtéž, s. 367.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 368.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 369.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 369.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 370.

zdá, že se o situaci kolem novely aktivně zajímala. Rieger si myslel, že se ho *Národní listy* a Eim snaží získat na svou stranu a že, kdyby jim povolil, jistě by ho poté hlasitě chválili, on sám se ale cítil jako vyrovnávací a jednotící prvek mezi stranami v říšské radě.²⁵⁸

Ze zápisu Červinkové-Riegrové 12. března poté zaujme čtenáře úvaha o tom, zda náhodou Rieger nechce novelu vyměnit za rozpuštění zemského sněmu, což byla pro české politiky konečně naděje, že budou mít možnost po následných volbách významně se podílet na správě země, do této doby byl totiž český zemský sněm většinou zastoupen českými Němci, Červinková-Riegrová však s opatrností dodává, že tuto informaci ještě nemá ověřenou.²⁵⁹

7.1 Riegrova řeč v Českém klubu

Na Zelený čtvrtek 23. března se sešel Český klub ve věci školní novely. Právě kvůli velikonočním svátkům a následné potřebné editaci jeho řeči novináři nereagovali na tuto událost dostatečně pružně, do kontextu s ní navíc vstoupila řeč Františka Tilšera z Velikonočního pondělí, která byla pronášena českobrodským voličům. Je patrné, že to pro Riegra byla obtížná situace: „*Otec byl v ty dny vůbec jaksi zamračen, aspoň vypadal tak jako člověk, jehož něco žere.*“²⁶⁰ Rieger na schůzi podle všeho odcházel v nedobřím rozmaru, jelikož četl o schůzi velvarských voličů, zvláště se ho dotkla řeč Jandy z Budohostic. „*Otec, který nebývá citliv na takové věci, byl opravdu dopálen jeho řečí, takže v čísle novin poznámky k ní si učinil.*“²⁶¹ Červinková-Riegrová měla obavy, že ve své řeči na klubu bude Rieger příliš příkrý, když ale přinesl Turnovský Riegrovi řeč k opravě, zjevně se jí ulevilo. Následně pomáhala otci s úpravami v jeho řeči a přepsala ji pro korektory, pozoruhodné je, že si jasně uvědomovala možné dopady jejích vybraných pasáží: „*[...] psala jsem zvláště s těžkým srdcem ta místa, na něž jsem se obávala útoku.*“²⁶² Červinková se ve svých úvahách rozhodně nemýlila, tisk skutečně tuto řeč brzy začal rozebírat.

²⁵⁸ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky*, s. 372.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 374.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 378.

²⁶¹ Tamtéž, s. 378.

²⁶² Tamtéž, s. 379.

Jako jedna z prvních o Riegrově řeči referovala *Politik*, neopomněla také zdůraznit, že celé jednání klubu ve věci novely bylo vyhledávanou událostí, sál, kde zasedání proběhlo byl přeplněn k prasknutí.²⁶³ Rieger se ujal slova po profesoru Městeckém a zahájil dlouhou řeč. Obecně se snažil krotit vypjaté emoce, které kauzu nevyhnutelně provázely. Oznamil, že neshledává na novele nic špatného a že je přesvědčen, že tato nyní hrozně vnímaná věc brzy nikoho nebude zajímat.²⁶⁴

28. března v *Národních listech* vyšel text s názvem *Český klub o školní novelle*, tento článek částečně reagoval na nedělní vyjádření *Pokroku*, ale věnuje se i řeči F. L. Riegra. Autor textu odkazuje na to, že Rieger nedávno hájil skládání zkoušek v němčině a snaží se čtenáři podsunout myšlenku, že je velkým zastáncem němčiny, a co více, ostatní členové klubu jej podporují četným vyjádřením souhlasu. „*Že dr. Rieger, který nedávno tak horlivě doporučoval učení se nikoliv »druhému zemskému jazyku« nýbrž německému jazyku, takovéto náhledy pronáší, nás nepřekvapuje, avšak, že shromáždění členové Českého klubu i k těmto slovům volají »výborně«, to zasluhuje zajisté v kruzích vlasteneckých povšimnutí.*”²⁶⁵

Největšího nesouhlasu se dostávalo zejména zkrácení povinné školní docházky z osmi na šest let, Rieger ale ve své řeči chce dokázat, že to není nikterak škodlivé a obecně se snaží celou záležitost kolem novely bagatelizovat, podle jeho mínění se touto aférou brzy nikdo nebude dále zabývat. „*P. dr. Rieger ujal se slova, aby zcela rozhodně prohlásil se pro snížení návštěvy školní na šest let. Horšil se na to, že školní novella takový »povyk a vřavu u nás způsobila, nic jinak, než jakoby něco ohromného, nějaké neštěstí se valilo na náš národ«; kdežto on nevidí »ve školní novelle žádnou takovou hrůzu«, ano jest přesvědčen, že »za týden po přijetí novelly školské nikoho více děsiti nebude, že nikdo více o ní nešpetne.*”²⁶⁶ *Národní listy* zacházejí ještě dále, schvalováním novely podle nich rozhodně Rieger neprojevuje solidaritu s nuzným vesnickým obyvatelstvem, nýbrž chce zamezit vzrůstajícím nákladům na udržování škol. „*Dle dra Riegra postačí chudému žákovi, když*

²⁶³ *Der Saal konnte kaum alle Anwesenden fassen, und viele mußten in dem anstoßenden Zimmer stehend zuhören. (Politik, 25. 3. 1883, roč. 22, č. 72, s. 2).*

²⁶⁴ *Ich finde in der Schulnovelle nichts derartig Entsetzliches, und ich bin überzeugt, daß die Sache, welche jetzt als so schrecklich geschildert wird, eine Woche nach der Annahme der Schulnovelle Niemanden mehr kümmern wird, daß Niemand mehr über dieselbe auch ein Wort verlieren wird. (Politik, 25. 3. 1883, roč. 22, č. 72, s. 2).*

²⁶⁵ *Národní listy, 28. 3. 1883, roč. 23, č. 74, s.1.*

²⁶⁶ *Tamtéž, s. 1.*

umí do 12 let číst, psát, počítat a náboženství a proto šestiletá návštěva školní jest »nepopíratelně pro chudobnější obyvatelstvo, zvláště na venkově, velikou výhodou«. Avšak řečníku patrně ani tak nejde o chudinu, jako o vzrůstající náklad na školy.²⁶⁷

29. března se k ofenzivě proti Riegrovi připojuje *Bohemia*, která na vůdce českého národa míří asi nejostřeji ze všech zmiňovaných tisků. Vnitřní svár v českém táboře,²⁶⁸ takto viděl německý liberální tisk současnou situaci v Českém klubu. Z textu jasně vyplývá záměr co nejvíce Riegrovi uškodit. Autor textu nechce věřit tomu, že by novela byla skutečně takovou bezvýznamnou záležitostí, jak se jí snaží Rieger prezentovat, a to zejména proto, že za novelou vidí knížete Lichtenštejna a další šlechtice, kteří moc dobře vědí, čeho chtějí docílit.²⁶⁹ Z textu plyne, že si autor uvědomuje obtížnost Riegrovy situace, ale kritizuje řečníka, že není vhodné, aby se své argumentační nedostatky snažil překrýt přebytkem sebevědomí.²⁷⁰ Paradoxně pro Čechy je *Bohemia* připravena chránit je před jejich vlastním vůdcem.²⁷¹ Rieger označuje nejednotnost Slovanů jako národní chybu, to by mu ještě *Bohemia* odpustila, ale pokud se tendence štemplovat všechno kolem slovanským razítkem rozšířila i na lidské chyby, tak se slavismus stává národní slabostí.²⁷²

Další národní chybou je podle Riegra závist, v tomto ohledu podle *Bohémie* přehání. Jistě, je možné, že Češi žárli, ale žárlivost určitě není hlavní vlastností Čechů, jejich hlavní vlastností je totiž nekritický obdiv k národním velikánům, kteří sami o sobě mají daleko být jen k průměrnosti.²⁷³ Další napadání je vedeno skrze fakt, že Rieger kriticky hovoří o svém

²⁶⁷ *Národní listy*, 28. 3. 1883, roč. 23, č. 74, s. 1.

²⁶⁸ *Die innere Fehde im Čechenlager*. (*Bohemia*, 29. 3. 1883, roč. 56, č. 87, s. 1).

²⁶⁹ *Es ist nicht leicht, in glaubhafter Weise Etwas als ganz und gar bedeutungslos hinzustellen, was dem Fürsten Liechtenstein und anderen Herrschaften, die sehr gut wissen, was sie wollen, offenkundig als sehr wichtig erscheint*. (Tamtéž, s. 1).

²⁷⁰ *Allein die Schwirigkeit der Abwehr in diesem Punkte durfte den Redner nicht verleiten, das Deficit an Argumenten aus einem Uiberschusse von hoschfahrendem Selbstgeföhle zu decken*. (Tamtéž, s. 1).

²⁷¹ *Man muß das čechische Volk gegen dessen eigenen Führer in Schutz nehmen*. (Tamtéž, s. 1).

²⁷² *Wenn sich die Tendenz, Allem auf der Welt ein „slawisches“ Nationalgepräße aufzudrücken, nunmehr auch auf das Gebiet der menschlichen Fehler erstreckt, und wenn man die Uneinigkeit, die uns die Weltgeschichte als einen ganz und gar internationalen „Nationalfehler“ kennzeichnet, jetzt ausschließlic für das Slawenthum als eine nationale Schwäche in Anspruch nimmt, so wollen eir mit Hrn. Dr. Rieger nicht weiter darüber streiten, ob die Streitsucht, die innere Uneinigkeit unter den Čechen größer sei als unter andern Völker*. (Tamtéž, s. 1).

²⁷³ *In dieser Bezeichnung geht Rieger abermals entschieden zu weit, denn wenn es auch unter den Čechen so wie überall Neidhammel geben mag, so erscheint doch als eineder čechischen nationalen Besonderheiten nicht der Neid, sondern im Gegentheil die patriotischliebevolle Uiberschätzung von vaterländischen Größen, die kaum über das Mittelmaß hinausreichen*. (Tamtéž, s. 1).

lidu a vyžaduje po něm slepé podrobení se, ačkoliv není žádný jeho vládce.²⁷⁴ *Bohemia* jasně odmítá, aby poslanci požadovali po svém lidu slepé podřizování a dožadovali se neomezeného morálního kreditu pouze na základě toho, že byli lidem zvoleni.²⁷⁵ Rozhodně také odmítají to, že Rieger se snaží v posluchačích vzbudit soucit tím, že mluví o nesmírném nasazení a oběti českých poslanců, kteří celé národní věci obětují svůj osobní život a své řemeslo, sentimentalita v politice nehraje žádnou roli. Soucit by neměl ovlivňovat kritiku politické činnosti volených zástupců lidu.²⁷⁶

7.2 František Ladislav Rieger na říšské radě

Je zřejmé, že novela byla pro Riegra velkým tématem, v jednom z rozhovorů se zmínil, že hybnými silami společnosti jsou čtyři tajné společnosti: Izraelité, svobodní zednáři, jezuité a poloilegální sociální demokracie. Řeší především židy, kteří podle něj pomalu chtějí ovládnout školy, jenže není možné říci, že budou vyloučeni židé, a tak byl §48 vyřešen jiným způsobem. Podle něj si ale židé poradili jinak, vstoupili do zednářských lóží, které se zařekly odporovat novele a k tomuto postoji zavázat i své členy. „*Ve Vídni jest svobodné zednářstvo dosti mocno, mají tam své lóže a patří k nim i množství osob důležitých i mocných. Jde to až do rodiny císařské.*“²⁷⁷ Z příslušnosti k zednářům Rieger podezíral i Tilšera, kterého považoval za domýšlivého a prorokoval mu politický pád. „*Jen Tilšer zůstal co pravý vrták a člověk, jenž si ohromně mnoho o sobě domýšlí na svém stanovisku a sluní se teď ve chvále našich úhlavních nepřátel, která mu asi špatně poslouží. Však uhlídáš, projde-li novela šťastně, bude rozčilení brzo u konce a bude Tilšer v postavení nemožném.*“²⁷⁸

Po prvním projednávání v poslanecké sněmovně se tisk zaměřil na Riegrovu řeč. *Národní listy* se v této době stávají vůči Riegrovi nepatrně smířlivějším oponentem. Ve svém

²⁷⁴ *Es ist die blinde Unterwerfung, die Herr Dr. Rieger, ohne auf irgend einem Throne zu sitzen und ohne irgend einem Throne zu haben, in sehr gereizter Weise von seinem Volke fordert.* (*Bohemia*, 29. 3. 1883, roč. 56, č. 87, s. 1).

²⁷⁵ *Daß er „als Blüthe aus dem Volke emporgesprossen“, daß er ein Erwählter des Volkes geworden, das berechtigt einen Abgeordneten keineswegs, unbeschränkten Credit und blinde Unterwerfung zu fordern.* (Tamtéž, s. 1).

²⁷⁶ *Allein das Mitleid kann die Kritik der politischen Thätigkeit der Volksvertreter keineswegs beeinflussen.* (Tamtéž, s. 1).

²⁷⁷ M. Červinková-Riegrová, *Zápisky*, s. 380.

²⁷⁸ František Ladislav RIEGER, *Dopis Marii Červinkové-Riegrové*, 22. dubna 1883, in: *Príspevky k listári dra Frant. Lad. Riegra. Díl II, Z let 1872 až 1903*, Jan Heidler (ed.), Praha 1926, č. 445, s. 178–179.

článku *První den školní debatty*,²⁷⁹ uznávají, že se sice Rieger pokusil vystihnout všechny klady nové úpravy zákona, ale stále se jim zdály důvody, které uvedl proti, daleko závažnější. Riegra také krátce politovaly, jeho řeč nemohla být zdaleka tak dobrá, jelikož není přesvědčen o správnosti věci, kterou hájí. Pro *Politik* je Rieger jednoznačně hrdina, díky množství útoků, kterým pevně odolává, roste cena českého lidu v očích pravice, což je dostatečným zadostiučiněním proti výsměchu, kterým častuje levice českého vůdce.²⁸⁰

17. dubna *Politik* nechápe, proč by se měl Rieger stát objektem útoků opozičních novinářů jenom za to, že vyjádřil svůj názor. O jeho další osud se však neobává, jelikož je Rieger zocelený bojovník a urážky ho nemohou nikterak ovlivnit, i přesto, že se levice o jeho pošpinění hodně snaží.²⁸¹

Bohemia posměšně přiznává Riegrovi, že je alespoň trochu při zemi, když projevuje svůj nesouhlas s parlamentní komedií.²⁸² Následně vytahují tvrzení, že se v loňském roce měl Rieger otevřeně přiznat, že mu Eduard Grégr sdělil, že začíná být neschopný k vedení našich poslanců.²⁸³ Rieger stárne a vrací se mu slova, kterými častoval německou liberální stranu, že nic netrvá věčně.²⁸⁴ Kdysi dokonce i Rieger byl toho názoru, že plamenné projevy za smysluplné věci nepatří jen na prkna divadel a že poslanci nesedí v parlamentu jen kvůli velkým principům, ale jsou také hráči, kteří podle okolností pokoušejí štěstěnu.²⁸⁵

²⁷⁹ *Národní listy*, 16. 4. 1883, roč. 23, č. 90, s. 1.

²⁸⁰ *Nun, Dr. Rieger bedarf keiner Vertheidigung, und die Menge, Heftigkeit und Niedrigkeit den Angriffe, denen er wegen seines mannhaften Eintretens für die Schulnovelle ausgesetzt ist, kann in den Augen der deutschkonservativen Bundesgenossen des böhmischen Volkes den Werth unserer im Interesse der Solidarität der Rechten geübten Selbstverleugnung und Aufopferung nur noch erhöhen, und dieser Effekt ist eine glänzende Genugthuung für den Spott und Hohn, mit welchen die "liberalen" Komödianten der Linken den Führer des böhmischen Volkes überschütten.* (*Politik*, 16. 4. 1883, roč. 22, č. 90, s. 1).

²⁸¹ *Dr. Rieger ist ein alter, kampfgeohnter, abgehärteter Kämpfer, ihm werden Insulten nicht imponiren und ihn auch nicht aus der Fassung bringen, mögen die Herren von der Linken noch so viel Kolophoniumblitze gegen seine Person schleudern.* (*Politik*, 17. 4. 1883, roč. 22, č. 91, s. 1).

²⁸² *Herr Dr. Rieger wenigstens scheint jene Nüchternheit wirklich zu empfinden, mit welcher er in seiner Rede lebhaftige Abneigung gegen parlamentarische Komödien ausgedrückt hat.* (*Bohemia*, 18. 4. 1883, roč. 56, č. 107, s. 1).

²⁸³ *Dr. Rieger hat sich im voriern Jahre einmal öffentlich darüber geäußert, daß sein vorgerücktes Alter Hrn. Dr. Ed. Grégr Anlaß gegeben habe, anzudeuten, daß Dr. Rieegr anfangs, zur Leitung des českischen Abgeordnetenclubs unfähig zu sein.* (*Tamtéž*, s. 1).

²⁸⁴ *Er ist alt geworden, und auch für manch' Andern, der heute hinter ihm einherreitet, gilt dieg von Rieger einst unserer Partei zugerufene Variation eines trivialen Sprüchleins: „Nichts auf Erden dauert ewig, sebst der schönste ... Liberalismus wird schädig!“* (*Tamtéž*, s. 1).

²⁸⁵ *[...] nicht immer ist Hr. Dr. Rieger auf dem Standpuncte der Anschauung gestanden, daß das feuerige Einstehen für ein bedeutungsvolles Gemeinsames auf die Bretter gehöre, welche die Welt bedeuten, daß aber*

Komentář k Riegrově vystoupení v poslanecké sněmovně věnoval také *Čech*. 16. dubna zveřejnil hlavní teze Riegrovy řeči, společně s řečí Richarda Clam-Martiniče a Františka Tilšera.²⁸⁶ Debatě o školní novele se následně věnuje ještě v *Politickém přehledu domácím*, kde dává více průchod svým subjektivním názorům, řeč hodnotí jako mimořádně vydařenou. „*Rieger měl obzvláště šťastný den.*“²⁸⁷

Rieger byl jednoznačně pod tlakem tehdejšího tisku, rozhodně se tomuto tlaku nechtěl poddat, snažil se si celou situaci nepřipouštět a věřil, že se dění dříve nebo později uklidní. Nejzásadněji pocíťoval tlak *Národních listů*, v tomto ohledu psal 26. dubna Marii Červinkové: *Však on ten rámus brzo přestane a přijde všecko do starých kolejí. Já jsem totiž již příliš stár, než abych se ohýbal jako slabá třtina dle větru »Nár. Listů«.*²⁸⁸

7.3 Nerudův fejeton

V neděli 29. dubna vychází v *Národních listech* Nerudův fejeton, jehož část je jednoznačně mířena proti Riegrovi, opět z toho vyplývá, že novela byla velkým společenským tématem, jež oslovilo široké vrstvy obyvatelstva. Česká politika je podle Nerudy ve špatné kondici, a Neruda proto uvažuje o tom, zda by se nemělo jít také stávkovat, jako stávkují vídeňští pekaři. Avšak má to ještě cenu? „*Beztoho když dle náhledu našich »politiků« má němčina před češtinou přednost od university až do obecní školy dolů, není vlastně už ani žádnou ctí být Čechem!*“²⁸⁹ Jako hlavního viníka nynější situace, kdy není žádným potěšením být Čechem, stanovuje Jan Neruda vůdce staročechů a ironicky mu provolává slávu. Pofiderní situaci naší politiky přirovnává k sousloví *bankovní dům*. Pokud si to někde přečteme, zní nám slovní spojení velice honosně, avšak realita může být citelně odlišná, na místě bankovního domu bude stát objekt připomínající spíše *hokynářský krámk*. Po těchto bezpochyby provokativních vyjádřeních se však náhle spisovatel odmlčel. „*Vidíte,*

die Abgeordneten nicht der großen Principien wegen beisammen sitzen, sondern als Kartenspieler, die unter Umständen auch das Glück corrigieren dürfen. (Bohemia, 18. 4. 1883, roč. 56, č. 107, s. 1).

²⁸⁶ *Čech*, 16. 4. 1883, roč. 15, č. 87, s. 1–2.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 2.

²⁸⁸ F. L. RIEGER, Dopis Marii Červinkové-Riegrové 26. dubna 1883, in: *Příspěvky k listáři dra Frant. Lad. Riegra. Díl II, Z let 1872 až 1903*, Jan Heidler (ed.), Praha 1926, č. 446, s. 176

²⁸⁹ Jan NERUDA, *Feuilleton*, in: *Národní listy*, 29. 4. 1883, roč. 23, č. 102, s. 1.

*nemohu psát dál. Mám těžké ruce. [...] Stárnem – slábnem – je-li pravda, pane doktore Riegrě? Ach ano!*²⁹⁰

Rieger je v této době již bezpochyby zasloužilým politickým matadorem, ale to není pro spisovatele důvod, aby k němu přistupoval s přehnanou úctou. Naopak. Riegra zasazuje jasně do minulosti, současná situace ho nemůže trápit, když v ní fakticky nežije. Toto podkládá tvrzením, že se Rieger chystá vydávat své řeči, jako by jednoznačně chtěl žít jen ze své minulé slávy, jelikož žádná další ho nejspíš čekat nebude. Svě narážky dokonce prokládá vsunutými citoslovci, které v tomto případě mohou ve čtenáři evokovat trapnost počínání adresáta takového projevu. „*Slyšel jsem, že ráčíte vydávat teď řeči svoje. Dvacet sešitů – jejej, to bude velká kniha! Inu ano, já vždycky říkal, že děláte mnoho řečí. To se asi výtečně bavíte, když teď zase čtete, jak jste mluvíval – »svoboda«, »autonomie«, »nezadatelná práva«, »úplná rovnoprávnost« – hehehehe, tuze komické! Co tak mladému člověku sklouzne ze rtů!*“²⁹¹ Svým pečlivě cíleným útokem míří na hlavní pilíře politických svobod, které dozajisté chtěl Rieger jako zodpovědný politik hájit, v kontextu školní novely se tomu však Neruda otevřeně vysmívá a to, co lze považovat za pokrokový a smysluplný politický program, je titulováno prakticky jako mladická nerozvážnost. Naoko se poté spisovatel staví na Riegrovu stranu, on sám také prochází své spisy a všechno mladistvého, *tak zvaného „dobrého“* z příslušných spisů vylučuje.

Dalším jedovatým pošťouchnutím od Nerudy je posléze tvrzení, že pro posouzení, zda může být spisovatelem, nebo ne, je zde *Svatobor*, tam může svou práci předložit ke zhodnocení. Jak je totiž známo, tak spolek *Svatobor* působil jako organizace podporující spisovatele, hlavní zásluhu na jejím založení měl Riegrův tchán František Palacký a v době, kdy tento fejeton vyšel, byl v čele spolku samotný Rieger, o němž Neruda v jádru tvrdí, že spisovatelskému řemeslu nerozumí. „*At' mě nikdo nenamítá, že »Svatobor« tomu nerozumí. To já vím také, ale »Svatobor« je instance, a prosím, pro člověka, když pokročil jen trochu věkem, znamená instance už něco.*“²⁹²

²⁹⁰ J. NERUDA, *Feuilleton*, in: *Národní listy*, 29. 4. 1883, roč. 23, č. 102, s. 1.

²⁹¹ Tamtéž, s. 1.

²⁹² Tamtéž, s. 1.

Stárne také český národ, „ačkoli by dle pravidla měl býti vlastně náramně ještě zeleným. Zešedivěl před časem. Aby jemu nebo zástupcům jeho byl někdo takhle před dvacíti lety hlasovat o rovnoprávnosti v »školské novele« obsažené!“²⁹³ Neruda ve svém fejetonu tak nápaditě spojuje aluze stáří, že se stírá hranice toho, co ještě patří Riegrovi, co školní novele a co dalším záležitostem.

Chce následujícím tvrzením ještě Neruda evokovat zpátečnické tendence v dobové společnosti nebo hovoří opravdu o aktuálních módních trendech? Chce snad představitele politické reprezentace přirovnávat k havěti, jako jsou pavouci, brouci a ropuchy? Netroufneme si jednoznačně tvrdit. „Nové letošní »módní barvy« už se tedy ukazují. Vypadají náramně staře. Tak špinavě, obnošeně, vyvětrale – samé tóny, jakými příroda obmyslila leda některé pavouky, brouky, ropuchy – račte odpustit, ale je to pravda.“²⁹⁴

Tento fejeton samozřejmě neušel pozornosti Marie Červinkové, její reakce byla následující: „Dnes v neděli – měl hanebný, prahanebný fejeton Neruda – o otci, že vydává své řeči, že žije z minulosti, že se asi směje, když své řeči koriguje, že je to komické, co prý takovému mladému člověku nevyklouzne z úst.“²⁹⁵ Pravděpodobně na to upozornila v dopise i Františka Ladislava Riegra, který dceři odpovídá 1. května: „Že Neruda proti mně píše nebo psal, nevěděl jsem. Nu budiž. [---] Že jsem rád, že se ta novella odbyla, v tom máš pravdu, neb to byla přímo trapná doba. Byl to útok kombinovaný od levice a Coroniniho na ministerium, které v té věci má ovšem mně co děkovat. Doufám, že z toho národ náš bude mít svůj prospěch, a že toho nebude muset naše strana litovat, jelikož si tím získala vděčnost klubu Liechtensteinova a vůbec podporu jiných klubů na příští.“²⁹⁶ Rieger byl evidentně natolik spokojen, že nepříjemnosti spjaté se školní novelou jsou již vyřešeny, a tak si z Nerudovy provokace nedělal hlavu a chladně ji přešel.

²⁹³ J. NERUDA, *Feuilleton*, in: *Národní listy*, 29. 4. 1883, roč. 23, č. 102, s. 1.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 1.

²⁹⁵ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky*, s. 389–390.

²⁹⁶ F. L. RIEGER, *Dopis Marii Červinkové-Riegrové* 26. dubna 1883, in: *Príspevky k listáři dra Frant. Lad. Riegra. Díl II, Z let 1872 až 1903*, Jan HEIDLER (ed.), Praha 1926, č. 450, s. 180.

7.4 Dozvuky

Po odhlasování novely školského zákona se v tisku objevovaly zprávy spíše informativního než polemického, nebo snad útočného charakteru. Velkým tématem se ještě stalo vyloučení poslance Františka Tilšera z Českého klubu, kde Franišek Ladislav Rieger logicky jako předseda Českého klubu při říšské radě musel sehrát svou roli. Snažil se to udělat co nejtransparentněji, situace byla však dopředu jasná, jelikož bylo obecně proklamováno, že stanovy státoprávního klubu, klubu při českém zemském sněmu, se na klub při říšské radě nevztahují.

I *Národní listy* jako dřívější oponenti přešly na informační tón. 28. dubna suše oznamují, ve *Zvláštních telegramech*,²⁹⁷ že Rieger obdržel od Tilšera dopis, v němž je tlumočené Tilšerovo stanovisko k vyloučení z Českého klubu, že si není vědom, že by porušil klubovní stanovy. Následně je předložena Riegrova reakce, že svým hlasováním proti klubovní otázce se sám Tilšer vyloučil, sám mu následně nově vzniklou skutečnost oznámil. *Národní listy* jako by tento boj přestal zajímat, nesnažily se nikoho hanit a nikoho bránit. Následně ještě 2. května zprostředkovaly Riegrovo tvrzení z Českého klubu. Novela byla zkrátka prohlášena za klubovní záležitost a proti tomu není možné se vzpírat. „*Když pak ale Rieger řeč svou za dřívější nepřítomnosti Tonnerovy pronešenou opakoval a za přisvědčení všech přítomných na to kladl důraz, že z novelly školní učinila se věc klubovní, proti níž bez vystoupení z klubu hlasovati se nesmí, a všickni přítomní vývodům jeho dali souhlas, vzdal se i prof. Tonner všeho dalšího odporu. Tak bylo dle pravdy.*“²⁹⁸

11. května dění kolem změny říšského zákona glosovala ve svých zápiscích Marie Červinková-Riegrová. Představuje intriky levice, ta se v čele s Coronim,²⁹⁹ který se dříve snažil vlichotit Riegrovi do přízně, všemi možnými způsoby pokoušela zabránit přijetí novely. Dokonce chtěla k hlasování přivléct v té době těžce nemocného poslance Karla Hoffera. Roli v zákulisních hrách přisuzuje také svobodným zednářům a židům, o nichž předtím již hovořil sám Rieger. Další obvinění z nekalých praktik poté patří vídeňskému

²⁹⁷ *Národní listy*, 28. 4. 1883, roč. 23, č. 101, s. 1.

²⁹⁸ *Národní listy*, 2. 5. 1883, roč. 23, č. 104, s. 2.

²⁹⁹ Franz Coronini byl poslancem říšské rady, který se po názorových neshodách odstěpil od německých liberálů a založil vlastní klub, známý jako Coroniniho klub, který se etabloval jako středový klub podporující Taaffeho vládu.

zpravodaji *Národních listů* Gustavu Eimovi. Eim měl přes Velikonoce vyburcovat lid v Čechách, aby aktivně vyzval své poslance k hlasování proti návrhu novely zákona, „*za to prý dostal Eim od nich peníze, aspoň otec, jak se mi zdálo, měl to za věc jistou, že tomu tak bylo, a že Eim byl podplacen ten rámus ztropit.*“³⁰⁰

³⁰⁰M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky*, s. 393.

8 Výročí Národní strany svobodomyslné a Eduard Grégr

Na sklonku měsíce března se v pomalu houstnoucí atmosféře konala hostina k desátému výročí klubu Národní strany svobodomyslné. Mimo rozličných řečníků, kteří bilancovali působení strany a její lavírování mezi konzervatismem a liberalismem, zde na sebe patřičnou pozornost strhla především řeč Eduarda Grégra, toho času poslance zemského sněmu, který svůj projev zaměřil na konkrétní společenskou otázku – školní novelu.

Grégr ve své řeči odmítá, že by snad záviděli jiným poslancům, kteří zasedli v říšské radě, mandáty není vůbec obtížné získat. Rovněž odmítá, že by jim bylo možné závidět slávu, správný vlastenecky smýšlející politik vykonává nevděčnou práci, za kterou se mu uznání dostane jen málokdy. Poslancům tedy není potřeba závidět, nýbrž je třeba jejich postavení litovat, a o to víc poté postavení poslanců mladočeských, „*kteří v té ohnivé peci Českého klubu snášeti musejí muka pekelná. Nebo myslíte, že to maličkost pro člověka liberálního muset se dát vláčeti Clamem Martinicem kloakami zpátečnictví?*“³⁰¹ Zde Grégr poukazuje na spojenectví Riegra s Jindřichem Clam-Martinicem, kterému je přičítáno, že českou politiku drží příliš zkrátka a v područí konzervativně laděné šlechty. Zároveň však Grégr chápe nakolik obtížnou věcí je vyjít z konformní zóny a jít si po vlastní politické ose mimo klub.

Současná politická situace je podle jeho mínění žalostná, a to dokonce tak, že při pohledu na tok dějin nalezneme jen zřídka dobu, „*kdy národ český klesl na takový stupeň malomocnosti a bezvýznamnosti.*“³⁰² Snaží se proto zamyslet se nad příčinou nynějšího žalostného stavu politické situace. Částečně jsou na situaci vinny okolnosti, které není možné ovlivnit, a částečně příčiny leží v nich samých, jelikož za uplynulých dvacet let měli čeští politici řadu příležitostí, jak zlepšit situaci svého národa, které byly jejich neuvážeností promrhány. „*Zkrátka, celá naše politika od prvního dne nové konstituční doby v Rakousku není ničím jiným, než nepřetržitá řada politických chyb – od prvního vstoupení na radu říšskou – až ku školní novelle.*“³⁰³

³⁰¹ *Národní listy*, 30. 3. 1883, roč. 23, č. 76, s. 2.

³⁰² Tamtéž, s. 2.

³⁰³ Tamtéž, s. 2.

Dále Grégr útočí na Riegra, podle Grégra totiž český národ nemá a ani neměl žádnou velkou politickou osobnost. „*My měli mnoho povolanych, ale málo, aneb vlastně žádného vyvoleného [...] Vždyť ti naši političtí vůdcové neměli vlastně od počátku ani žádný jasný, pevný politický program.*“³⁰⁴ Hlavní kritika míří proti politice protikladů, na jednu stranu se kritizování snaží o rakousko-české vyrovnání a na druhou stranu následně schvalují další centralistické zákony, a také proti velkým slovům, která nedokážou následovat činy. Česká politika zkrátka nemá jednotící myšlenku.

„*Dnešní politický program jest velmi krátký a dá se pověditi jediným slovem: Držme Taaffa! Ano, tak houževnatě drží se naši politikové tohoto ministra, jako kdyby byl celý národ český s ním srostlý šňůrou pupeční a musel vykrváceti a bídne zahynouti, jakmile by se od něho odtrhl.*“³⁰⁵ Zde Grégr reaguje na časté námitky ze strany oponentů názorové vlny *Národních listů*, a sice že bez Taaffa jsou politické cíle národa ztraceny, že by pádem Taaffovy vlády se dostali k veslu *ústaváci*, za jejichž vlády by dozajista bylo našemu národu mnohem hůře než za smířlivé vlády hraběte Taaffeho. Tuto situaci, že osud českého národa závisí na jednom jediném člověku, považuje Grégr za natolik nešťastnou, že pokud tak tomu skutečně je, tak „*se raděj hned položme do hrobu*“. Grégr to ale v úhrnutak černě nevidí, český národ dokázal bojovat proti německému živlu po dlouhá staletí, zajisté by podobnou úlohu zvládl hrát i nadále. Postavení Čechů vidí spíše v opozici. „*Náš lid podobá se spíše lososu, který svěže se a statečně plovati umí proti proudu, ale v stojatých vodách chřadne a hyne.*“³⁰⁶

Taaffeho poté přirovnává ke krotiteli divé zvěře, český národ je obrazně zastoupen lvem, kterého jeho cvičitel drží na uzdě, a protože je zkušený, nedává zvířeti k jídlu velké porce, jelikož by zvíře poté nebylo dostatečně poslušné. „*A za každý takový drobet musí mu tento vykonat jiný kousek. [...] zejtra se mu hodí některá ta střední škola aneb ukáže se mu nějaká ta transversálka a za to musí ubohý lev do tmavé komory školní novelly.*“³⁰⁷ Je totiž v zájmu konzervativních kruhů dostat školu pod taktovku církve, ta zajisté nebyla vnímána jako progresivní instituce, a proto je tedy lev držen právě v *temné komoře*.

³⁰⁴ *Národní listy*, 30. 3. 1883, roč. 23, č. 76, s. 2.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 2.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 2.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 2.

Za původce novely označuje Grégr s jistotou knížete Lichtenštejna a hraběte Clam-Martinice, coby reprezentanty konzervativní ideologie. Podle něj není možné, aby z pera těchto dvou osobností vzešla norma, již by bylo možné přijmout jako pokrokovou a osvětovou. Pokud si někdo myslí, že tomu tak není, tak je to *hlupstvo a švindl*. Pokud by mu byla poskytnuta možnost, tak by se vůbec nerozpakoval a hlasoval jednoznačně proti novele.

„*Pan dr. Rieger onehdy pravil, že se mu zdá, že se nás z té novelly chytá zrovna fantas.*“³⁰⁸ Podle Grégra se není čemu divit, že se takto Rieger vyjadřoval, kdo by se nezbláznil, když musí sledovat, jaká nedůstojná role je jeho národu přisuzována. Grégr se svou řečí pravděpodobně pokoušel reagovat na Riegrův projev známý ze schůze Českého klubu, která se konala na Zelený čtvrtek téhož roku (viz předchozí kapitolu). Rieger v části své řeči přirovnával odpůrce k židovi jedoucímu na splašeném koni, ale bez nejmenšího tušení, kam je unášen. To Grégr popírá, je si jist, že mladočeši mají dosti zřetelný program a již deset let z něj nechtějí slevovat. Jako pomýleného naopak označuje Riegra, který je ve vleku Jindřicha Clam-Martinice, aniž by věděl, kam se žene. „*Avšak obávám se velice, že si pan hrabě Clam Martinic připevnil pana dra Riegra na svá záda a že s ním nyní utíká, aniž by pan doktor měl o tom tušení, kde se s ním staví.*“³⁰⁹

Následně zdůrazňuje jednotlivé body politického programu své strany a opět reaguje na Riegra a jeho řeč vedenou na Zelený čtvrtek. Rieger totiž vyjádřil znepokojení nad tím, že poslanci jsou bezostyšně políčkováni veřejností. Toto Grégr kontruje tvrzením, že „*si dovolím připomenouti mu onu neslýchanou persekuci, která se pod jeho egidou a s jeho schválením konala na poslancích svobodomyšlných, když poprvé vstoupili zase do sněmu.*“³¹⁰ Riegra líčí jako toho, který chce ovládat českou politickou scénu, zdá se mu, jako by měl potřebu chránit před pohanou jen ty poslance, kteří byli zvoleni s jeho požehnáním, kdežto poslance zvolené jen *svobodnou vůlí lidu*, nechává beztrestně veřejně pranýřovat.

Politik reaguje na Grégra velice pohotově, už 29. března v článku *Bůh nás chraň před našimi přáteli*³¹¹ zmiňuje redakce symposion v hotelu de Saxe a Grégrovu řeč, kterou podle jejich mínění chce rozdmýchat v českém lidu odpor proti novele. Navíc přisuzují Grégrovi,

³⁰⁸ *Národní listy*, 30. 3. 1883, roč. 23, č. 76, s. 2.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 2.

³¹⁰ Tamtéž, s. 2.

³¹¹ *Gott behüte uns vor unseren Freunden. (Politik)*, 29. 3. 1883, roč. 22, č. 75, s.1).

že v podstatě stojí za jednáním Tilšera a chce tím jen vyvolávat za každou cenu nepříjemnosti.³¹² Rozhodně nesouhlasí s tím, že by místo Čechů bylo v opozici. Pokud chce politik dosáhnout něčeho konstruktivního pro svůj národ, tak by jeho místo rozhodně nemělo být v opozici. Podle *Politik* je zapotřebí postavit se reakci, jelikož jen ve spojení s německými konzervativci je možné získat moc, právě proto je zapotřebí držet se od takových, jako je Grégr, dál, aby nás netlačili do opozice.³¹³

Tímto *Politik* s hodnocením Eduarda Grégra rozhodně nekončí, následujícího dne se k jeho osobě vrací ještě v článku *Timeo Danaos*.³¹⁴ Zde je Grégr vyličen jako diletant, který se neštítí vrhat urážky proti velkému vůdci národa Riegrovi. Navíc také nahrává liberálům tím, že vyjadřuje svou nespokojenost s Taaffem, a také tím, že jednoznačně nevidí budoucnost národa závislou na spojení s Taaffem.

Komentář ke Grégrově řeči byl uveřejněn i v *Bohemii*, a sice 29. března v článku *Vnitřní rozpor v českém táboře*, který se velice podrobně zabývá již zmiňovanou řečí Riegra pronesenou na Českém klubu. Jako zjevnou odpověď na tuto řeč hodnotí *Bohemia* projev Grégra a jednoznačně kvituje tvrzení, že v opozici by se Čechům dařilo lépe právě jako alegorickému lososovi, kterého si vybral Grégr jako ztělesnění Čechů.³¹⁵ Následně se ke Grégrovi vrací ještě 19. dubna v článku *Naši milí mladočeši*.³¹⁶ *Bohemia* cítila zklamání, že Grégr nenavrhl lososa jako nové heraldické zvíře českého národa, ale přesto chtějí vyzdvihnout ještě jeden moment. Je to moment, který mluví o proměnlivosti nezlomného

³¹² *Der Abgeordnete für Böhmisches-Brod steuert eben auch dorthin, wohin sein politischer Freund und Genosse Dr. Ed. Grégr unser Schiff treiben möchte: auf die hochgehenden Wogen á tout prix. Nach der Ansicht dieses Politikers kann das böhmische Volk nur in der Opposition gedeihen. Etwas Absurderes vermöchte man schwer ersinnen. (Politik, 29. 3. 1883, roč. 22, č. 75, s.1).*

³¹³ *Die Schulnovelle ist die Bedingung der Fortdauer unserer Allianz mit den Deutschkonservativen und unsere Abgeordneten werden danach auch ihr Verhalten bei der Abstimmung einrichten. Vor unseren Freunden, welche uns aus den oder jenen Gründen zur Opposition heranguiren, möge uns Gott behüten. (Tamtéž, s. 2).*

³¹⁴ *Politik, 1. 4. 1883, roč. 22, č. 78, s. 1.*

³¹⁵ *Und als directe Antwort auf Riegers Bemerkungen hat der Abg. Dr. Eduard Grégr eine geharnischte Rede vernehmen lassen, die in der Erklärung gipfelte, daß die Zertrümmerung der Rechten in Abgeordnetenhaus gar kein Unglück für die Čechen wäre, denn den Čechen gebe es viel besser in der Opposition als in der Majorität, gerade so, wie es dem Lachs besser bekomme, gegen den Strom zu schwimmen, als in stehendem Wasser zu verkümmern. (Bohemia, 29. 3. 1883, roč. 56, č. 87, s. 1).*

³¹⁶ *Unsere lieben Jungčechen. (Bohemia, 19. 4. 1883, roč. 56, č. 108, s. 1).*

českého přesvědčení. Rieger možná už plave příliš dlouho proti proudu, že se dal do služeb reakce.³¹⁷

Zasedání mladočechů v hotelu Sax přineslo i reakci katolického tisku. „*Celá ta schůze, toto desítileté jubileum v saském hotelu bylo drzou vyzývavostí. Tak nestoudně, tak žamputářsky, ba řekněme, tak darebácky ti demokraté čeští dosud nemluvíli jako o Velikonočním pondělí.*“³¹⁸ V úvodním článku se snaží *Čech* opět v duchu konzervatismu zachovat dosavadní status quo, tedy monarchii, a odsoudit všechny novoty, mezi které podle jeho mínění patří i demokracie, která v podání tohoto listu získává maximálně pejorativní nádech. V agitaci *Národních listů* spatřuje redakce soustavné podryvání důvěry voličů ve své zástupce, které Grégr zcela nevhodným způsobem svou řečí ztrapnil. Celé sympozium Národní strany svobodomyšlné líčí text s hanlivým nádechem jako „*demokratické orgie, při nichžto mužové o vlast nejzasloužilejší měli směšnými se učiniti.*“³¹⁹ V tomto případě se list zastává s největší pravděpodobností Riegra, ale také Jindřicha Clam-Martiniče, kteří se stali oba terčem řečníků na zmiňované hostině. Ve svém mravoučném článku věnují největší pozornost zejména shazování domnělých demokratů, kteří mají podle katolického tisku shazovat pozitivní hodnoty, jako je *křesťanství a monarchie*. Pokud demokraté nechtějí tyto hodnoty ctít, měli by se odstěhovat na svůj ostrov kdesi v oceánu. „*Vsadili bychom se, že by v několika letech vzájemně se požrali.*“³²⁰

Vzhledem k tomu, kolik prostoru je v posledním březnovém čísle věnováno mladočeské hostině, se zdá, že zde prezentované názory intenzivně pobouřily redakci katolického *Čecha*, a tak je v čísle věnován článek hodnocení jednotlivých řečníků. Mimořádné pozornosti se ne nečekaně dostalo právě Grégrovi, jehož projev patřil i v jiných listech k těm nejdiskutovanějším. Neskrývanou nechutí ke Grégrově řeči se redakce snaží čtenáře přesvědčit o jeho nemorálnosti: mluvil *dosti sprostácky a „nechmatatelně“*.³²¹ Dále

³¹⁷ *In dem Herr Dr. Grégr nämlich an die Wandelbarkeit der „maßgebenden“ českischen Gesinnungen, an gegenwärtige Loyalitätsbeteuerungen gewesener Moskaupilger ec. Erinnernte, schien der Redner andeuten zu wollen, daß Herr Dr. Rieger nur deshalb, weil er schon viel zu lange gegen den Strom geschwommen sei, in die ungesungene Situation eines im stehenden Wasser verderbenden Lachses – beziehungsweise eines für die Reaktion arbeitenden nationalen Führers gerathen sei. (Bohemia, 19. 4. 1883, roč. 56, č. 108, s. 1).*

³¹⁸ *Čech*, 31. 3. 1883, roč. 15, č. 74, s. 1.

³¹⁹ Tamtéž, s. 1.

³²⁰ Tamtéž s. 1.

³²¹ Tamtéž, s. 2.

parafrázuji zásadní pasáže Grégrovy řeči a končí článek tím, že opět cítí potřebu zastat se Riegra a zároveň shodit řečníka. „Čtenář z těchto »nechmatatelných« grégrovských kotrmelců nejlépe pozná, kterak střeštěně a zběsile čeští falciosové dra. Riegra nenávidí.“³²² V *Politickém přehledu domácím* se k události *Čech* vrací ještě jednou, a to proto, aby mohl obvinít mladočechy ze spolupráce s *ústaváky*.

3. dubna poté vychází na titulní straně *Kritika našich falciosů českých*, jako autor je uveden *Hlas z venkova*. Celý text zní jako obžaloba Grégra, který „se osmělil pronésti hrubou nepravdu k obalamucení nesoudného čtenářstva.“³²³ Pisatel se staví do role člověka z venkova, který chápe pohnutky mnohých svých souputníků, kteří si nemohou dovolit posílat děti do škol po tak dlouhou dobu, jak to stanovoval dosavadní zákon. Do Grégra se následně strefuje z pozice majetkového statutu. Rozhodně se na venkově nestydí za to, že se jejich potomstvo ve škole učí německy, ne každý může „syna svého poslati na studie např. do Švýcar, jako to činí majetník »Nár. Listů«, dr. Jul. Grégr.“³²⁴ Podle pisatele je zapotřebí, aby byl Grégr odkázán do patřičných mezí, není totiž možné, aby urážel poslance říšské rady. *Národní listy* neustále štvály lid proti velkým osobnostem politiky, jako byl Palacký a současně Rieger. Grégr je proto následně dehonestován přízviskem *jízlivý tiskař*.

³²² *Čech*, 31. 3. 1883, roč. 15, č. 74, s. 2.

³²³ *Čech*, 3. 4. 1883, roč. 15, č. 76, s. 1.

³²⁴ Tamtéž, s. 1.

Závěr

Novela říšského školského zákona z roku 1869 vstoupila v platnost 2. května 1883. Než došlo k jejímu schválení, projevila se tenze mezi jednotlivými názorovými proudy tehdejší politické scény velice citelně. Mimo samotný jednací sál poslanecké sněmovny se názorové přestřelky promítly zejména na stránkách dobového tisku. Díky tomu se dostaly na veřejnost a způsobily poměrně živou odezvu uvědomělých obyvatel české země. Schválením zmiňované novely vyšla vláda vstříc částečně klerikálům bažícím po opětovném navrácení školy do vlastního područí a také obyvatelům alpských regionů monarchie, kde kvůli nižší hustotě sítě škol děti cestou do školních lavic ztrácely čas, který mohly věnovat výpomocným pracím v hospodářství. Tato nová legislativní norma je vnímána jako zpátečnická, jelikož povolovala krácení školní docházky z osmi na šest let, stanovovala dohled nad učiteli i mimo pracovní dobu a upřednostňovala výuku němčiny na školách.

Za prosazení novely bojovali především poslanci tzv. železného kruhu pravice, kam se v této dějinné etapě počítali i poslanci Českého klubu. Ti doufali, že za podporu vládní politiky hraběte Eduarda Taaffeho získají ústupky stran národní autonomie. Proti novele se postavili poslanci sjednocené levice, mezi nimi i němečtí poslanci z Čech a český poslanec František Tilšer.

Již na počátku března se námi sledované tisky jasně vyprofilovaly k tématu školní novely. *Čech a Politik* hájily nutnost jejího přijetí. *Národní listy* a *Bohemia* se vymezily proti přijetí úpravy stávajícího říšského zákona. Hlavním argumentem pro podporu novely byla obava, že společně s novelou padne i stávající vláda hraběte Taaffa a že by se v čele vlády mohl objevit jiný politik, který by s Čechy nechtěl hledat názorové průniky. Pro *Národní listy* byla novela oktrojovanou normou, která nese silně centralizační náboj a maže veškeré snahy o autonomii, a současně přináší vyšší byrokratizaci a dohled nad školstvím. *Bohemia* byla zaujatá proti novele věcněji než Češi, zpovzdálí se posmívala sváru v českém ležení a rozhodně tvrdila, že pád novely vládu dozajista neskolí.

V poslanecké sněmovně se odehrával emočně vypjatý boj, kde padaly argumenty nejrůznějšího charakteru, poslanci byli mnohdy značně osobní a snažili se získat jakoukoliv výhodu nad protistranou i za cenu pomyslných podpásových ran. Hlavními argumenty poslanců proti novele byly ty, že dosavadní zákon byl poměrně úspěšným, pomohl zvýšit

míru školní docházky i gramotnosti, že škola by měla postupně směřovat k apolitizaci a sekularizaci, dále že novela klade nepřiměřené nároky na práci učitele vzhledem k přílišnému navýšení počtu žáků na jednu pedagogickou sílu, že stanovuje nepřiměřený dohled nad pedagogy a také že dochází ke zkracování délky povinné školní docházky kvůli práci na polích.

Z jednotlivých periodik je patrné, že vypjatá situace rozpoutala velké množství menších konfliktů, my jsme se v této práci zaměřili pouze výběrově na čtyři z nich. Zvláště sledovaná výměna názorů se odehrála mezi představiteli Českého klubu, a sice mezi zasloužilým politickým matadorem Františkem Ladislavem Riegreem a mladočeským poslancem, matematikem Františkem Tilšerem. Za přijetí novely se postavil F. L. Rieger, který si od ní sliboval politickou podporu autonomistických požadavků českého národa a hladké schválení projektu české transversální dráhy. Ve své parlamentní řeči sám uznal některé slabší články nově přijímané právní normy, ale i tak se za ni dokázal postavit s tím, že přinese finanční úlevu už tak napjatému státnímu rozpočtu. Nečekal však, že po projevu k Českému klubu na Zelený čtvrtek 23. března 1883 se proti němu strhne v tisku rozsáhlá antikampaň, a sice ze strany mladočeských *Národních listů* a německé *Bohemie*. Na obranu slovního doktora práv se postavili staročeská *Politik* a katolický *Čech*. Samotný předseda Českého klubu vnímal celou situaci optikou zkušeného vůdce národa, snažil se nepřipouštět si vzrůstající tlak a v klidu sečkat, než celá nešťastná záležitost dojde konce. Velice nevybíravě se proti F. L. Riegrovi vymezil i Jan Neruda v jednom ze svých fejetonů v *Národních listech*, kde v samotné podstatě textu sděluje F. L. Riegrovi, že je na vedení politické mise již příliš starý a slabý.

Pod podobný tlak tisku se dostal mladočeský poslanec a profesor pražské techniky František Tilšer. Na Velikonoční pondělí 26. března prezentoval svým voličům v Českém Brodě svůj záměr jednat proti novele. Jeho řeč byla zveřejněna v tisku a stala se předmětem rozsáhlých polemik, do nichž jednou vstoupil na stránkách *Národních listů* i samotný Tilšer. *Národní listy* se samozřejmě klonily především na stranu Františka Tilšera, podobně jako německá *Bohemia*. Náklonost *Bohemie* byla však F. Tilšerovi vyčítána především staročeskou *Politik*, ta se pokoušela F. Tilšera v očích národa kompromitovat jako spojence německé levice, která byla v českých zemích značně nepopulární. Proti F. Tilšerovi se stavěl

i katolický tisk reprezentovaný v této práci listem *Čech*. Přílišné popularitě se netěšil ani u samotného předsedy Českého klubu F. L. Riegra, ten jej totiž považoval za svobodného zednáře zapleteného do spiknutí kvůli školní novele. Profesor pražské techniky vyšel z bojů jednoznačně jako kladně vnímaný protagonista, který si dokázal i přes kampaň oponentských listů zachovat morální kredit a důvěru svých voličů, a to i přesto, že byl nakonec vyloučen z Českého klubu.

Svůj moment si v debatách o novele vydobyl také Eduard Grégr, který toho času nebyl poslancem říšské rady, ale díky banketu k desátému výročí mladočeské strany mohl přednést velmi útočně laděný projev proti F. L. Riegrovi a školní novele, a popudit tak proti sobě velice intenzivně staročeský a katolický tisk. Školní novela se pro E. Grégra pravděpodobně stala jedním z podnětů k návratu do aktivní politiky na říšské radě.

Všechny námi analyzované tisky byly jednoznačně rozdělené podle stanoviska pro, nebo proti novele. Po celou dobu probíhajících sporů byly názorově konzistentní a velice čile reagovaly na tvrzení svých názorových oponentů. Pravděpodobně nejvyhrocenější se stala výměna názorů mezi *Národními listy* a *Politik*, jednotlivé redakce si opravdu nebraly servítky a své oponenty tepaly jako horký kov. Podobně zajímavá polemika podle indicií získaných z jednotlivých článků *Národních listů* ještě proběhla mezi již zmiňovanými *Národními listy* a deníkem *Pokrok*, potřebné ročníky listu však nebyly v době krize způsobené nemocí covid-19 k dispozici ze vzdáleného přístupu, a tak nemohlo dojít k zapracování zmiňovaného konfliktu do textu této diplomové práce. Zmiňovaný spor a začlenění tohoto aspektu by se mohly stát dalším námětem pro rozvíjení práce na daném tématu. Rovněž obohacující by bylo nahlédnutí do archivních pozůstalostí Františka Ladislava Riegra a Františka Tilšera pro hlubší průzor do nitra obou poslanců.

Seznam použitých informačních zdrojů

Periodika

Národní listy, Praha: Julius Grégr, vycházely 1861–1941. (příslušné období roku 1883)

Bohemia, Praha: Gottlieb Haase Söhne, vycházela 1828–1938. (příslušné období roku 1883)

Politik, Praha: Jan Stanislav Skrejšovský, vycházela 1862–1907. (příslušné období roku 1883)

Čech, Praha: Antonín Schmitt, vycházel 1869–1937. (příslušné období roku 1883)

Česká škola: časopis vychovatelský pro učitelstvo a přátele školství národního v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Praha: Jan V. Poklop, vycházela 1879–1898. (příslušné období roku 1880)

Prameny a jejich edice

Říšský zákon o školách obecných změněný zákonem ze dne 2. května 1883 s nařízením a informací v příčině provedení ze dne 8. a 12. června 1883: s příslušnými zákony o obecných právních občanů, o postavení školy k církvi a o uspořádání poměrů mezináboženských: doplněn a objasněn rozsudky soudu říšského a správního, dále výnosy zemské školní rady: s obsáhlým abecedním seznamem věcným, Praha 1883, Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:1f557570-a0b1-11e8-99aa-005056827e51>.

Třetí sjezd učitelstva českoslovanského v Praze 4., 5. a 6. dne m. srpna 1880, v Praze: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 1880.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, 295. zasedání, svazek X.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie, *Zápisky I (1880–1884)*, Milan VOJÁČEK – Helena KOKEŠOVÁ – Marina MAŘÍKOVÁ a kol. (eds.), vyd. 1. Praha: Národní archiv, 2009, ISBN 978-80-86712-55-0.

RIEGER, František Ladislav, *Příspěvky k listáři dra Frant. Lad. Riegra, Díl II, Z let 1872 až 1903*, Jan HEIDLER (ed.), Praha: Česká akademie věd a umění, 1926, Historický archiv; čís. 45.

MALÝ, Jakub (ed.), *Slovník naučný*, sv. IX, Praha: Kober a Markgraf, 1872.

Monografie, sborníky a další publikace

BAHENSKÁ, Marie, CERMANOVÁ, Iveta, DIBELKA, Jaroslav a kol., CERMAN, Ivo, (ed.), *Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, ISBN 978-80-7422-483-6.

BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, 2. upravené a doplněné vydání, Praha: Grada, 2019, ISBN 978-80-271-0553-3.

KASPER, Tomáš a KASPEROVÁ, Dana, *Dějiny pedagogiky*, Praha: Grada, 2008, ISBN 978-80-247-2429-4.

KOKEŠOVÁ, Helena, *Gustav Eim: životopisná studie a edice korespondence*, vyd. 1, Praha: Karolinum, 1999, ISBN:80-7184-966-9.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Praha: Mladá fronta, 1999, ISBN 80-204-0737-5.

MALÍŘ, Jiří a kol., *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*, Brno: Doplněk, 2005, ISBN 80-7239-180-1.

Rakovnický historický sborník, Rakovník: Státní okresní archiv Rakovník, 2000, ISBN 80-903054-1-5, ISSN 1213-5879.

ROUBÍK, František, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha, 1930.

RUMPLER, Helmut a URBANITSCH, Peter (eds.), *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilband, Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, ISBN 3-7001-3568-8.

RÝDL, Karel, *František Tilšer: 1825–1913*, Praha: Ústav školských informací, 1990, *Postavy české pedagogiky*; sv. 17, ISBN 80-211-0056-7.

ŘEPA, Milan, a VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (eds.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Eduard Grégr a syn, 1997, ISBN 80-902023-7-3.

- SAK, Robert, *Rieger: konzervativec nebo liberál?*, Praha: Academia, 2003, ISBN 80-200-1154-4.
- SAK, Robert, *Rieger: příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily: Městský úřad, 1993, ISBN 80-900032-8-1.
- SOMR, Miroslav, *Dějiny školství a pedagogiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů, II. svazek, r. 1848–1913*, v Praze: Nákladem Matice české, 1918.
- ŠTVERÁK, Vladimír, *Dějiny pedagogiky: určeno pro posl. fak. pedagog, Díl 2*, Praha: SPN, 1983.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl III, Část 1: 1879–1914, Období národní (staročeské) strany*, Praha: Československý Kompas, 1934.
- TRAUB, Hugo, *Fr. L. Rieger*, Praha: Mánes, 1922.
- URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, vyd. 1., Praha: Svoboda, 1982.
- URBANOVÁ, Věra, *Novela školského zákona z roku 1883 a její ohlas v českém tisku na Moravě*, Brno, 2009, bakalářská práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- VÁŇA, Josef, *Dějiny pedagogiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- VESELÁ, Zdenka, *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, Brno: Masarykova univerzita, 1992.